

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Haziran/June
2024
Sayı/Number
15

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13 - 14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/Issue 15 • Haziran/June 2024

İmtiyaz Sahibi/Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına

On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty

Dekan/Dean

Prof. Dr. D. Duygu KILIÇ (0000-0001-6425-6062)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU (0000-0002-9674-3292)

E-mail: metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK (0000-0001-8819-7933)

E-mail: levent.kucuk@amasya.edu.tr

İngilizce Editörleri/English Revisers

Dr. Öğr. Üyesi Özge ÇETİN (0000-0002-7249-8755)

Alan Editörleri/Field Editors

Arkeoloji, Doç. Dr. Sami PATACI

Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan ŞAHİN

Coğrafya, Prof. Dr. Nuri YAVAN

Tarih, Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Tarih, Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Tarih, Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Tarih, Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER

Tarih, Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY

Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Cavit GÜZEL

Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYIĞIT

Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ

Editöryal Sekreteryä/Editorial Secretariat

Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY (0000-0002-9482-0610)

E-mail: erkam.cagatay@amasya.edu.tr

Arş. Gör. Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)

E-mail: hatice.tuna@amasya.edu.tr

Öğr. Gör. Aslan Gökhan ÇELİK (0000-0002-6328-0818)

E-mail: aslan.celik@amasya.edu.tr

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA

Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16

E-mail: asobid@amasya.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannualy**

Sayı/ Issue 15

Amasya

Haziran/June 2024

asobid
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Service

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/ Issue 15 • Haziran/June 2024

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanassov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kambek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. Mücahit Kaçar

İstanbul Üniversitesi, Türkiye
İstanbul University, Turkey

Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Anadolu University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/Issue 15 • Haziran/June 2024

Danışma Kurulu/Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvanç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psych. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/Issue 15 • Haziran/June 2024

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Mustafa ÖZER
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer DÜZBAKAR
Bursa Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sibel ORHANKAZI
Kafkas Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet YILDIZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer GÜVEN
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Cavit GÜZEL
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZKAYNAK YOLCU
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Sevil BÜLBÜL
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cahit KARAKÖK
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serkan POLAT
Yozgat Bozok Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dolunay KURLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Oktay ESER
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Osman KABADAYI
Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Recep TEK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Esma İGÜS

Alaturkadan Alafrangaya, Leyla Asım Turgut Terekesi Fotoğraflarında Osmanlı Sofya Elçiliği İç Mekânları

1-33

Zeynep KEMALOĞLU

Amasya Müzesi'nde Bulunan Sultan I. Süleyman (Kanuni) Dönemi'ne (1520-1566) Ait Bir Grup Altın Sikke

34-57

Ömer Sait TÜRKMEN

Osmanlı Döneminde Amasya'da Vakıf ve Çevre İlişkisi

58-91

Yasemin TAŞOVA- Gürkan CEVGER

Amasya Kazası'nda Vergilere Dair Şikâyetler (1742-1908)

92-119

Özge ÇETİN- Ali DURAN

A Comparative Analysis Of The Performances Of Chatgpt, DeepL, Google Translate And A Human Translator In Community Based Settings

120-173

Ayşegül KUŞDEMİR

Fuzuli Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar

174-192

Yusuf Can KILINÇ- Orhan Fatih KUŞDEMİR

İbb Atatürk Kitaplığı Kaynaklı BEL_YZ_K0059 Numaralı Cönk Üzerine Bir İnceleme

193-225

Şengül KURT

Yayın Tanıtım. Armağan, B. (2023). Türk Romanında İşçiler. Fenomen Yayıncılık, Erzurum. ISBN: 978-625-7351-84-3.

226-229

İgüs, E. (2024). Alaturkadan alafrangaya, leyla asim turgut terekese fotoğraflarında osmanlı sofya elçiliği iç mekânları. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 1-33.

ALATURKADAN ALAFRANGAYA, LEYLA ASIM TURGUT TEREKESİ FOTOĞRAFLARINDA OSMANLI SOFYA ELÇİLİĞİ İÇ MEKÂN LARI FROM ALATURKA TO ALAFRANGA, THE INTERIOR PHOTOGRAPHS OF THE OTTOMAN EMBASSY IN SOFIA BY LEYLA ASIM TURGUT HERITAGE

Prof. Dr. Esmâ İGÜS*
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
esma.igus@msgsu.edu.tr

Öz

Bu makale, Osmanlı modernleşmesinin görünür merhalelerinden biri olan ev içi yaşam tarzının alaturkadan alafrangaya dönüşümünü okuma denemesidir. Kullanılan birincil kaynak, Osmanlı Sofya Elçiliği iç mekân fotoğraflarıdır. Bu fotoğraflar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Asım Turgut Terekesinde¹ bulunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin yetiştirdiği ilk kadın mimarlarından olan Leyla Asım Turgut, Osmanlı'nın Sofya'daki ilk elçisi ve Hariciye Nazırı Mustafa Asım Turgut'un kızıdır. Tereke, Leyla Asım Turgut'un ölümüyle, vasiyeti gereğince 1996 yılında müzeye intikal etmiştir. Terekede, elçiliğin iç mekânlarına ait toplamda yedi adet fotoğraf mevcuttur. Ancak sefaretin dış mekanına ait fotoğraf yoktur.

Sofya Elçiliği fotoğrafları, Osmanlı modernleşmesi sürecindeki toplumsal değişmeyi mekân ve mekân tasarımı üzerinden nesnel olarak aktarmaktadır. Ayrıca söz konusu malzeme, dönemin

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5168-0665.

¹Bundan sonra metin içinde ve dipnotlarda MSGSÜİRHMA Leyla Turgut Terekese olarak geçecektir.

mobilya modası ve ruhuna dair, tarihi ve kanıt değeri taşıyan arşiv malzemesidir. Dolayısıyla bu fotoğraflar, modernleşme, Osmanlı aile tarihi, sosyal tarih, sanat tarihi, mimarlık tarihi ve iç mimarlık alanlarında çalışan araştırmacılar için verimli bir alanı tanımlamaktadır.

Çalışmanın amaçlarından biri Osmanlı Sofya Elçiliği'ne dair ve arşiv malzemesi özelliği taşıyan bu fotoğrafların, sanat tarihi disiplini ile değerlendirilmesidir. Bir diğer amacı ise Batılı kodlara sahip bir Osmanlı bürokrat ailesinin, doğu-batı ikilemi içinde kendilerini nasıl konumlandıklarını sorgulamaktır. Mustafa Asım Turgut ailesinin alafranga mobilyalar ile alaturka objeleri bir arada kullanarak eklektik bir döşeme tarzı yeğledikleri tespit edilmiştir. Bundan dolayı ailenin, Batı ile Doğuyu yaşamlarında harmanladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Mustafa Asım Turgut, Sofya, Elçilik, Mobilya.

Abstract

This article aims to analyze the transition of domestic life design from alaturka to alafranga, one of the visible stages of Ottoman modernization. Our primary source was interior photographs of the Ottoman Embassy in Sofia. Leyla Asım Turgut Heritage houses these photographs in Painting and Sculpture Museum Archive at Mimar Sinan Fine Arts University in Istanbul. Leyla Asım Turgut, the daughter of first Sofia Ambassador and Foreign Minister of Ottoman Empire Mustafa Asım Turgut, is one of the first female architects in Turkey during the Turkish Republican era. The estate was transferred to the museum after Leyla Asım Turgut's death in accordance with her will in 1996. There are seven photographs of the interior of the heritage in total. However, there are no photographs of the exterior of the embassy.

The photographs of the Sofia Embassy are an objective representation of the social changes in the process of modernization of the Ottoman through the use of space and design. It is also archival material. It has historical and evidentiary value regarding the furniture fashion and spirit of the time. Therefore, these photographs provide a rich source of study for scholars in the fields of modernization, Ottoman family history, social history, art history, architectural history, and interior design. The study intends to assess the historical images of the Ottoman Embassy in Sofia, using the methodology of art history. Another aim is to examine of the positioning of an Ottoman bureaucratic family with Western codes within the East-West dichotomy. It was found out that the family of Mustafa Asım Turgut preferred an eclectic style of furnishing by using the

furniture of Alafranga and the objects of Alaturka together. Therefore, it is concluded that the family blends the West and the East in their lives.

Keywords: Modernization, Mustafa Asım Turgut, Sofia, Embassy, Furniture.

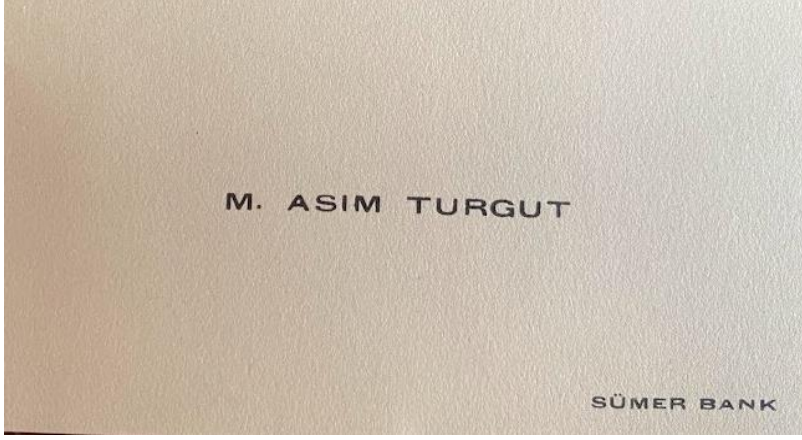
Giriş

Sofya Sefiri ve Hariciye Nazırı Mustafa Asım Turgut'un Kısa Bir Biyografisi

Osmanlı'nın son dönem hariciyecilerinden olan Mustafa Asım Turgut, II. Meşrutiyet Dönemi'nde elçi, büyükelçi ve Balkan Savaşları arifesinde de Hariciye Nazırı olarak görev yapmıştır. Hükümet tarafında Tahran Elçiliği görevinden el çektirildikten sonra 1916-1931 yılları arasında Viyana'da yaşamış ve 1931 yılında ailesi ile birlikte İstanbul'a dönüş yapmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise resmî görevlerine devam etmiş Tomtaş ve Sümerbank'ta idare meclisi azalığı görevinde bulunmuştur (Alparslan, 2018, s. 13).

Fotoğraf 1. Emekli Büyükelçi ve Hariciye Nazırı Mustafa Asım Turgut'un Kartviziti (İstanbul Kitaplığı Çelik Gülersoy Vakfı Leyla Turgut Terekesi)

Fotoğraf 2. Sümerbank İdare Meclisi Azası Mustafa Asım Turgut'un Kartviziti
(İstanbul Kitaplığı Çelik Gülersoy Vakfı Leyla Turgut Terekesi)

Mustafa Asım Turgut'un doğum tarihi, Mehmed Ziya Pakalın'a göre 1869, Sinan Kunalp göre ise 1870 yılıdır (Pakalın, 2008, s. 127; Kunalp, 1999, s. 108). Mustafa Asım'ın Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1907 tarihli sicil dosyasında doğum tarihi ve yeri, 10 Aralık 1868 İstanbul olarak geçmektedir. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, [BOA], *İrade Taltifat (İ.TAL.)*, 348/1322). Arşiv kayıtlarını esas alacak olursak 1868 yılında İstanbul'da doğmuştur.

Baba tarafından dedesi, ulemeden Trabzonlu Mustafa Asım Efendi, anne tarafından ise Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'dir (Pakalın, 2008, s. 127). Mustafa Asım Bey'in kızı Mimar Leyla Asım Turgut, 1970 yılında Pirelli Dergisi'ne verdiği bir röportajda, ailesinin köklerinin Osmanlı denizcisi meşhur Turgut Reis'e dayandığını² ve baba tarafından dedesinin de Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi olduğunu ifade etmiştir (İşbil, 1970, s. 20).

Ayşe Sıdika Hanım ile ilmiye sınıfına mensup Ahmet Rıfat Bey'in oğlu olan Mustafa Asım Turgut, sıbyan mektebinden sonra Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesini bitirmiştir. Rüşdiye mezuniyeti sonrasında Galatasaray Mekteb-i Sultânîsine başlamış ancak

---

²Aile, Turgut Reis'le olan köklerine verdikleri referans nedeniyle soyadı kanununda *Turgut* soyadını almış olmalıdır.

babasının vefatıyla maddi sebeplerden ötürü okulu, yarım bırakmak zorunda kalmıştır (Alparslan, 2018, s. 9; Pakalın, 2008, s. 127).

Mustafa Asım Turgut, devlet memuriyetine Divan-ı Hümayun Odasında kayıt memuru olarak girmiş, 1889 yılında Peşte Konsolosluğu idari bürosuna atanmasıyla da Hariciye Nezaretinde çalışmaya başlamıştır. Bu görevi esnasında, Macaristan ormanlarına dair hazırladığı raporu çok beğenilmiş ve akabinde terfi ettirilerek Peşte Şehbenderliği Vekâletine getirilmiştir. 21 Haziran 1893'te Peşte Sefir Vekili olarak görev yaparken Avusturya Devleti tarafından beşinci dereceden Fransuva Josef Nişanı ile taltif edilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, [BOA], *İrade Taltifat (İ.TAL.)*, 24/1310). Bu nişan, 23 Haziran 1893 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından onaylanarak kabul edilmiştir. (Devlet Arşivler Başkanlığı Osmanlı Arşivi, [BOA], *Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO.)*, 226/16941). Mesleğinin ilerleyen yıllarında başarılı bir bürokrat olarak Hariciye Nezaretinde kendine yer edinen Mustafa Asım Turgut, 1897 yılındaki Osmanlı- Yunan Savaşı sırasında hazırladığı çok beğenilen istihbarat raporları neticesinde, dördüncü dereceden Mecidi Nişan³ ile taltif edilmiştir (Pakalın, 2008, s. 128).

Mustafa Asım Turgut'un Avrupa'daki Osmanlı elçiliklerinde elçi düzeyinde görev alması, 1900'de Berlin Sefareti Başkâtipliğine atanması ile başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Viyana, Stockholm, Sofya ve Tahran elçisi olarak görev yapmıştır. Tahran'daki görevinden sonra sonra Osmanlı Devletindeki memuriyet hayatından el çektilmiştir (Alparslan, 2018, s.7).

Mustafa Asım Turgut, iki kez evlenmiş, ilk evliliğini Clarisse İsmet Hanımla yapmıştır. Clarisse İsmet Hanımın kim olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamış ancak ilk isminin Clarisse olması

---

³Birden beşe kadar derecelendirilen Mecidi Nişan, devlet hizmetinde özel gayret ve başarı gösteren kişilere ödüllendirmek amacıyla ilk kez 1852 yılında Sultan Abdülmecid Döneminde verilmeye başlanmış, Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid ve hatta Sultan V. Mehmed Reşad Döneminde de verilmeye devam edilmiştir. Kemal Hakan Tekin (2014), Osmanlı Devleti'nde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecidi Nişanları. *The Journal of Academic Social Sciences (JASSS)*, II /28, s.396.

nedeniyle Avrupalı bir kadın olduğu çıkarımında bulunabiliriz. MSGSÜİRHMA Leyla Turgut Terekesinde Clarisse İsmet Hanıma ait bir fotoğraf bulunmaktadır. Fotoğraf 3'te verilen bu fotoğrafın arkasına, el yazısı ile düşülen özel notlardan, Mustafa Asım Turgut'un ilk eşinin Clarisse İsmet Hanım olduğunu öğrenmekteyiz. Clarisse İsmet, stüdyo ortamında profilden, bir basamağa çıkmış halde ve gelinliğiyle tek başına poz vermiştir.

Dönemin fotoğrafçılık tekniğinden dolayı kalın bir kartona basılmış fotoğrafın arkasında, el yazısı ile Almanca "*-Asım'ın ilk karısı Clarisse, İsmet-*" yazmaktadır. Ayrıca fotoğrafın çekildiği Berlin'deki stüdyonun kartviziti de resmin arkasına yapıştırılmıştır. Fotoğrafın arkasındaki not ve kartvizite dayanarak bu evliliğin, Mustafa Asım Turgut'un 1900-1903 yılları arasında Berlin Sefaretindeki görevi esnasında gerçekleştiğini tahmin edebiliriz.

Fotoğraf 3. Mustafa Asım Turgut'un ilk eşi Clarisse İsmet Hanım
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla
Turgut Terekesi, 8915/1)

İkinci evliliğini ise Avrupa'da dönemin meşhur dermatoloji mütehassısı Prof. Dr. Franz Mraečk'in kızı Letta Mraečk ile 20 Temmuz 1908 yılında yapmıştır (İğüs, 2023, s. 2739). Çiftin iki çocuğu olmuştur. Oğulları Demir Turgut 30 Mayıs 1909 yılında Stockholm'de doğmuş, ikinci çocukları Leyla Asım Turgut ise 23 Kasım 1911 tarihinde İstanbul'da Hariciye Nezareti Konağında Mustafa Asım Turgut Hariciye Nazırı⁴ iken dünyaya gelmiştir (İğüs, 2023, s. 2741).

Fotoğraf 4. Büyükanne Sophie Mraečk, Letta (Mraečk) Asım Turgut, Demir ve Leyla ile birlikte⁵
(İstanbul Kitaplığı Çelik Gülersoy Vakfı Leyla Turgut Terekesi)

⁴Mustafa Asım Turgut, Ekim 1911- Temmuz 1912 tarihleri arasında Hariciye Nazırlığı yapmıştır. Serkut Alparslan, (2018), *Meşrutiyet Dönemi Hariciye Nazırlarından Asım Bey'in (Mustafa Asım Turgut) Osmanlı/Türk Diplomasisinde Yeri (1908-1918)*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.1.

⁵ Leyla bebek olduğuna göre bu fotoğraf, İstanbul Ayaspaşa'da bulunan Hariciye Nezareti Konağı'nda çekilmiş ve büyükanne Sophie Mraečk'de Leyla'nın doğumu nedeniyle Turgut Ailesini ziyaret gelmiş olmalıdır.

Mustafa Asım Turgut, en son elçilik görevi olan Tahran Sefirliği görevi esnasında 1916 yılının şubat ayında Ruslar tarafından tutuklanmış ve Mart 1916'da serbest bırakılmıştır. Yaşanan bu talihsiz olaydan sonra Turgut Ailesi, Viyana'ya taşınmış ve 1931 yılına kadar orada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Mustafa Asım Turgut, Viyana günleri esnasında Osmanlı Devleti tarafından yurda dönmesi için defalarca uyarılmış ancak riayet etmeyince 1920 yılında memuriyetten azledilmiştir (Alparslan, 2018, s. 57). Aile, Letta Asım'ın aktardığına göre oğulları Demir Turgut'un doktorasının bitmesi ve Asım Turgut'un vatan hasreti nedeniyle 1931 yılında İstanbul'a taşınmış ve şehrin Levanten semti olan Moda'ya yerleşmiştir (İgüs, 2023, s. 2741).

Mustafa Asım Turgut'un kızı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kadın mimarlarından Leyla Asım Turgut, ailesine ait fotoğrafları, günlükler, çeşitli notlar ve aile koleksiyonundan kendine intikal eden tabloları öldükten sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesine verilmesini vasiyetinde belirtmiştir⁶. Vasiyeti gereğince terekesi, 26 Ocak 1990 tarihinde müzeye bırakılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi koleksiyonuna kayıt edilen tablolar, üç ayrı grup olarak sınıflandırılabilir. Birincisi Avusturya asıllı ressam Tom Von Dreger imzalı ve aile üyelerine ait dört adet portredir. 1918 ve 1920 yıllarına tarihlenen bu portreler, Mustafa Asım, Letta ve Leyla Asım Turgut'a aittir⁷. Ailenin Viyana'da yaşadıkları zaman diliminde yapılmış olmalıdırlar.

İkinci grup ise 1919 tarihli üç adet tablodur. Bu üç eserin, müzedeki envanter kaydında, eserlerin sanatçısı olarak Assim notu düşülmüştür⁸. Bu tablolardan ilki, adeta Ortadoğulu bir

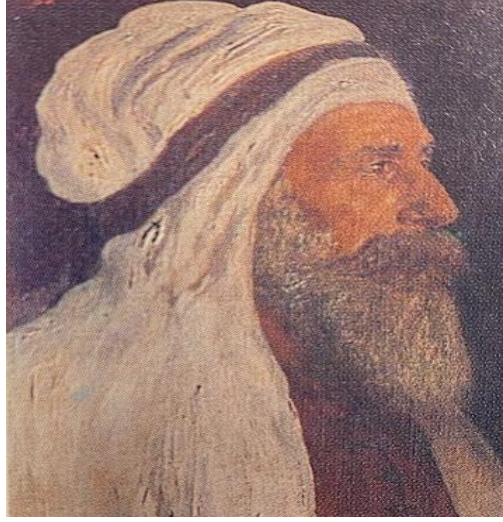
---

⁶Leyla Asım Turgut, aile arşivini İstanbul'da bulunan farklı kurumlara bırakmıştır. Bunlardan biri de İstanbul Kitaplığı Çelik Gülersoy Vakfıdır.

⁷Bu eserlerin görseli için, (Haz.) Kaya Özsezgin (1996), *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu*, İstanbul: YKY Yapı Kredi Yayınları, s.530.

⁸Mustafa Asım Turgut'un Mehmed Ziya Pakalın, Sinan Kunalalp ve Serkut Alparslan tarafından kaleme alınan biyografilerinde, hariciyeciyi yönünün yanı sıra sporcu ve avcı kimliklerine değinilmesine rağmen, sanatçı kimliğinden

erkek gibi baş örtüsü takmış yaşlı bir adamın portresidir (Fot.5). Dörtte üç profil olan portredeki yaşlı adam, Mustafa Asım Turgut'a (Fot.6) çok benzediğinden ötürü bu eserin, onun portresi olduğu varsayımında bulunabiliriz.

Fotoğraf 5. Yaşlı Adam Portresi, 1919, Sanatçı Assim?, Tuval Üzerine Yağlıboya, 42x34cm, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Koleksiyonu⁹)

---

ressamlığından hiç bahsedilmemiştir. Bu araştırmacılar muhtemelen müzedeki bu tereke, dolayısıyla da koleksiyon hakkında bilgi sahibi değildir.

⁹Bu eserin görseli için, (Haz.) Kaya Özsezgin (1996), *a.g.e.*, s.539.

Fotoğraf 6. Yaşlılık Yıllarında Mustafa Asım Turgut (MSGSÜİRHMA Leyla Turgut Terekesi)

10

İkinci eser ise bir iç mekân resmidir. Eserde, yaşmağın merkeze alındığı bir Osmanlı odası resmedilmiştir (Fot.7).

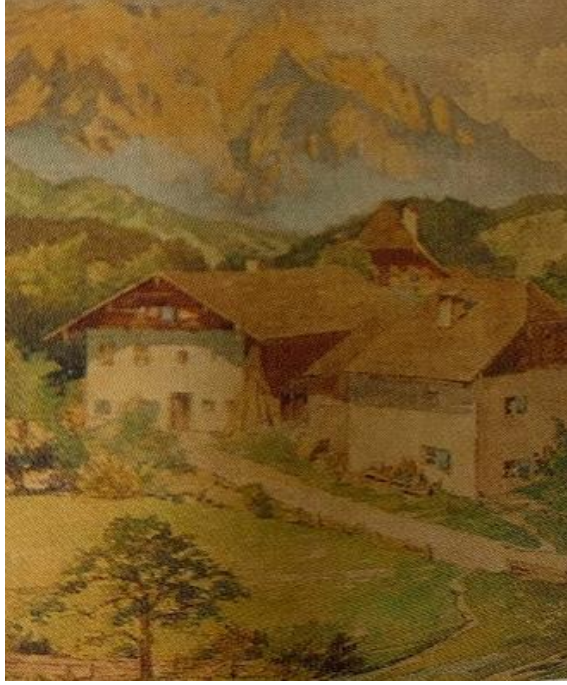
Fotoğraf 7. Enteriyör, 1919, Sanatçı Asssim?, Kontrplka Üzerine Yağlıboya, 44.5x54 cm, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Koleksiyonu¹⁰)

Bu grubun son eseri bir manzara resmidir (Fot.8). Dağa sırtını dayamış iki ev merkezde olmak üzere dağ manzarası

---

¹⁰Bu eserin görseli için, (Haz.) Kaya Özsezgin (1996), *a.g.e.*, s.539.

resmedilmiştir. Eserde imza ve tarih vardır. İmza tuvalin sol alt kenarına ASSİM (Fot.9) olarak atılmıştır.

Fotoğraf 8. Dağ Evleri, 1919, Sanatçı Assım?, Kağıt Üzerine Yağlıboya, 32x23 cm, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Koleksiyonu¹¹)

Fotoğraf 9. Dağ Evleri Adlı Eserin İmza Detayı

¹¹Bu eserin görseli için, (Haz.) Kaya Özsezgin (1996), *a.g.e.*, s.539.

Assim imzası, dünya veya Türkiye sanat tarihinde bilinen bir sanatçıya ait değildir. Bu üç eser, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Koleksiyonu'nda sanatçısının kim olduğu binmeyen eserler grubu içinde yer almaktadır.

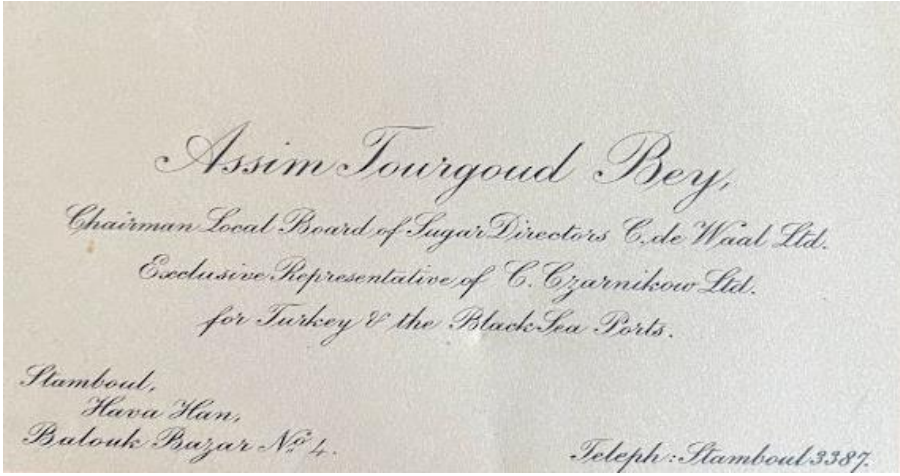
1917-1931 yılları arasında Mustafa Asım Turgut ve ailesi Viyana'da yaşarken dönemin çeşitli gazetelerinde haklarında çıkan haberlerde¹², ailenin soyadı olarak Asım'ın Almandaki kullanımı Assim yazmaktadır. Gazete haberleri ve müze koleksiyonundaki Dağ Manzarası adlı eserin Assim olarak imzalanması hasebiyle söz konusu eserin sanatçısının Mustafa Asım Turgut olması yüksek bir ihtimaldir.

Mustafa Asım Turgut, 1931 yılında Viyana'dan İstanbul'a döndükten sonra Türkiye'de faaliyet gösteren bazı yabancı firmaların İstanbul ve Türkiye Cumhuriyetindeki temsilciliklerini yapmıştır. Almanca ve Fransızca'yı iyi bilmesi nedeniyle temsilcilik görevlerini almış olması muhtemeldir. Bu görevler için bastırılan kartvizitlerinde de isminin Almandaki kullanımı olan Assim tercih edilmiştir (Fot.10).

---

¹²<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwj&datum=19310716&query=%22tourgoud%22&ref=anno-search&seite=8> (erişim tarihi, 22.10.2023).
<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wsb&datum=19120323&query=%22letta+assim%22~10&ref=anno-search&seite=9> (erişim tarihi, 22.10.2023).

Fotoğraf 10. C. Czarnikow Firmasının Türkiye ve Karadeniz Limanları Temsilcisi Mustafa Asım Turgut'un Kartviziti
(İstanbul Kitaplığı Çelik Gülersoy Vakfı Leyla Turgut Terekesi)

Mustafa Asım Turgut'un ve ailesinin sanatla olan bağı her zaman güçlü olmuştur. İnas Sanayi- Nefise Mektebi'nin kurucusu ve Osmanlı'nın ilk kadın ressamlarından Mihri Müşfik, Mustafa Asım'ın Hariciye Nazırlığı sırasında Letta Asım, Demir ve Leyla'nın portrelerini çalışmıştır. Mihri Müşfik'in eserleri Leyla Asım Turgut Terekesinden müzenin koleksiyonuna kaydedilmiş eserlerin üçüncü grubunu oluşturur. Bu grubun içinde en çok tanınan eser, *Letta Asım Baloya Giderken*¹³ adlı yapıttır (Fot. 11). Eserde, Letta

¹³Müze araştırmacısı T. Nejat Eralp Türkler Ansiklopedisi'nin 13. cildinde nişan ve madalyalara dair yazdığı ansiklopedi maddesinde özetle, II. Abdülhamid Döneminde savaşta barışta ve tabii afetlerde özveri ile çalışıp başarı gösteren kadınlara, Şefkat Nişanı belirtildiğini ifade etmiştir. Maddenin ilerleyen satırlarında, Letta Asım'ın yüzyılın başında dünya güzeli seçilmesi nedeniyle de kendisine Sultan II. Abdülhamid tarafından Şefkat Nişanı bahşedildiği ve Mihri Müşfik tarafından yapılan Letta Asım Baloya Giderken adlı tabloda da Letta Asım'ın sol göğsünün üzerinde bahsi geçen Şefkat Nişanı ile resmedildiğini ifade etmiştir. Ancak yazar, Şefkat Nişanı ve Letta Asım'ın uluslararası bir güzellik müsabakasında dünya güzeli seçilmesi ile ilgili bilginin kaynağını metnine eklememiştir. T. Nejat Eralp (2002), Osmanlılarda Nişan ve Madalya, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları., s.684.

Cemile Şahin ve Mustafa Şahin'de yayınlarında T. Nejat Eralp'tan referans alarak Letta Asım'ın nişanı aldığını ve dünya güzellik müsabakasında güzellik kraliçesi seçildiğini ifade etmişlerdir. Cemile Şahin, Mustafa Şahin (2013),

Asım, tam boy porte, üzerinde şık bir tuvalet, bakımlı saçlarını toplamaya yarayan taşlı taç ve sol göğsü üzerine astığı Sultan'ın tuğrasının bulunduğu nişan ile resmedilmiştir.

Fotoğraf 11. Letta Asım Baloya Giderken, Mihri Müşfik, Tuval Üzerine Yağlıboya, 178.5x96.5 cm

(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Koleksiyonu¹⁴)

Sanat Tarihçisi Zeynep İnankur, bu tablonun Mustafa Asım'ın Sofya'ya elçi atanması sırasında çekilen bir fotoğraftan

---

Osmanlı Son Dönemi İle Millî Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasi Askeri Faaliyetleri, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, s.56.

¹⁴Bu eserin görseli için, (Haz.) Kaya Özsezgin, *a.g.e.* s. 410.

yararlanılarak yapılmış olabileceğini ifade etmektedir¹⁵. Viyana'da yayınlanan Wiener Salonblatt adlı gazetesinin 23 Mart 1912 tarihli sayısında, tabloya ilham olan fotoğraf yayınlanmıştır (Fot. 12). Gazete sayfasında kullanılan fotoğraf, Mihri Müşfik'in portreyi yaparken Letta Asım'ın balo kıyafetli ve nişanlı fotoğrafından yararlandığının sağlam bir kanıtıdır. Ancak Mustafa Asım Turgut, İstanbul Ayaspaşa'daki Hariciye Nezareti Konağında Mart 1912'de Hariciye Nazırı sıfatıyla ailesi ile birlikte ikamet etmektedir. Bu fotoğraf, Letta Asım'ın kocasının Nazırlık görevi esnasında, İstanbul'da resmî bir etkinliğe katılması nedeniyle çekildiğini ve fotoğrafın Sofya'da çekilmediği ihtimalini daha güçlü kılmaktadır.

Fotoğraf 12. Wiener Salonblatt Gazetesinin 23 Mart 1912 tarihli sayısı¹⁶

Bir dönem Osmanlı Hariciyesinde parlak bir kariyeri olan Elçi ve Nazırlık yapmış Mustafa Asım Turgut, 3 Şubat 1937 yılında

¹⁵Zeynep İnankur (1999). The Changing Image of Women in 19th Century Ottoman Painting, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht, s.6.

T. Nejat Eralp Letta Asım'ın taktığı nişanın Şefkat Nişanı olduğunu ve II. Abdülhamid Döneminde verildiğini ifade etmektedir. Eğer bu doğru ise İnankur aile tarihidinde tarihsel ve kurgusal açıdan yanlışdır düşmektedir. Çünkü Mustafa Asım Turgut, II. Abdülhamid Döneminde Sofya'da elçi değildir.

¹⁶<https://anno.onb.ac.at/cgi/content/anno?aid=wsb&datum=19120323&seite=9&zoom=33&query=%22letta%22%2B%22assim%22&ref=anno-search>(erişim tarihi,23.11.2023).

vefat etmiştir. İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nın Şerifkapısı'ndaki aile mezarlığına defnedilmiştir (Pakalın, 2008, s. 128).

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarihsel Süreçte Elçilik ve Elçilik Kurumu

Elçi sözcüğü etimolojik olarak Türkçede halk, ülke, devlet anlamına gelen “el (il)” isim kökünden türetilmiştir (Akım, 2013, s. 23). El (il) kelimesi, meslek bildirme eki olan -cı, -çi ekleri ile genişletilerek, günümüzdeki kullanımı olan elçi halini almıştır Elçi yerine çoklukla kullanılan Sefir kelimesi ise XIX. yüzyılda elçi kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış olup, Arapça kökenli bir sözcüktür (İpşirli, 1995, s. 3).

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren diplomasinin gereği olarak yabancı devletlerle mutlaka diplomatik ilişki içerisinde bulunmuş ve sık sık yabancı elçileri kabul etmiştir¹⁷ (Gürsoy, 2006, s. 139). Özellikle, Avrupalı devletlerin İmparatorluğa yoğun bir şekilde yabancı elçi göndermesinin başat nedeni, söz konusu ülkelerin siyasi, askeri ve ticari çıkarlarını koruma kaygısıdır. İmparatorluğun jeopolitik durumu, askeri ve siyasi merkezleri içinde barındırması da bu endişelerin, diğer nedenleri olarak gösterilebilir (Düzbakar, 2009, s. 183). Tüm bu kaygılar, Avrupa Devletlerini, Osmanlı nezdinde daimî elçilikler kurmaya yöneltmiş ve İstanbul'un fethinden hemen sonra daimî elçilikler açılmaya başlanmıştır. Başkent İstanbul'da ilk daimî elçiliği veya ikamet elçiliğini, ticari çıkarlarını gözetmek amacıyla 1454 tarihinde Venedik Cumhuriyeti tesis etmiştir. (Şakiroğlu, 1988, s. 46). Venedik elçileri ikametgâhlarını tarihi yarımadanın

---

¹⁷Osmanlı İmparatorluğu'nda başlangıçta yabancı elçilerin kabulündeki davranış pratiklerini teamüller belirlerken, XVII. yüzyılda yoğunlaşan diplomasi trafiği nedeniyle, 1657 yılında Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi çıkarılmıştır. Kanunnamede yabancı elçiler için uygulanacak olan protokol esasları detaylıca düzenlenmiş, teşrifat meselesi ayrıntılı olarak kanuni bir zemine oturtulmuştur. Güneş Işıksel (2010), II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama, *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, s. 324.

tam karşısına düşen Pera'da¹⁸, Galata Kulesine yakın bir mahal olan Bahçeler veya Bağlar olarak bilinen bölgede konumlandırmışlardır. Elçilik yerleşimi olarak Pera'yı sadece Venedikliler tercih etmemiş, XVI. yüzyıldan itibaren Fransa, İngiltere ve Ragusa daimî elçilikleri ile bölgede varlık göstermişlerdir (Cezar, 1991, s. 32).

Yabancı devletlere sürekli elçi gönderilmesi, Osmanlı diplomasisinde III. Selim'e kadar pek rastlanır bir durum olmamakla beraber, diplomasi geleneğinde Ad Hoc Diploması (Geçici Diploması Yöntemini) benimsemiştir. Gerekli durumlarda ise Osmanlı, *geçici* veya *fevkalade elçi* unvanıyla yabancı devletlere temsilci göndermiştir¹⁹(Turan, 2014, s. 60). Bu elçilerin görevi bir problemi çözmek, mesajı iletmek veya yeni padişahın tahta çıktığını haber vermek olabiliyordu. Osmanlı'nın tek yanlı diploması pratiği uygulamasını ve Avrupa devletlerinde XVIII. yüzyıla kadar mukim elçilikler kurmamasında, siyasi anlamda dünya ölçeğinde kendini yeterli bulma eğilimi ve diğer devletlerle

¹⁸Söz konusu bölge için Galata ismi de kullanılmakta olup, Pera ismi, Avrupalılar tarafından verilmiştir. Pera, coğrafi olarak Tarihi Yarımada'nın tam karşısındadır. Kıyı kesimi Azapkapı ile Tophane arasında yer alır. Günümüzde bölge için Taksim ve Galata'yı da içine alan Beyoğlu ismi kullanılmaktadır.

Beyoğlu isminin kökeni ise Venedik Doju Andrea Gritti'nin İstanbul Galata'da yaşayan oğlu Alvisse Gritti'ye dayanmaktadır. Alvisse Gritti, ipek alım satımı yapan zengin bir tüccar ve İbrahim Paşa ile sıkı ilişkileri sonucu Osmanlı Sarayı'nda varlık gösteren, Sarayın güvenini kazanmış XVI. yüzyılın önemli bir siyasi figürüdür. Alvisse Gritti, Doju oğlu olması hasebiyle de İstanbul halkı arasında Beyoğl(i) olarak tanınmış, Pera'da saray niteliğinde geniş bahçeli bir evde yaşamış ve oturduğu bölge de ona ithafen Beyoğlu ismini almıştır. Deborah Howard (2007), *Cultural Transfer Between Venice and Ottomans in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, Cultural Change in Early Modern Europe, Forging European Identities, 1400-1700*, (Ed. by Herman Roodenburg), Vol. IV, Cambridge: Cambridge University Press, p. 148.

Metin And (1989), *Türkiye'de İtalyan Sahnesi, İtalyan Sahnesinde Türkiye*, İstanbul: Metis Yayınları, s.15.

¹⁹Uğur Kurtaran, XVIII. yüzyıla kadar daimî elçi göndermemesinin nedenini, hiçbir yabancı devletin kendisi ile eşit haklara sahip görmemesi ve bu anlayışı diplomatik bir gelenek anlayış ve gelenek haline getirdiği olarak ifade etmektedir. Uğur Kurtaran (2006), *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 4.

olan ilişkilerini İslam Hukuku minvalinde sürdürmesi etkendir (Uygunlar, 2007, s. 8).

Askeri, siyasi ve ekonomik anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir reform süreci başlatan III. Selim, Nizam-ı Cedid reformları ile de bağlantılı ve uluslararası gelişmelerin gereksinimi olarak Avrupa'nın belli başkentlerinde, Osmanlı elçilikleri kurulması kararı almıştır. Bu bağlamda ilk olarak Yusuf Ağâh Efendi, 1793'te elçi sıfatıyla Londra'ya gönderilmiştir (Kılıç, 2007, s. 253). Londra'nın ardından Berlin, Viyana ve Paris'te daimî elçilikler açılmasına karar verilerek 1797'de büyükelçiler tayin edilmiştir. Elçiler, Osmanlı'nın Batı dünyasını tanınmasında köprü görevi görmüşlerdir.

2. Sofya'da Osmanlı Sefiri Mustafa Asım Turgut ve Sofya Osmanlı Elçiliği

On dokuzuncu yüzyılda dünyayı kasıp kavuran ve yirminci yüzyılın başında hız kazanan milliyetçilik akımları neticesinde Bulgaristan, 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve 19 Nisan 1909'da Osmanlı yönetimi tarafından tanınmıştır. Söz konusu kabul ediş, her iki ülke için devlet organının kendi topraklarında elçilik düzeyinde temsilini zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti, bu yeni oluşumda Sofya'daki elçiliğini, *Orta Elçilik* olarak tanımlamış ve ilk elçi olarak 20 Mayıs 1909 tarihinde dönemin Stockholm Sefiri Mustafa Asım Bey'i *murahhas orta elçi* olarak tayin etmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, [BOA], *Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO.)*, 3578/2683308). Mayıs 1909'da başlayan görevi, 10/11 Ekim 1911'e değin sürmüştür (Alparslan, 2018, s. 44).

MSGSÜİRHMA Leyla Turgut Terekesinde Turgut Ailesine ait 1435 adet fotoğraf bulunmaktadır. Terekedeki fotoğraflar, geniş bir zaman dilimini kapsamakta Geç Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sosyal ve kültürel tarihini gözler önüne sermektedir. Fotoğraflar portre, iç ve dış mekân ve manzara olarak sınıflandırılabilir. Terekede bulunan fotoğraflardan yedi tanesi Osmanlı İmparatorluğu Sofya Sefareti iç mekân fotoğraflarıdır. Ancak sefaretin dış mekanına ait herhangi bir fotoğraf, terekede mevcut değildir.

Sofya Sefareti fotoğraflarının arkalarında el yazısı ile Ağustos 1909- Ekim 1911 tarihi düşülmüş olup tarihler, Mustafa Asım Turgut'un Sofya'da görev yaptığı tarihler ile örtüşmektedir. Kalın kartona basılmış fotoğrafların arkasına, sefaretteki mekânları tanımlayan özel notlar düşülmüştür. Ayrıca fotoğrafların çekildiği stüdyonun ismi de kartvizit olarak bulunmaktadır.

Osmanlı sosyal yaşamı modernleşme ile birlikte özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren gelenekten kopmaya başlamıştır. Gelenekten moderne ulaşan bu süreçte, ev içi tasarımda değişime uğramıştır. Misal, Tanzimat Dönemi öncesinde evler, konaklar ve Saray'da Uşak Halısı tercih edilirken Tanzimat'la Uşak Halısı yerini Hereke Halısına bırakmıştır. Batı tarzı mobilya, Osmanlı ev yaşamında değişmez seçim olarak Dolmabahçe Sarayı ile dahil olmuş, Sarayı takip eden bürokratlar ve seçkin sınıf tarafından içselleştirilerek alaturka ev düzeninden alafrangaya geçilmiştir²⁰. Sofya Elçiliği fotoğrafları da dönemin belli bir sosyal sınıfa mensup hatta Avrupalı aristokratlar gibi reflekslere sahip, bir Osmanlı bürokratu ailesinin mobilya anlayışı, mekân tasarımı, mensup oldukları toplumsal sınıfın Batılı zevklerini, dolayısıyla da dönemin lüks kavramını görselleştirerek bize sunan birincil kaynaktır. Sefaretin döşeme tarzı, seçilen eşyalar on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl başlarındaki varsıl Osmanlı evleri ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer hususta bu eşyaların, muhtemelen Turgut ailesinin şahsi eşyaları olduğudur. MSGSÜİRHMA Leyla Turgut Terekesinde bulunan Hariciye Nezareti Konağı fotoğraflarında bu eşyaların, Mustafa Asım Turgut'un Sofya'daki görevinin hemen arkasında Ekim 1911- Temmuz 1912 tarihleri arasında Hariciye Nazırı iken Nezaret Konağı'nda da kullanıldığını görmekteyiz²¹.

---

²⁰Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, yukarıdaki ifadenin yabancı elçilikler ve Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların ev tasarımları için geçerli olmadığıdır.

²¹MSGSÜİRHMA Leyla Turgut Terekesinde bulunan Hariciye Nezareti Konağı ile ilgili çalışma için, Esmâ İğüs, Pınar Bolel Koç (2011), MSGSÜ İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Fotoğraflarıyla Terekesi Hariciye Nezareti (Tevfik Paşa) Konağı, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, s. 66-69.

2.1. Sofya Osmanlı Elçiliği'nin Hol Fotoğrafı

Fotoğraf 13. Sofya Osmanlı Elçiliği Holü

(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi, 8978/ 64.)

Sefaretin hol olarak tanımlanmış bu bölümünde, mekânın düzenlenişinde batıyı ve doğuyu referans alan objelere bir arada yer verildiğini görmekteyiz. Fotoğrafın sol kısmında çini soba bulunmaktadır. Soba, büyük olup kaide, gövde ve ateşlik kapağı olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır. Tüm gövdesi, dikdörtgen kompozisyonlar şeklinde tasarlanmıştır.

Çini sobalar, dünyada ilk kez on sekizinci yüzyılda Almanya'da Meissen porselen ve seramik fabrikasında üretilmiştir (Elver, 2022, s. 851). On dokuzuncu yüzyılda Batı'da çıkan her yeni objeyi topraklarına ivedilikle ithal eden Osmanlı, çini sobalar konusunda da sessiz kalmamış topraklarına girmesine izin vermiştir. Alaturka ısınma aracı olan mangal yerine alafranga yaşamın enstrümanlarından biri olan çini sobalar, başlangıçta saraylarda kullanılırken süreç içerisinde kasırlarda, konaklarda yalılarda bir sınıfsal gösterge olarak tercih edilmiştir. Çini sobaların tercihinde görselliği ve estetikliği de etken olmuştur.

Odanın tam merkezine yerleştirilmiş yuvarlak formlu, hilal tepelikli, iki kulplu üzeri işlemeli mangal, mangalın altındaki kül tepsisi ile el dokuması halı, odanın doğulu kimliğine referans veren objelerdir. Ancak burada mangal asal fonksiyonuna hizmet etmek amacıyla değil, süs amaçlı bulunmaktadır. Holün sağ duvarında Mustafa Asım Turgut'un hobisini takip etmek mümkündür. Tam bir av tutkunu olan Mustafa Asım Turgut, fotoğrafın sağında bulunan duvara geyik başı ve çeşitli hayvanlara ait boynuzları asmıştır. Bu hayvanları muhtemelen kendisi avlamıştır. Av hayvanlarının hemen altında Fransız domi klasik tarzda bir üçlü iki adet tek kişilik koltuk bulunmaktadır.

Tavanı geometrik şekillerden oluşan kalemişleri ile süslenen holden kapı vasıtası ile diğer odaya geçilmektedir²². Diğer odanın kapı ağzına, başı ile muhafaza edilen beyaz renkli bir ayı postu serilmiştir. Odada camın hemen önünde form olarak Osmanlı tahtlarına benzeyen tek kişilik bir kanep, batı ile doğulu zevkin karışımı olarak mekandaki yerini almıştır.

2.2. Sofya, Osmanlı Elçiliği Yemek Salonu

Fotoğraf 14. Sofya Osmanlı Elçiliği Yemek Salonu
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi, 8980/ 66.)

²²Bütüncül mekân içinde odaların kapılara vasıtasıyla bölümlenerek farklı müstakil birimlere taksim edilmesini plan şemasını, Dolmabahçe Sarayı'nda da izlemek mümkündür.

Fotoğrafın merkezinde masa ve dört sandalye bulunmaktadır. Yemek takımına ait olan diğer sandalyeler, geleneksel tasarıma sahip Osmanlı evlerinde bulunan ve duvar kenarlarına yerleştirilen divan veya sedirler gibi konumlandırılmışlardır. Masa ve sandalye, Osmanlı evine on dokuzuncu yüzyılda giren mobilyalardır. Dolayısıyla da bu mekânın batı tarzı eşyalarıdır. Ancak masa örtüsü olarak serilen halı ve gene duvarda asılı olan halı mekân tasarımındaki şarklı zevke işaret etmektedir. Masanın üzerine dekorasyon objesi olarak bulunan içi çiçeklerle dolu cam/kristal çanak, Osmanlı aile yaşamında masaya verilen önemi ifade eden bir göstergedir. Çünkü masa, dönemin adab-ı muaşeret ilkelerinin performe edildiği ve hayata geçirildiği bir alandır. Osmanlı yaşamında ise mazisi yeni olması hasebiyle de evin değer verilen mobilyalarından biridir.

Mekânı aydınlatmak için Marie Therese Chandelier tarzında parlak ışıklı çok kollu kristal avize kullanılmıştır. Avize, tasarım olarak Osmanlı toplum yapısının değişen kültürel kodlarının göstergesidir. İthal olması nedeniyle de çok pahalı olan bu avizeleri tercih eden belirli bir zümre için lüks kavramının on dokuzuncu yüzyılda gündelik yaşamda yer etmeye başladığını söylemek mümkündür.

Yemek Salonundaki batı tarzı yaşam ve inanç sistemini bize ifade eden diğer bir obje ise fotoğrafın sol duvarında vitrinin üstüne asılmış biblo karakterindeki melek figürüdür. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul'da çeşitli isimlerde açılan bonmarşelerde ev ve ev yaşamına dair satılan her türlü eşyaların içinde biblolarda bulunmaktaydı (Oral, 2016, s. 100).

2.3. Sofya, Osmanlı Elçiliği Salon

Fotoğraf 15. Sofya Osmanlı Elçiliği Salonu
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi, 8974/ 60.)

Elçilik salonunun dekorasyonunda, elçiliğin diğer odalarında olduğu gibi alafanga ile alaturka beğenin bir arada olduğu bir iç mekân düzenlemesi tercih edilmiştir. Geometrik düzenlemeli ve bitkisel süslü kalemişi tavana rağmen duvarlar duvar kâğıdı ile kaplanmıştır. Odanın sağ köşesine yerleştirilmiş konsolun içinde Çin porseleni olduğunu düşündüğümüz objeler/biblolar bulunmaktadır. Fotoğrafın sol kısmında, ahşap oyma sehpanın üstünde madeni leğen ve muhtemelen tombak tekniğinde yapılmış ibrik, bağ ve sedef kakmalı ahşap beşik, duvara asılmış ve masaya serilmiş halı bu odanın alaturka yüzüdür. Ancak duvarlara

asılan halıların ortasında bulunan büyük boyutlu tablo, Fransız stili koltuklar ise Avrupalı zevkin kırıntılarıdır.

2.4. Sofya, Osmanlı Elçiliği Kadınlar Salonu

Fotoğraf 16. Sofya, Osmanlı Elçiliği Kadınlar Salonu

(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi, 8975/ 61.)

Elçiliğin Kadınlar Salonunda Japon stili paravan yere serili ve duvara asılı el halıları ve oymalı ahşap sehpa ile Fransız stili koltuklar, biblolar, dresuar, şömine saati odanın dekorasyonun genel çizgilerini oluşturur. Bu odada da diğer odalarda olduğu gibi döşeme, tamamen eklektiktir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Mustafa Asım Turgut Sofya Elçiliği'nde kullandığı bazı eşyalarını, nazır olunca İstanbul'a beraberinde getirmiştir. Sofya Elçiliği Kadınlar Salonunda bulunan Japon stili paravan, arkalıği yüksek bir koltukta oturan kadın portresi Hariciye Nezareti Konağı Büyük Salonu'nda da kullanılmıştır (Fot. 17).

Fotoğraf 17. İstanbul Ayaspaşa Hariciye Nezareti Büyük Salon
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla
Turgut Terekesi, 8925/ 11.)

2.5. Sofya, Osmanlı Elçiliği Mustafa Asım Turgut'un Çalışma Odası

Fotoğraf 18. Sofya, Osmanlı Elçiliği Mustafa Asım Turgut'un Çalışma Odası
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi, 8975/ 61.)

Mustafa Asım Turgut yaşamında büyük oranda alafranga yaşam tarzını benimsemiş bir Osmanlı bürokrati ve aydınıdır. Yaşam zevkinin bu yönde gelişmesinde, Galatasaray Mektebi Sultânîsi'ndeki öğrenciliği, Avrupa devletlerinde elçi sıfatıyla varlığı, özellikle de Avusturyalı eşi zannımızca etkindir. Fotoğraf 18'de verilen çalışma odası, resmî bir çalışma odası havasından uzaktır. Daha çok kaçıp sığınılan bir mekân gibidir. Duvarda oval formulu çerçeve içinde kız çocuğu portresi ile ilk eşi Clarisse İsmet Hanımın (Fot.3) fotoğrafı asılıdır. Odada en dikkat çekici öğe şövale ve şövale aracılığıyla sergilenen eserdir. Eserin konusu Ayasofya narteksidir. MSGSÜİRHM koleksiyonunda bulunan Assim imzalı Dağ Manzarası adlı eserden dolayı bu şövaleyi, Asım Turgut'un resim yaparken kullandığını düşünebiliriz. Batıya has

bir obje olan şövalenin üzerine el dokuması bir halının koyulması, duvara asılmış el halısı ile hat ve ahşap sehpa Mustafa Asım Turgut'un zihnine yer etmiş şarklı kültürel kodlarından kopamayışının ifadesidir.

2.6. Sofya, Osmanlı Elçiliği Mustafa Asım ve Demir Turgut'un Yatak Odaları

Fotoğraf 19. Sofya, Osmanlı Elçiliği Mustafa Asım Turgut'un Yatak Odası
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi, 8980/ 66.)

Fotoğraf 19'da görüleceği üzere odanın dekorasyonunda karyola, komodin, dolap, paravan ve ayna gibi donatı elemanları, aydınlatma için kristal avize, sehpa ve iki adet koltuk kullanılmıştır. Mustafa Asım Turgut 'un Sofya elçiliği görevi esnasında henüz bebek olan Demir Turgut'un odası, yatak odasında bulunması gereken donatı elemanları ile gayet sade bir şekilde döşenmiştir.

Fotoğraf 20. Sofya, Osmanlı Elçiliği Demir Turgut'un Yatak Odası
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi.)

Sonuç

Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı için kesin bir zaman aralığı verilemese de sosyal bilimciler, modernleşmenin yaygın olarak III. Selim Dönemi'nde başladığını kabul etmektedirler. Devlet aygıtında ve sosyal yaşamda başlayan modernlik algısı ve buna bağlı olarak da moderniteye dair tüm kavramları hayata geçirme arzusu, on dokuzuncu yüzyılda II. Mahmud Dönemi, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve II. Abdülhamid Dönemi'nde de tıpkı on sekizinci yüzyıl istek ve şevkle sürdürülmüştür. Bahsedilen dönemlerin her biri, Osmanlı modernleşmesinde önemli duraklardır.

Modernleşme için genel bir tanım yapacak olursak, toplumların siyasi, sosyal ve kültürel olarak değişime uğramasıdır. Ancak modernite her toplum için görünüşte aynı değişikliğe yol açıyor gibi görünse dahi, toplumların kültürel kodlarına işlemiş yaşam algısı bu değişim(i)leri şekillendirir. Dolayısıyla da, toplumlar yaşamlarını tasarlamaya yarayan enstrümanları -ki iç mekân

tasarımında mobilya örneğinde olduğu gibi- kendi meşreplerince dönüştürür ve kullanıma sokar.

Tipik bir on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl Osmanlı aydını/bürokratu olan Mustafa Asım Turgut, aldığı eğitim ve mensup olduğu aileden ötürü oluşan elitist zevkleri ile yaşam gustosu, Avrupa kentlerinde elçilik yapması ve muhtemelen de evliliği nedeniyle, Avrupa merkezli bir dünya görüşüne sahiptir. Yaşamı boyunca tipik bir Avrupalı gibi yaşamıştır. Bu tavrını, MSGSÜİRHMA Leyla Asım Turgut Terekesinde bulunan fotoğraflardan takip etmek mümkündür. Sözün özü on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde ve yirminci yüzyılın başında modernitenin, Osmanlı aydınında/bürokratında görmek istediği yaşamsal refleksler, Mustafa Asım Turgut'un şahsiyetinde ziyadesiyle vukuu bulmuştur. Mesleği gereğince de modernitenin bir bürokratin zihinsel arka planında kurguladığı kodları, Osmanlı'yı Avrupa'da adeta bir Avrupalı gibi temsil ederek yaşama geçirmiştir.

1909-1911 yılları arasında Sofya'da elçilik yapan Mustafa Asım Turgut, MSGSÜİRHMA Leyla Asım Turgut Terekesinde bulunan Sofya Elçiliği iç mekân fotoğraflarına göre, elçiliğin iç mekân tasarımında alaturka ile alafranga tarz mobilyaları bir arada tercih etmiştir. Sofya elçiliğinin hemen sonrasında, Hariciye Nazırlığında Hariciye (Tevfik Paşa) Konağı'nda Sofya Elçiliğinde kullandığı bazı eşyaları kullanması bu eşyaların kişisel malı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla eşyalar için hem bireysel hem de dönemin zevkini yansıtan maddi kültür öğeleridir demek yanlış olmayacaktır. Elçiliğin dekorasyonundaki alafranga tarzın göstergeleri masa, sandalye, kristal avize, kanape, tablo gibi objelerdir. Alafranga objelerin varlığı elçilik/ev içi mekânında gelenekselden moderne dönüşen bir mekân organizasyonun ifadesidir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken Osmanlı elit sınıfının ev içi mekanlarını, batı tarzında dekore etmeye on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlamış olmasıdır. Elçilik eşyalarında, alaturkayı referans alan halı, mangal, çini soba, bağa ve sedef kakmalı oymalı ahşap sehpa Mustafa Asım Turgut'un geçmişten gelen kültürel kodları ile ilintilidir. Ve bu kültürel kodlardan da kopamadığının göstergesidir.

Bu noktada ifade etmek gerekir ki, Sofya Elçiliğinin iç mekân tasarım tarzı için alafrağa ile alaturkanın bir arada kullanıldığı eklektik bir yaklaşımdır demek yanlış olmayacaktır. Bu eklektik tercih, aslında on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı aydınının/elitinin zihin dünyasında arafta kalma halini tanımlarken bu sınıfın görünür hale gelen yeni bir yaşam tarzının da tezahürüdür. Bu tezahür, eskiden kopamama ama yeniyi de hevesle kullanarak içselleştirmek olarak tanımlanabilir.

Ez cümle, MSGSÜİRHMA Leyla Asım Turgut Terekesinde bulunan Sofya Elçiliği fotoğrafları, örnek bir dönemin iç mekân tasarım zevkini bize görselleştirerek sunmaktadır. Bu nedenle de bu fotoğraflar, araştırmacılar, tarafından özgün arşiv malzemesi olarak değerlendirilmelidir. Ve son olarak da bu fotoğrafların farklı disiplinler için verimli alanlar sunduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

A-Arşiv Kaynakları

30

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
(BOA)

İrade Taltifat (İ.TAL) 348/1322.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
(BOA)

İrade Taltifat (İ.TAL) 24/1310.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
(BOA)

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO) 226/16941.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
(BOA)

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO) 3578/2683308.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim Heykel
Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi.

Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kitaplığı Leyla Turgut Terekesi.

B- Yazılı Kaynaklar

- Akım, P. (2013). *II. Selim Dönemi Elçi Kabulleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alparslan, S. (2018). *Meşrutiyet Dönemi Hariciye Nazırlarından Asım Bey' in (Mustafa Asım Turgut) Osmanlı/Türk Diplomasisinde Yeri (1908-1918)*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- And, M. (1989). *Türkiye'de İtalyan Sahnesi, İtalyan Sahnesinde Türkiye*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bertele, T. (2011). *Venedik ve Konstantiniyye, Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*. (Çev. Mahmut H. Şakiroğlu). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Cezar, M. (1991). *XIX. Yüzyıl Beyoğlusı*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Demirarslan, D. (2007). Osmanlı'da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekan Donanımına Etkisi. *Erdem*, 15(45), s.35-66.
- Düzbakar, Ö. (2009). XV. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçilerin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), s. 183-194.
- Elver, H. (2022). Unutulmaya Yüz Tutmuş Çini Sobalar ve Bir Onarım Ustası. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(42), s.849-863.
- Eralp, T. N. (2002). Osmanlılarda Nişan ve Madalya, *Türkler Ansiklopesi*, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.683-686.
- Gürsoy B. A. (2006). Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü. *Bilig*, 36, s.139-165.
- Howard, D. (2007), Cultural Transfer Between Venice and Ottomans in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, *Cultural Change in Early Modern Europe, Forging European Identities*,

1400-1700, (Ed. by Herman Roodenburg), Vol. IV, Cambridge: Cambridge University Press, p. 138-177.

Işıksel, G. (2010), II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama, *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, s. 315-338.

İğüs, E. (2011). MSGSÜ İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi Fotoğraflarıyla Hariciye Nezareti (Tevfik Paşa) Konağı. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 3, s.65-76.

İğüs, E. (2023). Mimar Olmak Ya da Kadın Olmak Tezahürleriyle Cumhuriyetin İlk Kadın Mimarlarından Leyla Asım Turgut. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Dergisi*, 8, s. 2730-2777.

İnankur, Z. (1999). The Changing Image of Women in 19th Century Ottoman Painting, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht, s.1-21.

İpşirli, M. (1995). Elçi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (11.Baskı). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayını, s.3-15.

İşbil, T. (1970). Toplumda Kadın: İlk Kadın Mimarlarımızdan Leyla A. Turgut". *Pirelli Aylık Mecmua*, 72, s.20.

Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, *Prosopografik Rehber*. İstanbul: İsis Yayınevi.

Kurtaran, U. (2006). *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pakalın, M. Z. (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*. (Yay. Haz. Gülbadi Alan) (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şahin, C., Şahin, M. (2013). Osmanlı Son Dönemi ile Millî Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasi Askeri Faaliyetleri. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, s.53-72.

- Şakiroğlu, M. (1988). Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Temsilcileri: Balyoslar, Çalışmaları ve Etkinlikleri. *Tarih ve Toplum*, 59, s.300-304.
- Tekin, K. H. (2014). Osmanlı Devleti'nde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecidi Nişanları. *The Journal of Academic Social Sciences (JASSS)*, 2(28), s.393-411.
- Turan, N. S. (2014). Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar). *Trakya University Journal of Social Science*, 6(2), 57-86.
- Oral, Ö. (2016). *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekân İthal Aydınlatma Eşyaları*. Doktora Tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsezgin, K. (1996). *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu*. İstanbul: YKY Yapı Kredi Yayınları.
- Uygunlar, A. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Diplomasi ve Murahhaslık Kurumu*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçinkaya, A. (2001). Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü. *Osmanlı Araştırmaları*, 21, s.109-134.

C- İnternet Kaynakları

- <https://anno.onb.ac.at/cgicontent/anno?aid=nwj&datum=19310716&query=%22tourgoud%22&ref=anno-search&seite=8> (22.10.2023).
- <https://anno.onb.ac.at/cgicontent/anno?aid=wsb&datum=19120323&query=%22letta+assim%22~10&ref=anno-search&seite=9> (22.10.2023).
- <https://anno.onb.ac.at/cgicontent/anno?aid=wsb&datum=19120323&seite=9&zoom=33&query=%22letta%22%2B%22assim%22&ref=anno-search>(23.11.2023).

Kemaloğlu, Z. (2024). Amasya müzesi'nde bulunan sultan I. süleyman (kanuni) dönemi'ne (1520-1566) ait bir grup altın sikke. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 34-57.

AMASYA MÜZESİ'NDE BULUNAN SULTAN I. SÜLEYMAN (KANUNİ) DÖNEMİ'NE (1520-1566) AİT BİR GRUP ALTIN SİKKE

A GROUP OF GOLD COINS FROM THE REIGN OF SULTAN THE 1st SÜLEYMAN (THE MAGNIFICENT) (1520-1566) IN AMASYA MUSEUM

Dr. Zeynep KEMALOĞLU*
zeynepkemaloglu@hotmail.com

Öz

Sikkeler malzemesi, yazı ve süslemeleri ile dönemi hakkında doğru bilgiler sunan çok değerli nesnelere sahiptir. Dayanıklılığı nedeniyle yüzyıllar öncesinde yaşamış medeniyetlerle ilgili bilgilerin özgün şekliyle günümüze ulaşmasını sağlayan sikkeler, tarihe güvenilir kanıtlar sunan kaynakların başında gelmektedir. Sikkeler her dönemde hükümdarların, devletlerin maddi ve kültürel yansıması olmuştur. Bir devletin bağımsızlığını, hükümdarlarını, ekonomisini, hâkimiyet alanlarını, dilleri, sanat üslupları, dini inanışları ve kültürel özellikleri hakkında pek çok bilgiye ulaşmak sikkeler sayesinde mümkün hale gelmektedir. Amasya birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Osmanlı devletinin de şehzade sancakları arasındadır. Amasya'da bu dönemlere ait çok sayıda taşınabilir-taşınamaz eser miras kalmıştır. Eserler arasında sikkeler önemli yer tutmaktadır. Amasya Müzesi'nde gerek Antik gerekse İslami dönemlere ait yaklaşık 13.000'i sikke muhafaza edilmektedir. Bu sikkelerden 3460'ı Osmanlı dönemine kayıtlıdır. Osmanlı tarihinde en uzun süre tahtta kalan sultan unvanını almış I. Süleyman, sultani basımında darphane çeşitliliği bakımından en zengin dönem olmuştur. Çalışmamızın konusunu Amasya Müzesi'nde bulunan

* ORCID: orcid.org/0000-0002-2615-7837.

Sultan I. Süleyman dönemine ait bir grup altın sikke örneği oluşturmaktadır. Çalışma kapsamına her biri birbirinden farklı, zaman içerisinde çok fazla tahribata uğramamış sekiz adet sikke dâhil edilmiştir. Bu sikkelerin transkribi yapılarak, malzeme, ölçü, süsleme özellikleri ayrıntılı şekilde tanıtılıp değerlendirilecektir. Sikkelerin çözümlenerek açıklanması başta sanat tarihi olmak üzere birçok bilim dalı açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sikke, Sultani, I. Süleyman, Amasya Müzesi.

Abstract

Abstract

Coins are very valuable objects that provide accurate information about their period with their materials, inscriptions and decorations. Coins, which allow information about civilizations that lived centuries ago to reach the present day in their original form due to their durability, are one of the primary sources that provide reliable evidence to history. Coins have been the material and cultural reflection of rulers and states in every period. Thanks to coins, it becomes possible to access a lot of information about a state's independence, rulers, economy, areas of dominance, languages, art styles, religious beliefs and cultural characteristics. Amasya has hosted many civilizations and is among the princely sanjaks of the Ottoman Empire. Many portable and immovable works from these periods have been inherited in Amasya. Coins have an important place among the artifacts. Approximately 13,000 coins from both Ancient and Islamic periods are preserved in Amasya Museum. 3460 of these coins are registered to the Ottoman period. Süleyman I, who received the title of the longest-reigning sultan in Ottoman history, was the richest period in terms of mint diversity in sultan minting. The subject of our study is a group of gold coin samples from the period of Sultan Süleyman I in the Amasya Museum. Eight coins, each different from the other and not damaged much over time, were included in the scope of the study. These coins were transcribed, and their material, size and decoration features were introduced and evaluated in detail. Analyzing and explaining the coins is important for many branches of science, especially art history.

Keywords: Coin, Sultani, Süleyman I, Amasya Museum.

Giriş

Sikke, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, işlerini kolaylaştırabilmesi için ortaya çıkmış, üzerinde onu darp edip tedavüle çıkararak devletin, hükümdarın simge veya yazısının yer aldığı madeni paralardır. Kelime Arapça menşeli olup "damga veya nakış basmak için hazırlanmış demir kalıp" anlamına gelmektedir (Tekin, 2009, s. 179).

Eski çağlarda insanlar küçük topluluklar halinde yaşadıklarından para olarak kullanabilecekleri herhangi bir nesneye ihtiyaç duymamışlar, hayatlarını avcılık ve toplayıcılıkla geçirmişlerdir (Fidan vd. 2019, s. 144). Zamanla hayatın getirdiği gelişmeler insanların ihtiyaçlarında da yenilikleri zorunlu kılmıştır. Coğrafi ve iklimsel faktörlere bağlı olarak kendi yaşam alanlarındaki eksikliklerini değiş-tokuş yoluyla gidermeye çalışmışlardır. Kurutulmuş kumaş parçası, tahıl, balık, tütün, deniz kabuğu, şeker, pirinç, tuz, at, çivi ve kürk gibi eşyalarpara icat edilmeden önce değişim aracı olarak kullanılmışlardır (Keş ve Turgut, 2015, s.33). Ancak zamanla takas işlemlerinin kullanım zorluğu ve zaman almasından dolayı işleri kolaylaştırabilen bir araca ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı ulaşılması kolay olmayan altın, gümüş, bakır gibi madenlerden üretilmiş araçlar kullanılmıştır (Fidan vd. 2019, s.142). Bunları üçayaklı kazanlar, kürekler, baltalar, çıpalar gibi madeni aletler ile yüzükler, küpeler, bilezikler gibi süs eşyaları oluşturmaktadır (Atlan, 1993, s. 13). Başlangıçta farklı nesnelere yapılan alışverişin yerine sikkenin ortaya çıkmasıyla birlikte çeşitlilik ortadan kalkmış, zaman tasarrufu sağlanmış ve standart bir ödeme aracı ile işlem görme imkânı sağlanmıştır (Tekin, 2009, s. 179).

İnsanların gereksinimlerini karşılayabilmeleri ve sosyal yaşamlarını kolayca devam ettirebilmeleri için dolaşımda olan sikkeler, medeniyetlerin hem maddi ve manevi yansıması olmuştur (Kemaloğlu, 2023, s. 1). Antik çağda sikkeler, ekonomik özelliğinin yanında halk arasında da bir tür haberci durumundaydı. Örneğin Roma'da basılan sikkeler imparatorlukta yaşayan insanlara sikkenin ön yüzündeki portre ve yazıdan imparatoru, arka yüzdeki tasvir ve yazılardan da o imparatorun programı ve yaptığı faaliyetleri öğrenme olanağı vermiştir

(Erdoğan vd., 2011, s. 88). Bilhassa İslam devletlerinde hutbe okutmak ve sikke kestirmek hükümdarlık sembolü olarak görülmüş, tahta geçen her padişah kendi adına sikke kestirerek toprakların kendi himayesi altında olduğunu kanıtlamak istemiştir. Bağımsızlığın önemli bir göstergesi olan sikke basma uygulaması, 623 yıl boyunca hüküm sürmüş, büyük bir İmparatorluk olan Osmanlı'da da devam etmiştir. Farklı kültürleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde padişahların fethettikleri farklı coğrafyalarda adlarına kestirdikleri sikkeler Nümismatik bilimi için büyük önem taşımaktadır.

1. Osmanlı Devleti'nin İlk Sikkeleri

Osmanlılarda sikke basımı darphane içinde ve dışında olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Maden tedariki ve basılan sikkelerin piyasaya sürülmesi dış faaliyetleri, teknik işlemler ve bunların yönetimi iç faaliyetleri oluşturmuştur (Sahillioğlu, 1993, s.504). Sikke basımı için gerekli olan materyaller, hem madenlerden hem de yeni padişahın yasaklatmış olduğu (sikke tecdidi), halkın elinde bulunan eski sikkelerden sağlanmıştır. Bundan dolayı darphanelerin üretim seviyelerinde maden yataklarından elde edilen maden miktarına ve kişilerin darphaneye getirdikleri madenlere bağlı olarak dalgalanmalar yaşanmıştır (Pamuk, 2003, s. 39).

İmparatorluğun ilk başkenti Bursa'nın alınışından İstanbul'un fethine kadar olan zaman zarfında devlet hazinesi için önemli maden hep gümüş olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu gümüş madeni açısından oldukça zengin bir rezerve sahipti. Anadolu'da Keban (Elazığ), Gümüşhacıköy (Amasya), Çizme (Konya), Gümüşkan (Kırşehir), Bereketli (Niğde), Akkaya (Kastamonu), Post (Adana), Erbaa (Tokat), Kemah (Erzincan), Geyikdağı (Bergama) (Tızlak, 1999, s. 318), Bozkır (Niğde), Siru, Gerger (Malatya), Gümüşhane, Espiye, İnegöl, Nif (Kemalpaşa), Milas (Açıkgöz, 2010, s. 387); Rumeli'de Sidrekapsi (Selanik), Samakov (Sofya), Serebreniçe (Bosna), Kratova ve Novoberde (Kosova) önemli gümüş maden yatakları arasında yer almıştır (Kortel Vulaş, 1996, s. 5). Osmanlı para sisteminde darp edilen ilk sikkeler "akçe" denilen saf gümüşten basılmış paralardır (Aykut, 1987, s. 258). İlk akçe devletin kurucusu Osman Gazi tarafından

kestirilmiştir (Yılmaz, 2019, s. 83). Osman Bey'den sonra oğlu Orhan Gazi tarafından Bursa'da akçeler darp ettirilmiştir. İlk akçe örnekleri 900 ayar gümüşten yaklaşık 1,15 gram ağırlığında olmuştur. İlk dönem akçeleri ilkel baskı yöntemleriyle darp edildiğinden ve padişahların zaman zaman yaptıkları sikke taşıması (ağırlık düşürme) nedeniyle standart bir şekle ve ağırlığa sahip olmamıştır. Bu yüzden değişik kalıplarda akçeler basılmıştır (Uslu, 2007, s. 10). II. Mehmed'in 1479 tarihinde bastırıldığı ilk altın sikkesi sultaniye kadar akçe Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca parası olma özelliğini korumuştur; ancak 16. yüzyılda yaşanan ekonomik dalgalanmalar yüzünden, akçenin yanında farklı eyaletlerde mahalli gümüş paralar da darp edilmeye başlanmıştır (Sahillioğlu, 1965, s. 1). 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında ayarı binde dokuz yüz olan gümüş akçeler darp edilmiştir. 1697 tarihinde yapılan düzenlemeden sonra basılan akçelere % 10 oranında bakır ilave edilmiştir (Sahillioğlu, 1989, s. 226). İlk basımında ağırlığı yaklaşık 1,15 gram olan akçelerin ağırlığında ve ayarında 150 yıl boyunca bir değer kaybı yaşanmamıştır. Fakat zamanla ağırlığında önemli düşüşler meydana gelmiştir (Damalı, 2010, s. 64). Sultan II. Mahmud dönemine kadar çok fazla küçülen akçe kullanım özelliğini kaybederek, II. Mahmud'un 14. cülusu ile birlikte darbına son verilmiştir (Damalı, 2014, s. 15).

Osmanlı Devleti'nde ilk mangırların ne zaman darp edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Fakat günümüze ulaşan ilk Osmanlı bakır sikkeleri I. Murad'a, üzerinde tuğra bulunan ilk mangırlar ise Emir Süleyman dönemine aittir (Artuk, 2003, s. 568). Osmanlı Devlet'i İmparatorluğun pek çok yerinde mangır darp ettirmiştir (Bayram, 2021, s.14). Mangırın akçe karşısındaki değeri büyüklüğüne göre değişiklik göstermiş, 1 akçenin 4, 8, 12, 16 hatta 24 mangıra denk geldiği dönemler olmuştur (Damalı, 2014, s. 130). Kanuni Sultan Süleyman dönemi en çok bakır paranın basılıp dağıtıldığı dönem olmuştur. III. Murad döneminden sonra bakır darbı azalmıştır (Kabaklarlı, 1998, s. 6-13). 17. yüzyılın başından Tanzimat'a kadar olan zaman zarfında mangır basımında önemli düşüş yaşanmış, hatta 17. yüzyılın ortalarında bakır para darbı durdurulmuştur. Fakat II. Viyana Seferi

sonrasında ve çeşitli cephelerde savaşların başlamasıyla devlet ekonomisindeki krizi engellemek için 1688 yılında tekrar mangır kesilmeye başlanmıştır. Mangır son olarak II. Abdülhamid devrinde darp edilmiş olup, bu dönemde çıkarılan 1879 kararnamesiyle tedavülden kaldırılmıştır (Tekin, 2003, s. 568).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Osman Bey'den Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar sadece gümüş akçeler ve bakır mangırlar darp edilmiştir (Tekin, 2005, s. 268). İhtiyaç duyuldukça yabancı altın paralar kullanılmış ve hatta Venedik duka altınlarının Osmanlı ülkelerinde resmen basılması için darphanelere "sah" kelimesi basılmak şartıyla alışverişine izin verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed Venedik duka altınını esas alarak onların ağırlık ve ayarında, Beyazıt'taki darphanede altın sikke kestirmeye başlamıştır. İlk Osmanlı sikkesi olan "Sultani" 1479 tarihinde Kostantiniyye'de (İstanbul) darp edilmiştir (Sahillioğlu, 2005, s. 120). İlk Osmanlı altını 1 dirhem=1 kırat=2 habbe değerinde olup, Venedik Dukası ya da Flori denilen altınla eşit tutulmuştur (Artuk&Artuk, 1946, s. 19). Sultani üretimi 16. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar sınırlı kalmış, I.Selim'in yaptığı (1512-1520) seferler ve fetihler sayesinde Doğu Anadolu, Suriye ve Mısır'da da darp edilmeye başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman (I. Süleyman) döneminde (1520-1566) sultani üretimi artmıştır. Bu dönemde Balkanlar'da (Sidrekapsi ve Kratova'da), İstanbul'da, Kahire'de darphaneler kurularak altın sikkelerin basılması ve Mısır'dan İstanbul'a ödemelerin altınla yapılması sultaninin üretim artışında büyük rol oynamıştır (Pamuk, 2003, s. 67).

2. I. Süleyman (Kanuni) Döneminde Altın Sikke (Sultani) Basımı

Osmanlı İmparatorluğu en geniş sınırlara I. Süleyman (Kanuni) (H. 926-974/M. 1520-1566) döneminde sahip olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, 46 yıl tahtta kalarak Osmanlı tarihinde en uzun tahtta kalan sultan unvanını almıştır. Saltanatı boyunca gerek doğuya gerekse batıya çok sayıda sefer düzenleyerek devletin sınırlarını genişletmiştir. Kanuni döneminde imparatorluğun sınırları batıda Viyana'ya, doğuda İran, kuzeyde Kafkasya, güneyde Kuzey Afrika ve Basra Körfezi'ne kadar uzanmıştır (Tekin, 2005, s.267). Yaşanan siyasi başarılar ekonomik zenginliği

de beraberinde getirmiş, bu durum doğrudan sikke basımını etkilemiştir. Pek çok şehirde darphane kurularak altın (Sultani), gümüş (akçe ve dirhem), ve bakır (mangır) sikkeler kesilmiştir (Ünalın Özdemir, 2019, s. 619). Bunlar; Kostantiniyye (İstanbul), Amasya, Amid (Diyarbakır), Ankara, Bağdad (Irak), Belgrad (Sırbistan), Bursa, Canca (Gümüşhane), Cezayir, Cezire (Şırnak), Dımişk (Suriye), Edirne, Haleb (Suriye), Harput (Elazığ), Hille (Irak), Hısnkeyfâ (Batman), Kratova (Makedonya), Kastamonu, Kayseri, Kiğı (Bingöl), Koçaniye (Sırbistan), Konya, Maraş, Mardin, Mısır, Modava (Romanya), Musul (Irak), Novaberde (Kosova), Novar (Kosova), Ruhâ (Şanlıurfa), Srebreniçe (Bosna Hersek), Serez-Sidrekapsi-Siroz (Yunanistan), Tire (İzmir), Trablus (Libya), Trabzon, Üsküb (Makedonya), Zebid (Yemen)(Artuk, 1972, s. 92), Aden (Yemen), Adilcevaz (Bitlis), Ardanuc (Artvin), Balya (Balıkesir), Basra (Irak), Bitlis, Cerbe (Tunus), Derbend, DhiMarmar (Yemen), Erciş (Van), Erzurum, İmadiye (Musul/Irak), Kafsa (Tunus), Kahire (Mısır), Larende (Karaman), Müküs (Van), Nusaybin (Mardin), Sa'da (Yemen), San'a (Yemen), Siirt, Sultaniye (Musul/Irak), Süleymaniye (Musul/Irak), Tacura (Libya), Tebriz (İran), Tilimsan (Cezayir) darphaneleridir (Ünalın Özdemir, 2019, s. 619).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde sikkeler el çekiciyle dövme tekniğı ile darp edilmiştir. Bu teknikte potalarda eritilen madenler hazırlanan kalıplara dökülerek çubuk haline getirilirdi. Yassılaştırılarak sikke kalınlığına getirilen plakalar kare şeklinde kesilip, köşeleri yuvarlatılarak pullara dönüştürülürdü. Elde edilen bu pullar kürsü denilen kalıbın arasına konular, alt kısmında sikke kompozisyonun yer aldığı çeliğın üst tarafına çekiçe vurularak darp işleminin tamamlanırdı (Sahillioğlu, 1993, s. 504).

Sultan I. Süleyman Osmanlı sultanları içerisinde bastırıldığı sikkelerin çeşitliliğı, madeni ve darphane sayısının fazlalığı bakımından büyük önem taşımaktadır. Özellikle 32 farklı darphanede kestirilmiş altın sultanilerle Osmanlı tarihindeki en zengin dönem olmuştur. Amid, Bağdad, Dımişk, Haleb, Kostantiniyye, Mısır ve Sidrekapsi darphaneleri çeşitli tipte sultanilerin basılmış olduğu şehirler olarak önem kazanmaktadır.

Ayrıca Osmanlı tarihi boyunca Aden, Cerbe, Maraş, Modava ve Tacura gibi darphanelerde sadece Sultan I. Süleyman döneminde sultaniler basılmıştır (Damalı, 2010, s. 475). Bu dönemde bir altın sikke altmış akçeye eşit tutulmuştur. Basılan sultanilerin çapı 18-22 milimetre arasında değişmekte olup, ağırlıkları genellikle 3.50 gramdır. Fakat örnekleri az da olsa ağırlıkları 3.55 gr. ile 3.60 gr. arasında değişen örneklerde mevcuttur (Ünalın Özdemir, 2019, s. 620).

Kanuni döneminde basılmış altın sikkelerin ön yüzlerinde dokuz değişik tipte unvan kullanılmıştır. Bunlar: “Sultan Süleyman bin Selim han, Sultan Süleyman şah bin sultan Selim han, Sultan Süleyman şah bin Selim Şah han, Sultan Süleyman şah bin Selim han, Sultan Süleyman şah bin sultan Selim, Sultan Süleyman şah bin sultan Selim şah, Sultan Süleyman şah bin Selim şah, Sultan Süleyman bin Selim şah han, Sultan Süleyman şah bin sultan Selim şah han” ifadeleridir. Ayrıca ön yüzde dua, basılma ifadesi ve darp tarihi bulunmaktadır (Youssof, 2018, s.111). Arka yüzlerinde ise çoğunlukla “Daribü'n- nadri sahibü'l-izzı ve'n-nasrı fi'l-berri ve'l-bahri (altın kestiren karada ve denizde zafer ve izzet sahibi olan) yazısı kullanılmakla birlikte “Sultanü'l- berreyni ve'l- bahreyni (iki karanın ve iki denizin sahibi), “Hallada'llahu mülkehu ve sultanehu (Allah mülkünü ve sultanlığını daim kılsın), “Sahibü'n-nadri ve'n-nasrifi'l-berri ve'l-bahri (altının sahibi ve Allahın yardımıyla karada ve denizde hakim olan) gibi farklı tipte yazılar da yer almaktadır (Damalı, 2010, s. 477).

3. Amasya Müzesi'nde bulunan Sultan I. Süleyman (Kanuni) Dönemi'e Ait Altın Sikke Örnekleri

Amasya Müzesi'nde Sultan I. Süleyman dönemine ait 47 adet altın sikke yer almaktadır. Çalışmamıza bu sikkelerden 8'i dâhil edilmiştir. Sikkeler seçilirken her birinin darp yeri ve tarihlerinin farklı ve zaman içerisinde fazla tahribata uğramamış olmasına dikkat edilmiştir. 8 adet örnek katalogda fotoğraf ve çizimlerle detaylı şekilde tanıtılmıştır.¹

¹Sikkeler üzerinde yer alan yazılar yazar tarafından okunmuştur.

Katalog No: 1 (G.1, G.2, G.3, G.4) Birim: Sultani (Altın)

Müze Envanter No: 73-21-9 Ağırlık: 3,50 gr.

Darp Tarihi: H. 926 (M.1520) Çap: 19mm.

Darp Yeri: Amasya Cidar: 1 mm.

Yazı: Sülüs

Referans: Osmanlı Altınları (Kocaer, 1967, 63).

Sikkenin ön yüzünde dört satırlık yazı kuşağı, en altta tarih yer almaktadır. Dördüncü satırda yer alan “fi” harfinin uzatılması ile yazı kuşağı ve tarih birbirinden ayrılmıştır. Kelimelerin aralarına tirfil motifleri yerleştirilmiştir. Sikke kompozisyonunu düz bordür ve inci dizisi bordürü dolanmaktadır. Ancak darptan dolayı bordürler sağ kısımda çok az görülebilmektedir. Sikkenin arka yüzünde üç satır halinde yazılmış yazı kuşağı bulunmaktadır. Sikke kompozisyonunu düz bordür ve inci dizisi bordürü sonlandırmaktadır. Darptan kaynaklı bordürler sağ kısımda çok az görülebilmektedir.

Görsel 1. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 2. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سايماں بن سليم خان
عز نصره ضرب في اما سيه
سنه ٩٢٦

“Sultan Süleyman bin Selim Han
Azze Nasruhû Duribe fi Amasya
Sene 926”

“Selim Han oğlu Sultan Süleyman
Zaferi şerefli olsun. Amasya’da basıldı
Sene 1520”

Görsel 3. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 4. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النضر صاحب العز والنصر في البر والبحر
“Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-Nasri
Fi'l -Berri ve'l-Bahri”

“Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan”

Katalog No: 2 (G.5, G.6, G.7, Birim: Sultani (Altın)

G.8)

Müze Envanter No: 73-21-5   Ağırlık: 3,50 gr.

Darp Tarihi: H. 926 (M.1520)   Çap: 20 mm.

Darp Yeri: Kostantiniyye   Cidar: 1 mm.
(İstanbul)

Yazı: Sülüs

Referans: The Sultan Collection An Old Private Collection of Ottoman Coins, Münzendes Ottomanischen Reiches (Künker, 2013, s. 73)

Sikkenin ön yüzü dört satırlık yazı kuşağı ve en alt satırdaki darp tarihinden oluşmaktadır. Dördüncü satırda saadet düğümü motifi bulunmaktadır. Sikke kompozisyonunu düz bir bordür, düz bordürün etrafını da inci dizisi bordürü dolanmaktadır. Darptaki kaymadan dolayı bordürler üst kısımda yarım kalmıştır. Sikkenin arka yüzüne üç satırlık yazı kuşağı yerleştirilmiştir. Sikke kompozisyonu düz bir bordürle daire içine alınmıştır. Düz bordürün etrafını da inci dizisi bordürü çevrelemiştir. Darptaki kaymadan dolayı bordürler sağ kısımda net görülmektedir.

Görsel 5. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 6. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سليمان بن سليم خان
عز نصره ضرب في قسطنطينيه
سنه ٩٢٦

“Sultan Süleyman bin Selim Han
Azze Nasruhü Duribe fi Kostantiniyye
Sene 926”

“Selim Han oğlu Sultan Süleyman
Zaferi şerefli olsun. Kostantiniyye’de
basıldı
Sene 1520”

Görsel 7. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 8. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النضر صاحب العز والتصر في البر والبحر

“Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-Nasri
Fi'l -Berri ve'l-Bahri”

“Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan”

Katalog No: 3(G. 9, G. 10, G. 11, Birim: Sultani (Altın)
G. 12)

Müze Envanter No: 73-21-20

Ağırlık: 3,46 gr.

Darp Tarihi: H. 926 (M.1520)

Çap: 20 mm.

Darp Yeri: Sidrekapsi
(Yunanistan)

Cidar: 1 mm.

Yazı: Sülüs

Referans: Silifke Müzesi'ndeki Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Sikkeleri (Ünalın Özdemir, 2019, s. 623).

Sikkenin ön yüzünde dört satır halinde yazılmış yazı kuşağı, en altta ise tarih yer almaktadır. Sidrekapsi kelimesinin son harfi uzatılarak silme gibi düzenlenmiştir. Dördüncü satırın ortasında saadet düğümü motifi bulunmaktadır. Sikke kompozisyonu düz bir bordürle çerçevelemiştir. Sikkenin sol üst kısmında yoğun aşınma mevcuttur. Sikkenin arka yüzüne üç satırlık yazı kuşağı yerleştirilmiştir. İlk satırın sonundaki “be” harfi ile ikinci satırın

sonundaki “fi” harfi uzatılarak silme gibi düzenlenmiştir. Üçüncü satırın başında ve sonunda kalp şeklinde saadet düğümü motiflerine yer verilmiştir. Sikke kompozisyonunu düz bordür, düz bordürün etrafını da inci dizisi bordürü çerçevelemektedir. Sikkenin sol kısmında deformasyon mevcuttur.

Görsel 9. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 10. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سليمان بن سليم خان
عز نصره ضرب في صدره قيسى
سنه ٩٢٦

“Sultan Süleyman bin Selim Han
Azze Nasruhü Duribe fi Sidrekapsi
Sene 926”

“Selim Han oğlu Sultan Süleyman
Zaferi şerefli olsun. Sidrekapsi’de basıldı
Sene 1520”

Görsel 11. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 12. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النصر صاحب العز والنصر في البر والبحر
“Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-
Nasri Fi'l -Berri ve'l-Bahri”

“Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan”

Katalog No: 4 (G. 13, G. 14, G. 15, G. 16) Birim: Sultani (Altın)

Müze Envanter No: 73-21-2

Ağırlık: 3,49 gr.

Darp Tarihi: H. 926 (M.1520)

Çap: 20 mm.

Darp Yeri: Dımışk (Suriye)

Cidar: 1 mm.

Yazı: Sülüs

Referans: İznik Müzesi'ndeki Osmanlı Sikkelerinden Örnekler
(Yılmaz, 2019, s. 8).

Sikkenin ön yüzünde dört sıra halinde yazılmış yazı kuşağı bulunmaktadır. Yazı kuşağını düz bordür, düz bordürün etrafını da inci dizisi bordürü dolanmaktadır. Darptan kaynaklı bordürler alt kısımda yarım kalmıştır. Sikkenin arka yüzüne üç satırlık yazı yerleştirilmiştir. Kompozisyonun etrafı düz bordür ve inci dizisi bordürü ile sonlandırılmıştır. Darptaki kaymadan dolayı bordürler sol kısımda mevcut değildir.

Görsel 13. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 14. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سايمن شاه بن سلطان سليمان
عز نصره ضرب في دمشق
سنة ٩٢٦

“Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim
Han

Azze Nasruhû Duribe fi Dımışk

Sene 926”

“Sultan Selim Şah oğlu Sultan Süleyman
Han, Zaferi şerefli olsun. Dımışk’da
basıldı

Sene 1520”

Görsel 15. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 16. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النصر صاحب الغزوات النصر في البر والبحر

“Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-
Nasri Fi'l -Beri ve'l-Bahri”

“Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan”

Katalog No: 5 (**G. 17, G. 18, G. 19, G. 20**) Birim: Sultani (Altın)

Müze Envanter No: S.72-10-3 Ağırlık: 3,49 gr.

Darp Tarihi: H. 926 (M.1520) Çap: 20 mm.

Darp Yeri: Mısır Cidar: 1 mm.

Yazı: Sülüs

Referans: Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler (Artuk, 1972, s. 59).

Sikkenin ön yüzünde dört satırlık yazı yer almaktadır. İkinci satırda harflerin üzerine iki adet ters kalp şeklinde saadet düğümü motifi yerleştirilmiştir. Yazı kuşağı düz bordürle çevrelenmiştir. Sikkenin üst kısmı deliktir. Sikkenin arka yüzünde üç satırlık yazı kuşağı bulunmaktadır. İlk satırın altındaki "he" ve ikinci satırın altındaki "fi" harflerinin uzatılmasıyla satır aralarında şeritler oluşturulmuştur. İkinci satırın sonunda ve üçüncü satırın başına ters kalp şeklinde saadet düğümü motifi yerleştirilmiş, kompozisyon düz bordür ile sonlandırılmıştır. Sikkenin sağ kısmı deliktir.

Görsel 17. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 18. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سليمان شاه بن سليم خان

عز نصره ضرب في مصر

سنه ٩٢٦

“Sultan Süleyman Şah bin Selim Han
Azze Nasruhû Duribe fi Mısır
Sene 926”

“Selim Han oğlu Sultan Süleyman Şah,
Zaferi şerefli olsun. Mısır’da basıldı
Sene 1520”

Görsel 19. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 20. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النصر صاحب العز والنصر في البر والبحر

“Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-
Nasri Fi'l -Berri ve'l-Bahri”

“Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan”

Katalog No: 6 (G. 21, G.22, G. 23, G. 24) Birim: Sultani (Altın)

Müze Envanter No: S.72-10-11 Ağırlık: 3,504 gr.

Darp Tarihi: H. 926 (M.1520) Çap: 21 mm.

Darp Yeri: Haleb (Suriye) Cidar: 1 mm.

Yazı: Sülüs

Referans: Osmanlı Sikkeleri Tarihi (Damalı, 2010, s. 578).

Sikkenin ön yüzüne dört sıra halinde yazılmış yazı kuşağı yerleştirilmiştir. “Fi” harfinin uzatılmasıyla üçüncü ve dördüncü satır birbirinden ayrılmıştır. İkinci satırın başında ve ortasında saadet düğümü motifi yer almaktadır. Yazı kuşağının etrafını düz bordür ve inci dizisi bordürü çevrelemektedir. Sikkenin sağ alt köşesinde deformasyon mevcuttur. Sikkenin arka yüzüne üç satırlık yazı kuşağı yerleştirilmiştir. Kompozisyonun etrafını düz

bordür ve inci dizisi bordürü dolanmaktadır. Darptan kaynaklı bordürler sağ kısımda yarım kalmıştır. Sikkenin sağ üst köşesinde deformasyon mevcuttur.

Görsel 21. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 22. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سليمان شاه بن سلطان سليم شاه
عز نصره ضرب في حلب
سنة ٩٢٦

"Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim
Şah

Azze Nasruhû Duribe fi Haleb

Sene 926"

"Sultan Selim Şah oğlu Sultan Süleyman
Şah, zaferi şerefli olsun. Haleb'de basıldı
Sene 1520"

Görsel 23. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 24. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النضر صاحب العز والنصر في البر والبحر

"Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-
NasriFi'l -Berri ve'l-Bahri"

"Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan"

Katalog No: 7 (G. 25, G.26, G. 27, G. 28) Birim: Sultani (Altın)

Müze Envanter No: S.72-9-22 Ağırlık: 3,49 gr.

Darp Tarihi: H. 930 (M.1524) Çap: 20 mm.

Darp Yeri: Mısır Cidar: 1 mm.

Yazı: Sülüs

Referans: Darphane Müzesi Osmanlı Madeni Paraları Kataloğu (1985, s. 24).

Sikkenin ön yüzüne dört sıra halinde yazılmış yazı kuşağı yerleştirilmiştir. Yazı kuşağının etrafında düz bordür ve inci dizisi bordürü yer almaktadır; ancak darptan kaynaklı bordürler sol alt köşede çok az görülebilmektedir. Sikkenin arka yüzünde üç satırlık yazı kuşağı yer almaktadır. İlk satırın altındaki "he" ve

ikinci satırın altındaki “fi” harflerinin uzatılmasıyla satır aralarında şeritler oluşturulmuştur. Kompozisyonun etrafı düz bordür ve inci dizisi bordürü ile çevrelenmiştir. Darptaki kaymadan dolayı bordürler sadece sol kısımda görülebilmektedir.

Görsel 25. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 26. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سايماں شاه بن سلطان سليم شاه

عز نصره ضرب في مصر

سنه ٩٣٠

“Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim Şah

Azze Nasruhû Duribe fi Mısır

Sene 930”

“Sultan Selim Şah oğlu Sultan Süleyman Şah, Zaferi şerefli olsun. Mısır’da basıldı

Sene 1524”

Görsel 27. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 28. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النضر صاحب العزوالنصر في البروالبحر

“Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n- Nasri Fi'l- Berri ve'l-Bahri”

“Altın kestiren karada ve denizde zafer ve izzet sahibi olan”

Katalog No:8(G. 29, G.30, G. 31, G. 32)

Müze Envanter No: S.72-10-2

Darp Tarihi: H. 932 (M.1526)

Darp Yeri: Mısır

Yazı: Sülüs

Referans: Darphane Müzesi Osmanlı Madeni Paraları Kataloğu (1985,s. 24).

Sikkenin ön yüzüne dört sıra halinde yazılmış yazı kuşağı yerleştirilmiştir. Yazı kuşağı düz bordürle sınırlandırılmıştır. Darptan kaynaklı bordür üst kısımda yarım kalmıştır. Sikkenin arka yüzünde üç satırlık yazı kuşağı yer almaktadır.

Birim: Sultani (Altın)

Ağırlık: 3,49 gr.

Çap: 20 mm.

Cidar: 1 mm.

Kompozisyonun etrafı düz bordür ve inci dizisi bordürü ile çevrelenmiştir. Ancak darptaki kaymadan dolayı bordürler sadece sol kısımda görülebilmektedir.

Görsel 29. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 30. Ön Yüz
(Yazara Aittir)

سلطان سايمان شاه بن سلطان سليم خان
عز نصره ضرب في مصر
سنه ٩٣٢

"Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim
Han

Azze Nasruhû Duribe fi Mısır

Sene 932"

"Sultan Selim Şah oğlu Sultan Süleyman
Şah, zaferi şerefli olsun. Mısır'da basıldı

Sene 1526"

Görsel 31. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

Görsel 32. Arka Yüz
(Yazara Aittir)

ضارب النضر صاحب العز والنصر في البر والبحر
"Daribü'n- Nadri Sahibü'l-İzzi ve'n-
Nasri Fi'l -Berri ve'l-Bahri"

"Altın kestiren karada ve denizde zafer ve
izzet sahibi olan"

Sonuç

Sikkeler üzerindeki yazı, tarih, malzeme ve süsleme özellikleri ile döneminin ekonomik, sosyal, dini ve kültürel yapısını yansıtan en önemli temsilcisi durumundadır. Sikkeler sayesinde geçmişte var olmuş kültür ve medeniyetlerin bilinmesi, gelecek nesillere aktarılması, karanlıkta kalmış bilgiler varsa sikkeler sayesinde aydınlığa kavuşması mümkün hale gelmektedir. Bu sebeple 623 yıl hüküm sürmüş güçlü bir İmparatorluk olan Osmanlı sultanlarının hüküm sürdüğü topraklarda kendi adlarına darp ettirdikleri sikkeler Nümismatik bilimi için oldukça önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu uçbeyliğinden devlete, devletten imparatorluğa dönüşmüştür. 14. yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasını devralarak, 20. yüzyılın başlarına kadar merkezi Anadolu olan Kafkasya, Ortadoğu, Karadeniz ve kuzeyi, Orta Avrupa'dan Adriyatik denizine ve tüm Doğu Akdeniz'e hâkim olmuştur (Öztürk, 2014, s. 802). Böylesine geniş bir coğrafyaya yayılmış imparatorluğun iktisadi hayatı da siyasi gücüne paralel olarak değişiklik göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu en geniş coğrafi alana Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde ulaşmıştır. Sultan Selim'in ölümüyle yerine tahta geçen oğlu I. Süleyman'ın (Kanuni Sultan Süleyman) 1520'den 1566'ya kadar sürecek olan uzun saltanatı, imparatorluğun en ihtişamlı dönemi olmuştur (Emecen, 2002, s. 502). Sultan Süleyman, Anadolu toprakları dışında yönünü Avrupa'ya çevirerek Venedik, Macaristan ve Rodos'a seferler düzenleyip buraları teslim almıştır. Uzun saltanat döneminde Mohaç Meydan Savaşı, Cezayir'in, Trablusgarb'ın Osmanlı Topraklarına katılması, Birinci Viyana Kuşatması, Almanya Seferi, Preveze Deniz Savaşı, Cerbe Savaşı, Zigetvar Seferi gibi önemli fetihler ve zaferlere imza atmıştır (Bahadıroğlu, 2015, s. 106). Fetihlerle, anlaşmalarla İstanbul hazinesinin dolduğu bu devir Osmanlı halkının da en varlıklı, refah seviyesinin en yüksek olduğu dönem olmuştur (Kaya, 2011, s. 70). Sultan Süleyman, topraklarının sınırlarını genişlettikçe gücünün ve bağımsızlığının göstergesi olarak pek çok yerde sikke darp ettirmiştir. Bu sikkeler günümüzde pek çok müzede muhafaza edilmektedir. Bu müzelerden biri de Osmanlı sikkeleri açısından oldukça zengin olan Amasya Müzesi'dir.

Çalışmamızda Amasya Müzesi'ndeki Sultan I. Süleyman dönemine ait her biri farklı ve zaman içerisinde çok fazla tahribata uğramamış 8 adet örnek seçilerek katalogta detaylı şekilde incelenmiştir. Sikkelerin hepsi altın sultanidir. Sultanilerin Amasya, Kostantiniyye (İstanbul), Sidrekapsi (Yunanistan), Dımyşk (Suriye), Haleb (Suriye) ve Mısır darphanelerinde darp edildikleri anlaşılmaktadır. Bu sikkelerin ortalama ağırlıkları 3,50 gram olup, çapları 20, cidarları (kenar kalınlığı) 1 milimetredir. İncelen 6 sikke üzerinde (Kat. No. 1, 2, 3, 4, 5, 6) darp tarihi olarak

Sultan I. Süleyman'ın cülus tarihi H.926 (M. 1520); 2 sikke üzerinde ise basım tarihi olan H. 930 (M. 1524) (Kat. No. 7) ve H. 932 (M. 1526) (Kat. No. 8) tarihleri yer almaktadır. Ele alınan sikkelerin tümünde yazı karakteri olarak sülüs hatlı yazı kullanılmıştır. Diğer süsleme öğeleri yazı etrafında şekillenmektedir. Sülüs yazı eğrisel hatlarından dolayı sikkelere estetik bir görünüm kazandırmıştır. Sikkelerin ön yüzü dört satır şeklinde düzenlenmiştir. Yazı kuşağında sultana ait “Sultan Süleyman bin Selim Han”, “Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim Han”, “Sultan Süleyman Şah bin Selim Han”, “Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim Şah” unvanlar, dua “Azze Nasruhû (zaferi şerefli olsun)”, basım ifadesi, basım yeri ve basım tarihi yer almaktadır. Sikkelerin arka yüzü ise üç satır şeklinde düzenlenmiştir. Arka yüze sultana ait “Daribü'n- nadri sahibü'l-izzi ve'n-nasri fi'l -berri ve'l-bahri (altın kestiren karada ve denizde zafer ve izzet sahibi olan)” övgü cümlesi yerleştirilmiştir.

Ele alınan sikkelerde “Sultan” unvanının değişik kullanımları mevcuttur. Kanuni için tüm sultanilerde “Sultan” unvanı kullanılmıştır. Kanuni ile birlikte babası Selim'in de “Sultan” unvanı ile yazıldığı dört örnek (Kat. No. 4, 6, 7, 8) bulunmaktadır. Sultanilerde Kanuni için “Han” unvanı kullanılmazken, sadece babası Selim için “Han” unvanı tercih edilmiştir. “Şah” unvanının da gerek Kanuni gerekse babası Selimle birlikte kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Sultani örneklerinde kalıp farklılıklarına bağlı olarak kaligrafik açıdan değişiklikler dikkati çekmektedir. İncelenen sultanilerin ön yüzünde yer alan “fi” harfi bazı örneklerde (Kat. No. 1, 2, 4) kısa tutulurken bazı örneklerde (Kat. No. 3, 5, 6,7, 8) uzatılarak satır çizgisi oluşturulmuştur. Sikkelerin arka yüzünde de ön yüzdeki gibi farklı kaligrafik uygulamalar görülmektedir. Bazı ibarelerdeki “he” ve “fi” harflerinin uzatılmasıyla satır aralarında şeritler oluşturulmuştur (Kat No. 3, 5, 6, 7, 8). Satır aralarına yerleştirilen saadet düğümü ve tirfil motifleri ile sultanilerin görünümüleri daha da zenginleştirilmiştir.

Sikkelerde süsleme unsuru olarak geometrik süslemeler görülmektedir. Bu süslemeleri düz dairevi silmeler ve inci dizilerinden meydana gelen bordürler ve harf aralarına yerleştirilmiş saadet düğümü motifleri oluşturmaktadır. Düğüm,

Türklerin eskiden beri kullandığı bir motif olup, dini literatürde ve sanatta gücü ifade etmektedir. Bu yüzden gerek el sanatlarında gerekse mimari de çokça kullanılan bir motif olmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'na altın çağını yaşatan Kanuni Sultan Süleyman döneminde bastırılan sikkeler de ekonominin ne kadar üst düzeyde olduğunun sembolü olmuştur. Başlangıçta herhangi bir estetik amaç gütmeyip tamamen ihtiyaç amaçlı bastırılan sikkeler bu dönemde maden, para birimi çeşitliliği, kompozisyonu, üzerinde yer alan yazı içeriklerinin zenginliği ile Osmanlı sikkeleri içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Bu bağlamda Amasya Müzesi'ndeki Sultan Süleyman'a ait sultani örnekleri de bu zengin ve gösterişli dönemin küçük fakat önemli bir bölümünü sunmaktadır. Yaptığımız çalışmayla tarihi bir vesika olan ve karanlıkta kalmış pek çok konuya ışık tutabilecek Sultan I. Süleyman döneminde basılmış sultanileri Amasya Müzesi ölçeğinde incelemek mümkün hale gelmektedir. Amasya Müzesi'nde bulunan Sultan I. Süleyman sikkelerinin darp tarihi, darp yeri, ölçüsü, ağırlığı, yazı karakteri, malzemesi, süslemesi, kompozisyon özellikleri ile ayrıntılı bir şekilde ele alınıp kronolojik olarak tasnif edilmesi, fotoğraflanması, tanıtılması, değerlendirilmesi ve kayıt altına alınması sanat ve kültür tarihi açısından yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö. (2010). Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), s. 371-392.
- Artuk, İ., Artuk, C. (1946). *Fatih'in Sikke ve Madalyaları*. İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası.
- Artuk, İ (1982). I. Murad'ın Sikkelerine Genel Bir Bakış 761-792 (1359-1389). *Bellekten*, 46(184), s.787-793.
- Artuk, İ. (1972). *Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Atlan, S. (1993). *Grek Sikkeleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aykut, N. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, s.257-297.
- Bahadıroğlu, Y. (2015). *Beylikten Hükümdarlığa Osmanlı Padişahları*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Bayram, E. (2021). *Bilecik Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sikkeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Damalı, A. (2014). *A'dan Z'ye Osmanlı Nümismatik El Kitabı*. İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı Yayınları.
- Damalı, A. (2010). *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. (1.Baskı). İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı Yayınları.
- Damalı, A. (2010). *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. (2. Baskı). İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı Yayınları.
- Darphane Müzesi Osmanlı Madeni Paraları Kataloğu*. (1985). İstanbul: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Emecen, F. (2002). Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti. *Türkler Ansiklopedisi*. (9. Baskı). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s.501-520
- Erdoğan, F., Tatar, N., Çakır, E. (2011). Nümizmatikten Tarihe Katkı Sikkelerdeki Yapılara Harika Bir Örnek: İskenderiye Feneri, *Tarih Okulu Dergisi*, 10, s.87-99.
- Fidan, M., Dilek, S., Esev, A. (2019). Düünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (18), s.141-162.
- Kabaklarlı, N. (1998). *Mangır (1299-1808): Osmanlı İmparatorluğu Bakır Paraları*. İstanbul: Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

- Kaya, H. M. (2011). *İstanbul'un 100 Sikkesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kemaloğlu, Z. (2021). Merzifon Cami ve Mescit Mihraplarında Tezyinat Unsurları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (4), s.1853-1883.
- Kemaloğlu, Z. (2023). *Amasya Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Keş, Y., Turgut, B. F. (2015). Kültür ve Sanatın Yansıması Para Tasarımı "Osmanlı Son Dönem Kaimeleri ve Cumhuriyet'in İlk Emisyonları. *İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1(2), s.31-47.
- Kocaer, R. (1967). *Osmanlı Altınları*. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- KortelVulaş, E. (1996). *Geç Dönem Osmanlı Gümüş Sanatı*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Künker, F. R. (2013). *The Sultan Collection An Old Private Collection of Ottoman Coins, Münzendes Ottomanischen Reiches*. (Ed. 3rd). Osnabrück.
- Öztürk, M. (2014). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi. *Türkler Ansiklopedisi*. (10. Baskı). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 802-822
- Pamuk, Ş. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1989). Akçe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (2. Baskı). İstanbul: TDV Yayınları. s. 224-227.
- Sahillioğlu, H. (1993). Darphane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (8. Baskı). İstanbul: TDV Yayınları. s. 501-505.
- Sahillioğlu, H. (2005). Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750). O.Tekin (Ed.),*Altının İktidarı İktidarın Altınları (Yapı Kredi Koleksiyonu)* s. 115-132.Yapı Kredi Yayınları.

- Sahillioğlu, H. (1965). *Bir asırlık Osmanlı para tarihi 1640-1740*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, O. (2005). Devletler, Hükümdarlar ve Sikkeleri. O. Tekin (Ed.), *Altının İktidarı İktidarın Altınları (Yapı Kredi Koleksiyonu)* s.167-278. Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, O. (2003). Mangır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (27. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.568.
- Tekin, O. (2009). Sikke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (37. Baskı). İstanbul: TDV Yayınları. s.179-184.
- Tızlak, F. (1999). Osmanlı Devleti'nde Madencilik. *Osmanlı Ansiklopedisi* (3. Baskı). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 312-321.
- Uslu, K. (2007). Bir Kitap: Akçe. *Anadolu Nümizmatik Bülteni*, 1, s. 10.
- Ünalın Özdemir, S. (2019). Silifke Müzesi'ndeki Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Sikkeleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 28 (2), s. 617-629.
- Yılmaz, A. (2019). *İznik Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yılmaz, H. (2019). Osman Gâzi'nin 700/1300-1301'de Yenişehir'de Bastırıldığı Üçüncü Sikkesi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 81-120.
- Youssof, D. (2018). *Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Kanuni Süleyman Dönemi Sikkeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkmen, Ö. S. (2024). Osmanlı döneminde Amasya'da vakıf ve çevre ilişkisi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 58-91.

OSMANLI DÖNEMİNDE AMASYA'DA VAKIF VE ÇEVRE İLİŞKİSİ¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN WAQF AND THE ENVIRONMENT IN AMASYA DURING THE OTTOMAN PERIOD

Dr. Ömer Sait TÜRKMEN*
turkmenomersait@gmail.com

Öz

İslam medeniyetinin en etkili ve önemli müesseselerinden olan vakıf müessesesi, Osmanlılar döneminde gelişiminin zirvesini yaşayarak, tekâmüle ulaşmıştır. Sosyal, ekonomik, dinî, kültürel birçok alanda varlığını hissettiren bu kavram, doğrudan ve dolaylı yollarla çevre konusuna da dâhil olmuştur. Vakıf tesis edenlerin şartları, vakfettikleri menkul ve gayrimenkuller, tesis edilen kadrolar, sunulan hizmetler ile uygulamadaki pratikler sürdürülebilir bir çevreci anlayışın ortaya çıkmasına neden olurken, günümüzde çevre sorunu olarak görülen birçok problemin de önüne geçmiştir. Özellikle payitaht olan İstanbul, bu ilişkiye dair birçok örnek barındırır da bu durum, Amasya şehri için de geçerlidir.

Vakıf-çevre ilişkisi konusunu ele alan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Ancak şehirler özelinde bu yöndeki ilişkileri ortaya koyan çalışmaların sayısı yeterli düzeyde görünmemektedir. Bu araştırmada kullanılan temel kaynaklar olan vakfiyeler, hurufat ve tahrir defterleri ile kadı sicilleri gibi arşiv vesikalarıyla birlikte; araştırma eserlerden de elde edilen

¹ Bu çalışma *Amasya Şehrinin Fiziki Oluşumunda Vakıfların Rolü (XIII-XVIII. Yüzyıl)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0002-5471-5453

veriler gerekli görülen yerlerde tablo ve haritalarla desteklenerek Osmanlı döneminde Amasya şehri özelinde vakıf ve çevre ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vakıf, Çevre, Şehir, Amasya.

Abstract

The waqf institution, which is one of the most influential and important institutions of Islamic civilization, has reached its evolution by experiencing the peak of its development during the Ottoman period. This concept, which makes its presence felt in many social, economic, religious and cultural fields, has also been included in the environmental issue by direct and indirect means. While the conditions of the founders of the waqf, the securities and real estate they have donated, the staff established, the services provided and the practices have led to the emergence of a sustainable environmentalist understanding, they have also prevented many problems that are considered environmental problems today. Although Istanbul, which is especially the capital, contains many examples of this relationship, this situation also applies to the city of Amasya.

There are various researches dealing with the issue of waqf-environment relationship. However, the number of studies that reveal this relationship in particular cities does not seem to be at a sufficient level. Along with archival documents such as waqf, hurûfat and tahrir notebooks and court registers, which are the main sources used in this research, the data obtained from the research works were supplemented with tables and maps where necessary, in order to reveal the relationship between waqf and the environment in the city of Amasya during the Ottoman period.

Keywords: Ottoman Empire, Waqf, Environment, City, Amasya.

Giriş

Tüm canlılar yaratılış itibarıyla bir denge içerisinde ve birbirlerine muhtaçtır (Şeker, 1992). Bu sebeple insan, yaşadığı sosyal ve fiziki çevre ile kaçınılmaz bir ilişki içerisinde. Çevre ile ifade edilmek istenen insanın daima dinamik bir ilişki içerisinde olduğu, fiziki ve sosyo-kültürel ortamdır (Özdemir, 2001; Özdemir, 2002). Bu ilişki her zaman yapıcı mahiyette olmayıp, tahrip edici bir halde de belirebilmektedir. Oysa hayatın olağan akışında çevrenin tahrip edilmeden yaratılışına uygun şekilde varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Ancak bu tabiatta bulunan hiçbir şeye dokunulmaması, her şeyin olduğu

gibi bırakılması manasına gelmemektedir. Esas olan, onu zorlamadan ve güzelliklerini bozmadan çevreyi toplum için daha yararlı hale getirmektir (Kazıcı, 2008).

Çevreyle ilgili sorunlar ve çevre düzeninin korunması günümüzde sanayileşmenin etkisiyle birlikte yoğun olarak tartışılan konular olsa da tarihin her döneminde insanların zihinlerini meşgul eden çevresel meseleler bulunmaktadır. Özellikle İslam toplumlarının iki ana referans kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki evren, doğal çevre ve kaynaklarla ilgili göndermeler, Türk-İslam toplumunda çevre bilincinin oluşmasını ve bunun yaşam biçimi haline gelmesini sağlamıştır (Yörük, 2016). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de cennet, "*İçinde nehirler akan, her nevi meyve ağacı ve koyu gölgeliklerin bulunduğu, sonsuz nimetlerle dolu, yeşillik bir yer* (Bakara Suresi, 25; Nisa Suresi, 57; Yunus Suresi, 9; Muhammed Suresi 15; Zümer Suresi, 20)" olarak betimlenmektedir. Bu betimleme esasında ideal çevre tasavvurunun da bir işaretidir. Bunun dışında Kur'an-ı Kerim inananlara, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığını ve dengenin bozulmamasını (Rahman Suresi, 7-8; İbrahim Suresi, 32-34), insana verilen sayısız nimetten israfa kaçmadan faydalanılmasını (Abese Suresi, 27) emretmektedir. Ayrıca maddi temizliğe önem veren ve bu yönde örnek oluşturacak "*elbiseni temiz tut* (Müddesir Suresi, 3)", "*secdeye varanlar için evimi (Kâbe) temiz tut* (Hac Suresi, 26)" şeklinde telkinler de bulunmaktadır. Öte yandan İslâmî değerlere göre Müslüman sadece Allah'a değil, aynı zamanda içerisinde yaşadığı toplum ve fiziki ortama karşı da sorumluluk taşımaktadır (Nasr, 2002) Müslüman, dünyaya zarar verecek her türlü düşünce ve davranıştan kaçınmak zaruriyetindedir (Bakara Suresi, 60). İslâm'ın ortaya koyduğu bu gibi ilkeler sayesinde doğru bir çevre bilincine sahip, huzurlu bir toplum meydana getirmek istenmiştir. Böylesi bir toplumda sosyal yaşam daha sağlıklı sürecektir, çağımız insanını korkutan çevre dengesinin bozulması ve bunun önlenmesi daha da kolay bir süreç olacaktır (Özdemir, 2002). Bu bağlamda ünlü Fransız devlet adamı ve şair Lamartin'in Müslümanların çevreyle ilişkisine dair gözlemleri dikkat çekicidir.

“Müslümanlar canlı ve cansız mahlûkatın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklere, velhasıl Allah'ın yarattığı her şeye hürmet ederler; bizim memleketlerde başıboş bırakılan veyahut eziyet edilen bu zavallı hayvan cinslerinin (türlerinin) hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler. Bütün sokaklarda mahalle köpekleri için muayyen (belirli) aralıklarla su kovaları sıralanır; bazı Müslümanlar, ömürleri boyunca besledikleri güvercinler için, ölürken vakıflar kurarak, kendilerinden sonra da (bu hayvanlara) yem serpilmesini sağlarlar (Özdemir, 2001: s. 115).”

Yukarıdaki ilke ve amaçların hayata geçirilmesi ve sürdürülebilir kılınması vakıflar tarafından oluşturulan birçok türden müessese ve vakıf kuranların şartları ile vakfettikleri mallar sayesinde mümkün olmuştur. İslam ve özellikle Müslüman Türk dünyasında, yüzyılları aşkın uzun tarihi serüveni içinde, döneminde bilinen neredeyse her sahaya dâhil olmuş olan vakıfların, çevrenin düzenlenmesi, doğal halini muhafazası ve insanlar ile diğer canlılara yararlı hale gelmesinde de son derece önemli rol üstlendikleri görülmektedir (Kazıcı, 2008). Bu durum bilhassa Osmanlı döneminde zirve noktaya ulaşmış ve İslam Hukuku'nun en etkili ve verimli kurumlarından birisi haline gelmiştir (Halaçoğlu, 1995). İnşa edilen büyük çaptaki vakıf eserler şehrin genel planı içerisinde abidevî birer görsel şölen sunarken, küçük çapta tesis edilen birçok vakıf da bu eserlere ve çevreye küçük dokunuşlar yaparak daha yaşanılabilir bir ortam oluşmasına katkıda bulunmuştur. Hayırseverler kimi zaman sahip oldukları bir dükkânı, bir bağ ya da bahçeyi kimi zaman da paralarını bu uğurda vakfetmişlerdir. Bu tarzda tesis edilen vakıfların gelirlerinin cami, mescit, medrese gibi yapıların veya sokakların aydınlatılması, şehirdeki bir köprünün, çeşmenin, pınarın ya da mezarlığın duvarlarının tamir edilmesi; yaz günlerinde halka soğuk su ya da mübarek günlerde helva, çorba dağıtılması; kış günlerinde bir cami veya mescidin abdesthanesinden sıcak su akıtılması gibi çok çeşitli alanlarda kullanılması şart edilmiştir. Öte yandan vakıf kurucuları vakfettikleri gayrimenkullerin bakım-onarıma ihtiyacı olursa gelirin evvela bu yönde kullanılmasını şart ederek, vakfın ebedilik ilkesinin gerçekleşmesi yönünde de katkıda bulunmuştur (Türkmen, 2023).

Mecelle’de ifade edildiği gibi “Def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır (Şimşirgil & Ekinci, 2008)” ilkesi Osmanlı’da ilk dönemden itibaren kendisine yer bulmuş bir anlayıştır. Buna göre birey ve topluma yararlı olan şeylerin elde edilmesinden evvel, zararı olan şeylerin ortadan kaldırılması daha faydalıdır². Benzer şekilde çevrede gürültü ya da koku anlamında rahatsızlık verebilecek meslekleri icra eden dükkânların ikamet alanlarının içerisinde bulundurulmamasına özen gösterilmiştir (Miquel, 1991). Bu tür örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Özet olarak denilebilir ki Osmanlılar ’da çevre duyarlılığı çağının ötesinde bir vizyona sahiptir. Bunun gerçekleşmesinde merkezî ve yerel idarecilerin takındıkları tutum da belirleyicidir. Fakat uyumlu ve sürdürülebilir bir çevre anlayışının ortaya çıkmasında en önemli aktör vakıflardır.

1. Şehrin İmarı

Anadolu’da Türkiye Selçuklularıyla birlikte yeni şehirler kurulduğu gibi var olan şehirler de onarılarak ihya edilmiştir. Şehirlerin imarına çok önem veren I. Alâeddin Keybûbâd (öl. 1237) Konya, Sivas, Amasya, Anamur gibi büyük şehirlerin imar edilmesinde büyük rol oynamış ve buralarda cami, tekke, medrese ve çarşılar vb. vakıf eserler inşa ettirmiştir (Şeker, 1999). Osmanlı döneminde de benzeri uygulamaların artarak ve gelişerek devam ettiği görülmektedir. Bu döneme ait vakfiyeler, şehirlerin kuruluş ve yapıları hakkında bizlere kıymetli bilgiler vermektedir. Bu sayede şehirlerdeki mahalle ve sokak isimlerini ismen de olsa öğrenmek mümkündür (Ayverdi, 1958). Bu bağlamda şehirdeki fiziki çevrenin oluşmasında ve bunun sürdürülebilir bir düzende devam ettirilmesinde vakıf müessesesi son derece etkili bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim şehrin ilk mahallelerinin bir kısmı Osmanlı’nın erken dönemine ait vakfiyelerden tespit edilebilmektedir.

---

² Örneğin Gümüşlüzâde Mahallesi sakinlerinden Mehmed Efendi’nin inşa ettiği su çarkının, taşıdığı zaman, kadın ve çocukların gelip geçmelerine mâni olduğu ve evine zarar verdiği gerekçesiyle aynı mahalleden Keşiş veled-i Evenos tarafından şikâyet edilmiştir. Kadı, çevre için sorun oluşturan bu durumun önüne geçilmesi adına su çarkının kaldırılmasını istemiştir, Amasya Şer’iye Sicili (AŞS), 10/75.

1.1. Mahallelerin Oluşumu

Mahalle, birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan kişilerin yaşadığı yer veya aynı mescitte ibadet eden cemaatin, aileleri ile ikamet ettikleri alandır (Kıvrım, 2009). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere mahalle, bir cami/mescit ya da tekke/zaviyenin etrafında oluşmaktadır (Bayartan, 2005). Mahalle aynı zamanda şehrin en temel yaşam alanı, hatta şehri meydana getiren ana unsurdur (Ergenç, 2013). Mahalleler büyük ölçüde, dinsel ve etnik gruplara ayrılmış, gayrimüslimler genellikle ayrı mahallelerde oturmuştur (Kıvrım, 2009).

Amasya şehri, Türklerin hâkimiyetine girdiğinde Fethiye Camii civarında ve daha çok sur içindeki boş ve terkedilmiş alanlarda ilk mahalleler kurulmuştur. Bunlar da daha çok bir cami, mescit ya da zaviye etrafında teşekkül etmiştir. Osmanlı dönemine ait vakfiyelerde zikredilen kimi mahalle adlarının Selçuklu döneminde bina edilmiş vakıf müesseselerin ya da bunların banilerinin isimlerini taşıması, erken dönemden itibaren yerleşimler oluşması ve fiziki çevrenin şekillenmesi konusunda vakıfların rolünü göstermektedir. Yakut Paşa'nın vakfiyesinde (M 1413) geçen "Darü's-şifa Mahallesi"³, Ahi Darbhâneci'nin vakfiyesinde (M 1431) geçen "Pervane Bey Mahallesi"⁴ ve Osmanlı Döneminde kullanılan "Cami-i Enderun", "Doğrakiye" ve "Çeribaşı", "Gümüşlüzâde" gibi mahalle isimlendirmeleri⁵ bu duruma örnektir. Burada vakıf yapıların mahalle isimlerine yansımada en dikkat çeken örnek Cami-i Enderun Mahallesi'dir. Osmanlı öncesinde oluşan bu mahalle Osmanlı kaynaklarının "İçeri Şehir" olarak tarif ettiği⁶ sur içinde bulunmaktadır. Ancak mahalle-vakıf bütünleşmesinden ötürü bu mahalle doğrudan Enderun Mahallesi olarak adlandırılmak yerine, burada bulunan camiyle birlikte anılmıştır. Benzer örnekleri Osmanlı döneminde oluşan mahallelerde de görmek mümkündür. Bunlar arasında "Mescid-i Kutbüddin der Şehr-i Enderun"

³ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Vakfiyeler (Ev. Vkf.) 18/58; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defteri (VGMA, VD) 608-2/ 388.

⁴ VGMA, VD 605/119.

⁵ BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD) 387, s. 353-354.

⁶ AŞS, 10/152.

şeklinde ifade edilen mahalle ile Gökmedrese, Yakutiye, Şeyh Cui, Bayezid Paşa, Yörgüç Paşa, Eski Kethüda, Şeyh Kırık, Eslem, Hızır Paşa, Kocacık, Hacı Hamza, Temenna, Ahi Sadettin, Hoca Süleyman, İmaret-i Sultan Bayezid Han, Receb, Mehmed Paşa, Uzun Mustafa, Hatuniye, Kılıççı mahalleleri bulunmaktadır⁷. Böylece şehri meydana getiren esas unsur olan mahallelerin oluşumunda vakıfların oldukça önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Bunu bir şehir ve planlaması anlayışı olarak düşünmek de mümkündür (Türkmen, 2023).

1.2. Yapıların Bakım-Onarımı

Binaların ayakta kalması ve sürdürülebilir bir imar düzeni için yapıların devamlı surette bakım-onarım görmeleri gerekmektedir. Cami, mescit, medrese, darü'ş-şifa, çeşme, yol, köprü, kaldırım gibi yerler bakım görmediklerinde harabe hala dönüşmektedir. Bu nedenle tarihimizde hayır sahibi kişilerin, bu duruma kayıtsız kalmayarak, vakfettikleri malların bu cihette kullanılmasını istedikleri birçok örnek vardır. Amasya şehrinde de bu örneklerden çok sayıda görmek mümkündür.

64

Öte yandan bakım ve onarım konusunda teşkilatlı bir yapıdan bahsedilebilir. Zira vakıf eserlerin muhtelif tarihlerde yapılan bakım onarımlarında, mütevellinin başvurusu üzerine kadı, mimarbaşı, mimar halifesi ve ahaliden kimselerle birlikte keşifler yapılmıştır⁸. Başlangıçta baş mimarların, mimar ağa ve mimar halifelerin gözetiminde yapılan bakım ve onarım faaliyetleri (Başol&Çam, 2010; Orhonlu, 1981), Evkâf Nezâreti'nin XIX. yüzyılda kurulmasıyla, nezaret dâhilinde bir şube olarak "Bina Eminliği Müdürlüğü'ne" devredilmiştir. Daha sonra "İnşaat ve Tamirat Müdiriyet-i Umumiyesi" adıyla faaliyetlerine devam etmiştir (Öztürk, 1995).

---

⁷ BOA, TD 387.s. 353-355.

⁸ Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin mütevellisinin başvurusu üzerine 1781 tarihinde uzun zamandır bakım görmediğinden iyi durumda olmadığı ve tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple saray-ı atık mimarları keşfe gönderilir. Kadı, mimarbaşı ve ahaliden kişilerle birlikte yapılan keşifte vakfın tamirinin ne kadara mâl olacağını muhasebesi bildirilir. Buna göre vakfın bu tarihte bir onarımdan geçirildiği görülmektedir, AŞS, 59/29; 59/110; Ayrıca vakıflarda rakabe sistemi için bk. (Hızlı, 1994).

Özellikle büyük yapılar vakfeden Halifet Gazi (1255) (Yinanç, 1982)⁹, Yakub (1413)¹⁰, Yakut (1413)¹¹, Bayezid (1419)¹², Yörgüç (1436)¹³ ve Mehmed paşalar (1491)¹⁴ ile Sultan II. Bayezid (1485)¹⁵ gibi hayırseverler, vakfiyelerinde ilk şart olarak akfın gelirleriyle inşa ettirdikleri yapıların bakım-onarımının yapılmasını koşmuşlardır. Nitekim bu vakıfların muhasebe kayıtlarında bakım-onarım masrafları ayrı bir gider kalemi olarak düzenli olarak görünmektedir¹⁶. Bunlardan Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi dikkat çekicidir. Sultan vakfiyesinde, tayin ettiği iki kayyıma imaretin duvarlarına yazılar yazılmasını önleme ve yazılan yazıları silme vazifesini de vermiştir. Vakfiyede ayrıca Meydan Köprüsü'ne bir kişi nazır, bir kişi de tamirci olarak tayin edilmiş, böylece köprünün selin getirdiği ağaç ve taşlardan korunması, gerektiğinde de tamir edilmesi sağlanmıştır. Nazıra günlük altı, tamircisine dört akçe tahsis edildiği gibi, köprünün bakım-onarım ihtiyacı hâsıl olması halinde kullanılması için günde 15 akçe ayrılması da istenmiştir¹⁷.

Dikkat çeken bir örnek de Hacı Hasan Efendi ibn-i Hüseyin'in vakfıdır. Hayır sahibi Bakkallar Sokağı'nda vakfettiği dükkânın yıllık kira gelirinin Pervâne Bey Camii yakınındaki muallimhânenin muallimi olanların kullanmasını istemiştir. Ancak dükkânın tamiri gerekirse muallimin ücretini almadan önce tamirin gerçekleştirilmesini şart koşmuştur¹⁸.

Çırakçı Mahallesi'nden Helvacı Hacı Mehmed, mahalledeki evinin kiraya verilmesini ve gelirinden 200 kuruşun aynı mahalledeki tahta köprünün tamiri için¹⁹; Gümüşlüzâde

⁹ Vakfiyesi için bk. VGMA, VD, 610/ 37.

¹⁰ VGMA, Amasya Muhasebe 244, s.105.

¹¹ BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD, 608-2/ 388.

¹² VGMA, VD, 605/244; VD, 605/247; VD, 605/248; VD, 605/249.

¹³ BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.

¹⁴ BOA, Ev. Vkf. 17/54; VGMA, VD, 586/57.

¹⁵ BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179-32.

¹⁶ AŞS, 90/ 24-25; 76/ 14; AŞS, 90/ 30.

¹⁷ BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179.

¹⁸ VGMA, VD 626-2/449.

¹⁹ AŞS, 6/55.

Mahallesi'nden Boyacı Sefer, 84 esedî kuruş ve 8 gümüş sikkenin muamelesinden hâsıl olan gelirin mahalledeki çeşmenin suyollarının tamiri için harcanması²⁰ şartıyla vakfetmişlerdir. Gökmedrese Mahallesi'nden Çavuşdar Mehmed Efendi ise mahalledeki çeşme harabe haldeyken kendi malıyla bakım-onarımını gerçekleştirip, hizmete açmıştır. Ayrıca Okmeydanı'ndaki bağının gelirini bu çeşme için oluşturduğu su yolculuk vazifesini ifa edenlerin kullanımına şart kılmıştır²¹. Bayezid Paşa Mahallesi sakinlerinden Molla Çelebi Sonisa Kazasında bir köyün gelirlerini aynı mahalledeki Oruç Bey çeşmesinin tamirine²²; aynı mahalleden Fatma Hatun ise mahalledeki Tahtapınar Mescidi'nin tamirine 270 kuruş vakfetmiştir²³. Şeyh Garik Mahallesi'nden Hacı Hüseyin, vakfettiği 20 kuruşun Bakacak Pınarı'nın ve Pabuççular Çarşısı'ndaki caminin tamiri için kullanılmasını isterken; Sofizâde Mahallesi'nden Zeliha Hatun, Sofizâde Camii'nin tamirine 50, Yakutiye İmaret'i'nin tamirine 20, mahkeme yakınındaki umumi tuvaletin tamirine 20 kuruş vakfetmiştir²⁴.

66

Gelirleri bakım-onarıma tahsis edilen bu tür vakıf örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak bir de yapıların aydınlatılması için tahsis edilen gelirler vardır ki bunlar büyük vakıflarda bir kadro (sirraç, kandilci vb.) vasıtasıyla ve tahsis edilen bir gelirle temin edilir. Bunun dışında kimi hayırseverler bu tarz ihtiyaçlar için vakıflar kurarak bunlara takviyede bulunmuşlardır. Mehmed Paşa Mahallesi'nden Saniye Hatun bunlardan birisidir. Hayırsever Gümüşlüzâde Camii'nin mum masrafları için 100 kuruş vakfetmiştir²⁵. Yapıların aydınlatma giderleri için gelirlerinden vakfeden hayırseverler arasında mahalle mescidinin minare kandili için 200 kuruş vakfeden Kıpçegiz Mahallesi sakinlerinden İsmail Ağa²⁶, Saraçhâne Camii mumu için 300 kuruş vakfeden

---

²⁰ AŞS, 9/11.

²¹ AŞS, 13/20.

²² AŞS, 44/47.

²³ AŞS, 76/44.

²⁴ AŞS, 67/95.

²⁵ AŞS, 77/96.

²⁶ AŞS, 77/141.

Yakutiye Mahallesi'nden Ayşe Hatun²⁷, aynı amaçla 100 kuruş vakfeden Gümüşlüzâde Mahallesi'nden Abdullah ibn-i Ahmet²⁸, Hacı İlyas Mahallesi mescidi mumu için 10 kuruş vakfeden Fatma Hatun²⁹, Mehmed Paşa Camii mumu için 50 kuruş vakfeden Habibe Hatun³⁰, Bayezid Paşa Camii mumuna 100 kuruş vakfeden Eski Kethüda Mahallesi sakinlerinden Topal Hafız lakaplı Ali Efendi³¹, Şamice Mahallesi Mescidi mumuna 100 kuruş vakfeden Semerci Mehmed³² bulunmaktadır.

İlgi çekici örneklerden biri ise Receb Mahallesi'nden Hüseyin Efendi'nin mahalle camisinin kiremidinin tamirine 50 kuruş vakfetmesidir. Hayırsever malını kendince daha özel bir amaç belirterek vakfetmesi dikkate değerdir³³. Bunlar dışında köprü tamiri³⁴, mahalle kapısının tamiri³⁵ gibi muhtelif bakım-onarım amaçlı birçok vakıf kurulmuştur.

Mahalle merkezli kurulan avarız vakıfları Osmanlılarda geniş bir uygulama alanı bulmuş, günümüzde belediyeler tarafından sağlanan yol, kaldırım, su ve suyolları gibi hizmetler bu vakıfların icraat alanlarını teşkil etmiştir (İşpirli, 1991; Kıvrım, 2019). Bu sebeple çok sayıda hayırsever sahip oldukları malları mahalle avarız sandıklarına vakfetmişlerdir. Bunlardan birisi Darüsselam Mahallesi'nden Ahmed bin Hüseyin'dir. Vâkıf, sahip olduğu 500 akçeyi mahalle avarızına vakfetmiştir³⁶. Eslem Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmed ise vakfettiği 1.000 akçenin mahalle avarız sandığı tarafından kullanılmasını istemiştir³⁷. Örneklerle bakılarak hayırseverlerin özelde mahallelerinin, genelde

²⁷ AŞS, 77/175.

²⁸ AŞS, 83/38.

²⁹ AŞS, 78/63.

³⁰ AŞS, 78/95.

³¹ AŞS, 78/257.

³² AŞS, 83/41.

³³ AŞS, 77/146.

³⁴ AŞS, 77/111; 77/119

³⁵ AŞS, 78/235; AŞS, 83/25; 83/41.

³⁶ AŞS, 2/48.

³⁷ AŞS, 3/93.

şehirlerinin mamur halde kalması ve tertipli, düzenli bir çevrede yaşama arzusu taşıdıkları görüldüğü söylenebilir.

1.3. Mezarlık ve Kabristanların Bakım-Onarımı

İslam şehirlerinde mezarlıklar, genellikle iskân alanının ve surların dışında, şehir kapılarına yakın mevkilerde meydana gelmiş; nüfusun artıp, şehirlerin genişlemesi sonucu şehir içlerinde, meskûn mahallerde kalmışlardır. Bu umumî mezarlıklar dışında şehirlerin içerisinde; cami, mescit, zaviye, türbe gibi yapıların bitişiklerinde de küçük mezarlıklar bulunmaktadır (Bozkurt, 2004). Kedi, köpek gibi hayvanların girmemesi için mezarlıkların duvarlarla çevrilmesi şarttı (Akgündüz, 1993). Mezarlıklar gölgelik oldukları gibi, yerleşim yerlerinin en güzel manzaralı alanlarını da kaplamaktaydı. Kaybettiği kişinin başucuna diktiği ağaçla onun dünyadaki canlılığını yüzyıllarca devam ettirmeyi umanlar, bu faaliyetlerini vakıf anlayışı ile de yaşatmayı düşünmüşlerdir (Şeker, 1992).

Nitekim Amasya'da bu amaçla kayıt altına alınan bir vakfiyede bunun örneğini görmekteyiz. Vakfiye Receb Mahallesi sakinlerinden Fatma Dudu Hatun bint-i Hacı Necib'e aittir. Hayırsever iki dükkân, ev ve bağını vakfetmiştir. Vakfettiği gayrimenkullerden her sene hâsıl olan kira gelirlerinin yaz günlerinde soğuk su dağıtılması, kış günlerinde sıcak su akıtılması, çeşme tamiri gibi çok çeşitli amaçlar için kullanılmasını şart kılmıştır. Bunlarla beraber her sene 100 kuruş "*Amasya Kasabası derununda vâkî' mekâbir-i İslâmiye duvarlarının tamir ve termimine*"³⁸ harcanmasını, yani Müslüman mezarlıklarının duvarlarının bakım-onarımının yapılmasını istemiştir.

2. Yeşil Alanlar

Anadolu'da yeni Türk yerleşmeleri şehrin çevresinde ağaçlar, bahçeler, ağullar ve ahırlar arasından yarı göçebe bir düzende doğaya yakın bir çevre şeklinde tezahür etmiş; zamanla fiziki yapı şehir görünümüne bürünüp, bahçeler küçülse de Anadolu evlerinde bahçe ve yeşil asla terkedilmemiştir (Kuban, 1968). Zira yukarıda bahsedildiği şekilde İslamiyet'in ana bilgi kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim'in cennet hakkındaki

---

³⁸ VGMA, VD 615/110.

betimleri, yeşili özendirici bir mahiyettedir. Nitekim yeşil alanların varlığı geçmişte de önemsenen bir mesele olmuştur. Seyyah Edward Rachzynski, notlarında ormanlardaki ağaçların kesilmesi devletçe yasaklandığını, Türker'in evlerinin temellerini etrafındaki ağaçlara göre yaptığını bildirmektedir (Raczynski, 1980).

Doğal güzelliklerin arttırılması ve muhafazası için birçok tedbir ve uygulamalar eski dönemlerden beri denenmiştir. Bu, belli dönem ve zamanla sınırlandırılmamış, bunun süreklilik kazanması yönünde de adımlar atılmıştır. Vakıf eserlerin gelir kaynakları içinde bağlık ve bahçelik yerlerin bulunması bu sürekliliği sağlayan uygulamalardan biridir (Öztürk , 2007). Bahçeler, bağlar ve ağaçlık alanlarla ilgili bu vakıfların varlığı bize Osmanlı'da yeşil alanın ne kadar yaygın olduğunu göstermekle birlikte, yeşillendirilen yerlerin korunmaları hususunda da titizlik gösterildiğini ortaya koymaktadır (Şeker, 1992).

2.1. Bağ, Bahçe ve Diğer Yeşil Alanlar

Dağlar ve sarp kayalıklar arasında dar bir vadide konumlanan Amasya şehrinin asıl yerleşimi, Yeşilirmak etrafında gelişmiştir. Yeşilirmak'ın suladığı Amasya'da iklimin de elverişli olması nedeniyle bağ ve bahçeler, bugün de geçerli olmak üzere yaygındır (Kundakçı, 2011). Nitekim Anadolu şehirleri hakkında XIV. yüzyıla ait önemli bilgiler veren ünlü seyyah İbn Batûta, Amasya'yı şu şekilde tasvir etmektedir: "Amasya, büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir (İbn Batûta, 2004)." XVI. yüzyılda Amasya'ya gelen Dernschwam'ın da Amasya betimlemesi İbn Batûta'yla aynı yöndedir. "Irmağın sağında ve solunda dağ bulunmayan yerlerde üzüm bağları, meyve bahçeleri ve tarlalar uzanıyordu (Dernschwan, 1992)." Evliya Çelebi ise Amasya'nın bağları hakkında: "Bu nehr Amasiyye'ye cânib-i cenûbdan gelüp niçe bin bâğ u bâğçeleri saky edüp..." ifadelerini kullanır (Seyahatnâme, II, 1999).

Yukarıdaki tasvirlerle bakıldığında Amasya'da bağların büyük oranda "Nehr-i Kebîr (Yeşilirmak)" kenarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu alanlar, verimli ve pahalı arazilerdir.

Bağların meyveli-meyvesiz, bakımlı-bakımsız olmasına göre de değeri değişmektedir (Temiz & Açık, 2017).

Şehirde bağ için kullanılan ölçüler “dönüm, endâl, kıt’a” gibi birimlerdir. Vakfiyelerde sınırlar belirtildikten sonra “altı dönüm bağı...³⁹, “dört endâl dutluk bağı...⁴⁰”, “bir kıt’a kürüm-i eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire (Meyveli ve meyvesiz ağaçları olan üzüm bağı)⁴¹”, “böcekâneli⁴² bir kıt’a dutluk bağ⁴³” şeklinde betimlenmektedir.

Bahçe ise evlerin önün, arkası veya yanında şehir içinde veya dışında ya da daha ziyade çevresinde bulunan, çoğu zaman etrafı duvarlarla çevrili, içerisinde muhtelif meyveli meyvesiz ağaçlar ve sebze yetiştirilen toprak parçasına denilmektedir.

Ünlü Fransız seyyah Texier Amasya için “Şehre hâkim olan kayalı tepeler, sayısız bahçeler ortasında kalmıştır. Boğazdan inen derenin birçok yerlere taksiminden gayet mahsuldar olan bu bahçeler oluşmuştur” ifadelerini kullanır (Texier, 2002). Ayrıca kayıtlarda “dört dönüm meyveli ağaçları içeren bir kıt’a bağçe⁴⁴” şeklinde geçmektedir.

70

Eldeki verilere ve seyyahların aktardıklarına bakıldığında erken Türk hâkimiyetinden itibaren şehirde yeşil alan ve mesire yerlerinin hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şehrin kuzeyinde, ırmağın akış yönüne göre doğusunda “Ayvasıl”, batısında “Helkıs-İltekin”; kalenin doğusunda ırmağın kuzeyinde “Şeyh Cuî”; şehrin güney doğusunda Balos Kayası eteklerinde ise “Çakallar” ve “Soğuk Pınar” mevkileri şehri çevreleyen yeşil alanlardır. Beyler Sarayı’nın güneydoğusunda bulunan derenin iki yakasında bulunan Soğuk Pınar mevkiinde Amasyalıların bağları ile dolu olduğu, buranın güneyinin ise ormanlık olduğu ifade edilir. Ayrıca bu alanların dışında da irili ufaklı birçok yeşil alan

---

³⁹ VGMA, VD 607/114.

⁴⁰ VGMA, VD 609/ 83

⁴¹ VGMA, VD 587/3-1/184.

⁴² İçerisinde ipekböceği yetiştirmeye uygun alanı bulunan bağ bk. (Kıvrım & Elmacı, 2011)

⁴³ VGMA, VD 587/277.

⁴⁴ VGMA, VD 595/ 41.

bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin “Ziyare, Kirazlıdere, Derbend Bağları” ile “Şirvanlı, Saray Düzü ve Kaşık Pınarı” şehrin diğer yeşil alanlarıdır. Temennâ Mahallesi olarak bilinen yer ise “Fetih Gazi Bahçesi” olarak bilinmektedir (Hüsameddin, 1909).

Amasya şehrini çevreleyen yeşil alanlar halkın dinlenme ve mesire yerleri olarak düşünülebilir. Ancak yeşil alanlar yalnızca şehir çevresinde gelişmemiştir. Mahalle aralarında ve hatta mahalle içlerinde, daha küçük ölçekte de olsa, bu tarz yeşil alanlar bulunmaktadır. Örneğin şehrin Yeşilirmak'ın güney kısmında ilk yapılarından olan Halifet Gazi Medresesi'nin vakfiyesinde, medresenin yanında ve Subaşı Köprüsü yakınında birer bahçe vakfedilmiştir (Yinanç, 1982). Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud Çelebi'nin (M 1325) Amasya'da vali olarak ikamet ettiği sıralar Gümüşlüzâde Köşkü olarak isimlendirilen yerin batı tarafı “Gümüşlüzâde Bahçesi” olarak bilinmektedir (Hüsameddin, 1909).

Yukarıda bahsedilenler dışında Osmanlı hâkimiyetinin erken dönemine ait kayıtlarda, Amasya şehrinin Selçuklu dönemine ait yeşil alanları hakkında da bilgilendiricidir. Zira şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirildiği ilk yıllarda şehrin Selçuklu dönemi fiziki yapısı büyük ölçüde devam etmekteydi. Örneğin M 1409 tarihli Yakut Paşa vakfiyesinde⁴⁵ Şeyh Garik Mahallesi'nde “*Kilise Bahçe*” ve şehrin dışında büyük köprü yakınında “*Ulu Bahçe*” den söz edilmektedir. Benzer şekilde, Bayezid Paşa vakfiyesinde (M 1418)⁴⁶ Yakut Paşa İmaretine sınırı olan “*Kağıthâne Bahçesi*” ifadesi geçmektedir. M 1436 tarihli Yörgüç Paşa vakfiyesinde⁴⁷ ise şehir merkezinde olduğu ifade edilen “*Çukur Bahçe*” ve külliye'nin bitişiğinde ismi verilmeyen bir bahçe daha zikredilmektedir. Ayrıca Hacı Hamza Kazası'nda (Kargı) Sinan Paşa İmaretinin vakfiyesinde (1511)⁴⁸, “*Sed Bahçe*” denilen bir bahçeyle birlikte Çukur Bahçe ismi zikredilmektedir. Anlaşılan Gümüşlüzâde Köşkü'nün kuzeyinde olduğunu bildiğimiz bu bahçe, uzun süre şehrin yeşil alanlarından birisi olmuştur. Ayrıca bu vakfiyelerdeki bahçelerin ekilip dikilen yerler olması da ihtimal dâhilindedir.

⁴⁵ BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD 608-2/ 388.

⁴⁶ VGMA, VD 605/244; VD 605/247; VD 605/248; VD 605/249.

⁴⁷ BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.

⁴⁸ VGMA, VD 618/2/29-7; AŞS, 33/69.

Vakfiyelere bu nazardan bakıldığında hayırseverler tarafından çok sayıda bağ, bahçe, ağaç ve yeşil alanın vakfedildiği görülecektir. Nitekim Amasya'da hayırseverler tarafından 49 adet bağ, 17 bahçe vakfedilmiştir (Türkmen, 2023).

Amasya'da bağ ve bahçe en çok vakfedildiği yer Okmeydanı'dır. Nitekim 10 hayırsever buradaki bağ ve bahçelerini vakfetmiştir. Amine Hatun, Okmeydanı'nda meyveli-meyvesiz ağaçları içeren bahçesini⁴⁹; Afrasiyab Hatun, meyveli-meyvesiz ağaçları ve böcekânneyi içeren dut bağını⁵⁰; Ayşe Hatun ise Üçler Mahallesi'nde bahçeyle beraber, yine Okmeydanı'nda üç böcekhaneyi içeren üzüm bağını⁵¹ vakfetmiştir. Okmeydanı'nda bağ ve bahçe vakfeden hayırseverler arasında Meryem Hatun⁵², Çavuşdar Mehmed Efendi⁵³, Hacı Mehmed⁵⁴, Hasan Çelebi⁵⁵, Saruca Efendi⁵⁶, Ahmed Efendi⁵⁷, Mehmed Ağa⁵⁸ bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, Yeşilirmak'ın akış yönüne göre sol tarafında, içeri şehir olarak adlandırılan bölgede Okmeydanı'nın hayli yeşil bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Hayırseverler buradaki bağlarını vakfederek, vakfin ebediliği ilkesi gereği bu yeşil alanları koruma altına almış, yüzyıllarca da böyle kalması temin edilmiştir (Türkmen, 2023).

Hayırseverlerin bağ vakfettiği yerlerden birisi de "İltekin"dir. Burası belgelerde "İltekin Bağları" olarak geçmektedir⁵⁹. Burası Okmeydanı'nın kuzeyinde yer alıp birçok bağın bir arada yer aldığı bir bölgedir (Hüsameddin, 1909). Üç hayır sahibi burada bağlarını vakfetmişlerdir. Bunlardan Mehmed bin Abdullah⁶⁰ ve Fatma bint-i

---

⁴⁹ AŞS, 13/100.

⁵⁰ AŞS, 59/17.

⁵¹ VGMA, VD 732/288.

⁵² AŞS, 7/26.

⁵³ AŞS, 13/20.

⁵⁴ AŞS, 13/87.

⁵⁵ AŞS, 13/96.

⁵⁶ AŞS, 25/69.

⁵⁷ VGMA, VD 1759/114.

⁵⁸ AŞS, 62/13.

⁵⁹ AŞS, 63/8.

⁶⁰ AŞS, 2/102.

Mehmed⁶¹ özelliklerinden bahsetmeden birer bağ; Fatma Hatun ise meyveli-meyvesiz ağaçları içeren bağını⁶² vakfetmiştir. İltekin örneğinde olduğu gibi bağların bir araya toplandığı yerlerden birisi de “Ayvasıl”dır. Bayezid Paşa İmareti'nin kuzeydoğusunda bulunan bu alan, Selçuklular döneminin de yeşil alanlarındandır. Hayırseverler burada vakfettikleri bu türden yerler sayesinde bu yapının korunmasını sağlamışlardır. Nitekim iki hayır sahibi Ayvasıl'daki bağ ya da bahçelerini vakfederek buna katkıda bulunmuşlardır⁶³. Vakıf kuranların mülklerini vakfederek yeşilliğini korumasını sağladıkları alanlar arasında “Soğukpınar⁶⁴”, “Laklaklı Kaya⁶⁵”, “Orman Bağları⁶⁶”, “Çakallar⁶⁷”, “Sağır Kaya⁶⁸”, “Hekim Bahçesi⁶⁹”, “İplikçi Boğazı⁷⁰” isimli yerler bulunmaktadır. Bunlar şehri çevreleyen, birçok bağ ve bahçenin bir arada bulunduğu alanlar olmalıdır.

Dikkat çeken bir nokta da mahalleler içerisinde hayli fazla bağ ve bahçenin vakfedilmiş olmasıdır. Öyle görünüyor ki mahalle aralarında yeşil alanlar oldukça fazladır. Halifet Gazi'nin vakfiyesinde medreseye bitişik bir bahçenin vakfedildiği görülmüştü. Fatma Hatun ise 1571 yılında bu bahçeye bitişik başka bir bahçe vakfetmiştir⁷¹. Bu husus vakıfların bu tarz yeşil alanların korunması noktasında etkisini göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Zira Halifet Gazi Medresesi'nin inşa edilmesinin üzerinden 300 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen vakfedilen bahçenin halen durduğu, üstelik ona bitişik başka yeşil alanların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Türkmen, 2023).

⁶¹ AŞS, 7/58.

⁶² AŞS, 13/71.

⁶³ VGMA, VD 582/368; AŞS, 4/12.

⁶⁴ AŞS, 15/48.

⁶⁵ AŞS, 54/43; AŞS, 62/13.

⁶⁶ AŞS, 62/25.

⁶⁷ AŞS, 66/22.

⁶⁸ BOA, Ev. Vkf. 17/34.

⁶⁹ VGMA, VD 582/255.

⁷⁰ VGMA, VD 578/227.

⁷¹ AŞS, 5/33.

Mahallelerde bu tarz yeşil alanların vakfedildiği mahalleler arasında Şamlar⁷², Bayezid Paşa⁷³, Doğrakiye⁷⁴, Üçler⁷⁵, Gümüşlüzâde⁷⁶, Kurşunlu⁷⁷, Hacı İlyas⁷⁸, Şeyh Garik⁷⁹, Gökmedrese⁸⁰ mahalleleri bulunmaktadır.

Bununla birlikte mahallelerde yer alan evleri de diğer yeşil alanlar olarak zikretmek mümkündür. Hayırseverlerin evlerini vakfederken, onun sahip olduğu niteliklere bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin Enderun Mahallesi sakinlerinden Mustafa Efendi, vakfettiği evin özelliklerini sayarken sofa, ambar, fırın, kenef, ahır ünitelerine sahip; dört odalı ve bahçeli olduğunu da eklemiştir⁸¹. Benzer şekilde Helvacı Hacı Mehmed, Çırakçı Mahallesi'ndeki evini alt ve üst katları ikişer odalı, ambarlı, ahırlı, meyveli-meyvesiz ağaçları bulunan bahçeye sahip bir mülk olarak tarif etmiştir⁸². Abdullah Ağa ise Hoca Süleyman Mahallesi'ndeki evinin özelliklerini saydıktan sonra, bir miktar bahçesi olduğunu belirtmiştir⁸³. Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Fakat burada önemli olan, şehri çevreleyen yeşil alanlar, mahallelerde bahsedilen bağ/bahçeler ile evlerin bahçeleri ve içlerindeki ağaçlar birlikte düşünüldüğünde nasıl bir çevre tahayyülü oluştuğudur. Şöyle bir tasvirde bulunmak yanlış olmayacaktır: Osmanlı döneminde yaşayan birisi, yüksekçe bir yerden, şehrin silüetine hâkim bir konumdan Amasya'ya baktığında; etrafı sık yeşil alanlarla çevrili, mescit ya da camiye doğru uzanan sokaklar arasında küçük sayılamayacak başka yeşil alanlar ve bu sokakları çevreleyen fakat sık olmayan ağaçlı bahçeli evler ile sokakların

---

⁷² VGMA, VD 2113/82; AŞS, 10/123; VGMA, VD 593/103.

⁷³ AŞS, 13/103; 59/84.

⁷⁴ AŞS, 11/79-80.

⁷⁵ AŞS, 11/3-4.

⁷⁶ AŞS, 13/58.

⁷⁷ AŞS, 14/70.

⁷⁸ AŞS, 54/207.

⁷⁹ AŞS, 62/20.

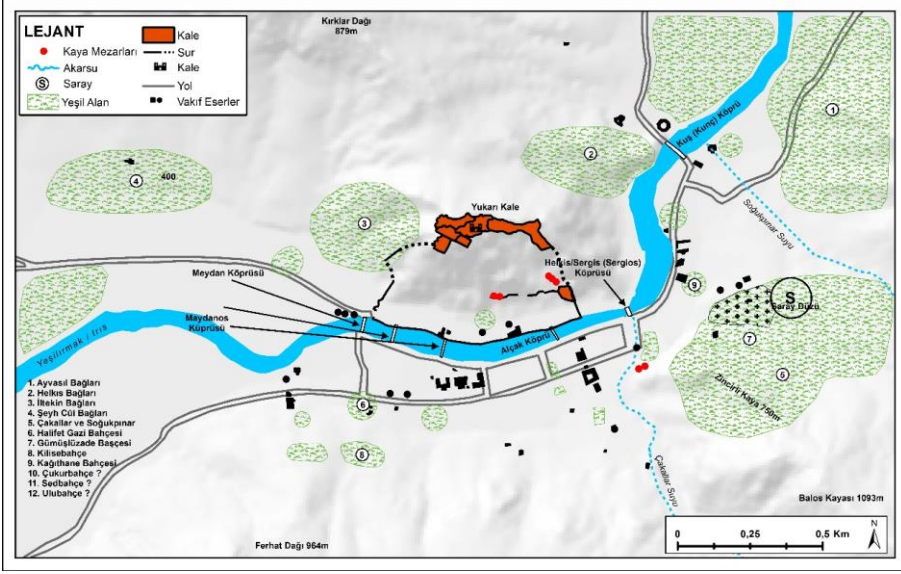
⁸⁰ AŞS, 87/91.

⁸¹ AŞS, 4/25.

⁸² AŞS, 6/55.

⁸³ AŞS, 71/71.

birbirlerine bağlandığı kavşaklarda abidevî hayrat binalar görecekte olmalıdır (Türkmen, 2023; Bk. Harita 8).

Harita 1: Osmanlı döneminde Amasya şehrinde yeşil alanların dağılımı (Türkmen, 2023).

2.2. Su Kültürü, Çeşme ve Pınarlar

Tarih boyunca su kaynaklarına yakın ya da suyollarının çevresindeki alanlar yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Şehirlerin yeşillendirilmesinde de suyun önemi büyüktür (Şeker, 1992). Yeşilirmak'ın iki yakasında kurulmuş olan Amasya'da seyyahların değinmeden geçmedikleri unsurlardan birisi çark-değirmenlerdir (su dolapları) (Toruk, 2003). Bunlar vasıtasıyla ırmaktan alınan su, evlere, bağ ve bahçelere taşınmaktaydı.

Öte yandan insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için şüphesiz en gerekli unsur olan su, İslamiyet'te de ibadet için temizliğe önem verilmesi ve bunun birtakım şartlara bağlanmış olmasıyla, Müslümanları diğer her alanda olduğu gibi temizlik ve içme amaçlı su vakıflar kurmada yönlendirici olmuştur. Hatta bir defasında Hz. Peygamberin "*sadakanın en faziletlisi, su teminidir*" dediği rivayet edilmektedir (Sünen-i Ebû Dâvûd, Zekât: 42; Sünen-i İbn Mâce, Edeb: 8). Bu bağlamda Türk-İslam devletlerinde birçok

tür ve biçimde su vakıfları kurulmuştur (Ateş, 1987; Berki & Çumralı, 1959; Çeçen, 1991; Güneri, 1971; Karataş, 2008; Önge, 1984). Yüksek devlet ricalinden eşrafa ya da ortalama gelire sahip herhangi birine kadar toplumun her kesiminden hayırseverler çeşme, sebil, pınar veya suyolları yaptırarak hayır işleme yolunu tercih etmişlerdir (Özcan, 2017). Osmanlılarda da hayırseverler tarafından mimarî olarak en küçüğünden en gelişmiş şekline kadar her nevi çeşme, yaptırılmıştır (Kazıcı, 2008). Kimi hayırseverler de yapılmış olan bu çeşmelerin suyollarının tamiri ya da görevlisinin ücretinin karşılanması için vakıflar kurmuşlardır.

Diğer vakıf türlerinde olduğu gibi su vakıflarında vakfedilen akarâtle getirilen su ve yolu, vakfiyesinde belirtilen şartlara uygun olarak kullanılmış, yapılan şikâyetlerde vakfiyeye riayet etme konusunda hassas davranılmış, denetimi ise, vakfiyede nazır ya da mütevellîye ait olması hususunda özel bir hüküm yoksa yerel kadılar tarafından yerine getirilmiştir⁸⁴. XVI. yüzyılda ise müstakil bir su nezareti kurulmuş ve bu konudaki organizasyon bu kuruma bırakılmıştır (Önge, 1984). Ayrıca çeşitli vergilerden muaf olmak kaydıyla çeşme ve suyollarının temizliğinin sağlanması, sarnıçlarının inşası ve gereken bakım onarımlarının yapılmasıyla sorumlu esas kadrolar su yolculara bırakılmıştır (Martal, 1988; Orhonlu, 1984). Bazı vakfiyelerde su yolcuların alacağı ücret ayrıca belirtilmiştir⁸⁵.

Küllîye, cami, medrese vb. büyüklükteki vakıf müesseseler tesis eden hayırseverler, bu yerlerin suyollarının bakım-onarım masrafları için vakıf muhasebesinden belirli meblağlar ayrılmasını isterken, tamircilik için de bir kadro tahsis etmişlerdir. Bunun dışında da Amasya'da hayırseverler tarafından farklı mahallelerde ve farklı dönemlerde çok sayıda çeşme vakfı tesis edilmiş ya da

---

⁸⁴ Örneğin 1664 yılında Kılıççı Mahallesi'ndeki çeşmenin suyolunun Hacı Hamza Mahallesi sakinleri tarafından değiştirilerek hanelerine su temin ettikleri yönündeki şikâyet, kadı tarafından görevlendirilen Abdullah Efendi ve ahaliden diğerleri tarafından yerinde yapılan keşif sonucu eski mecrasından aktılması kararıyla sonuçlanmıştır, AŞS, 14/81.

⁸⁵ AŞS, 67/11.

önceden kurulmuş olan bu türden vakıfların devamlılığı için finansman kaynağı olacak gelirler vakfedilmiştir (Bk. Tablo 1).

Tablo 1. Amasya'da Tespit Edilen Çeşme ve Pınarlar.

No	Adı	Mahallesi	Tarihi	Kaynak
1	Acem Ali Çeşmesi	Acem Ali	XV. yüzyıl	VGMA, VD 587/108
2	Hacı Hamza Çeşmesi	Hacı Hamza	XV. yüzyıl	VGMA, HD 531/84
3	Temennâ Çeşmesi	Temennâ	XV. yüzyıl	AŞS, 76/18
6	İnehan Çeşmesi	Hacı İlyas	XVII. yüzyıl	AŞS, 14/48
7	Helvacı Pınarı	Bilinmiyor	XVII. yüzyıl	VGMA, HD 1061/41
11	Bakkallar Sokağı Çeşmesi	Hoca Süleyman	XVII. yüzyıl	AŞS, 17/25
4	Kılıççı Çeşmesi	Kılıççı	XVIII. yüzyıl	AŞS, 64/80
5	Küpçeğiz Pınarı	Kübçeğiz	XVIII. yüzyıl	AŞS, 68/183
13	Bakacak Pınarı	Gökmedrese	XVIII. yüzyıl	AŞS, 51/48
14	Mikdat Ahmed Paşa Çeşmesi	Bilinmiyor	XVIII. yüzyıl	VGMA, VD 578/193
15	Oruç (Kethüda) Bey Çeşmesi	Bayezid Paşa	XVIII. yüzyıl	AŞS, 44/25.
16	Hacı Pîri Çeşmesi	Mehmed Paşa	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 1061/29
17	Göllübağ Çeşmesi	Şeyh Cui	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 1137/7
33	Hacı Osman Çeşmesi	Dere	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 530
34	Karapınar	Bayezid Paşa	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 531
35	Çavuşbaşı Kuyusu	Aşağı Pazar	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 531

18	Şerife Dudu Hanım Çeşmesi	Hacı İlyas	XIX. yüzyıl	AŞS, 69/71
19	Seyid Yusuf Ağa Çeşmesi	Kurşunlu	XIX. yüzyıl	AŞS, 71/67
20	Hafize Hanım Çeşmesi	Saraçhane	XIX. yüzyıl	AŞS, 83/12
21	Kara Ahmed Ağa Çeşmesi	Bilinmiyor	XIX. yüzyıl	AŞS 47/10
22	Ayas Ağa Çeşmesi	Bilinmiyor	XIX. yüzyıl	AŞS 79/60
23	Mucukoğlu Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/44
24	Arap Hevace Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/45
25	Hacı Ahmedoğlu Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/46
26	Kara Süleymanoğlu Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/47
27	Akpınar Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/48
28	Şekerci Pınarı	Ziyare Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/54
29	Beyce Pınarı	Ziyare Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/54
30	Manasta Pınarı	Ziyare Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/69
31	Akdağlı Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/45
32	Bostancıoğlu Pınarı	Zana Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/77
36	Kuyumcuoğlu Çeşmesi	Yakutiye	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 533
37	Seydi Efendi ve Kazanoğlu Çeşmeleri	Üçler	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 533
38	Namık Ağa Çeşmesi	Hacı İlyas	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 536
39	Seyid Halil Çeşmesi	Çubukçu	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1057
40	Hasanoğlu Ahmed Ağa Çeşmesi	Sofiler	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1061
41	Sarı Mehmed Ağa Çeşmesi	Gümüşlüzade	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1068
42	Sulakçioğlu Çeşmesi	Gümüşlüzade	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1068

43	Abdullah Efendi Çeşmesi	Aşağı Pazar	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1068
44	Bezirgânbaşı Hacı Rüstem Çeşmesi	Mehmed Paşa	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1057
45	Değirmenci Mustafa Çeşmesi	Kamerüddin	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1071
46	Ayşe Hatun Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1071
47	Kafasiyelloğlu Çeşmesi	Kurşunlu	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1072
48	Ahmed Çelebi Çeşmesi	Sofizâde	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1140

Şüphesiz insanın temiz bir çevrede yaşaması için son derece önemli olan su, her dönemde kolay şekilde ulaşılması arzulan bir unsur olmuştur. Suya ulaşma konusunda hayırseverler, Amasya'da kendi mallarından sarf etmek suretiyle birçok su vakfı tesis ederek hemen hemen her mahallede en az bir çeşmenin bulunmasını sağlamışlardır. Fakat Bayezid Paşa Mahallesi'nde bulunan çeşme sayısı diğer mahallelere oranla daha fazladır. Bu durum, doğusunda Ayvasıl Bağları gibi sulama ihtiyacının fazla olduğu yeşil bir alanın bulunmasıyla ilişkili bir gelişme olarak düşünülebilir. Ayrıca mahalle aralarında bağ/bahçe gibi yeşil alanların bulunduğundan da bahsedilmişti. Nitekim su yalnızca insanlar için değil, tüm canlılar için vazgeçilmezdir. Yeşil alanların yaşatılmasında da suya duyulan ihtiyaç oldukça fazladır. Bu ihtiyaçlar su vakıfları sayesinde büyük ölçüde giderilmiştir.

3. Çevre Temizliği ve Halk Sağlığı

Temizlik kavramını manevî ve maddî temizlik olarak ayırmak mümkündür. Kamu düzeni ve ahlakı bozan unsurlar manevî kirlilik, bunun dışındaki çevreye zarar veren unsurlar ise maddî kirlilik olarak nitelenebilir (Yediyıldız, 2008). Nitekim insanların maddî olarak temiz bir çevrede yaşama arzusu olduğu gibi, manevî yönden de huzur ve güven içerisinde hissetme gibi birtakım istekleri vardır.

Esasında namaz ibadetini ifa etmek isteyen bir Müslüman, bu dinî vazifeyi ancak temiz bir mekânda yerine getirebilir. Kirli bir çevrede namaz kılınamaz. Bu sebeple Müslümanlar hem kendileri hem de yaşadıkları çevreyi temiz tutmak zorundadır (Kazıcı,

2008). Bu konuda nasıl davranılacağı da bizzat İslam peygamberinin kendisi tarafından ortaya koyulmuştur. Öyleyse temizlik, Müslümanlar için vazgeçilmez hususlardandır.

Ev ve dükkânların önü ile sokakların temizliği, yollar ve çarşıların temiz tutulması, atıkların boş ve uzak yerlere nakledilmesi, arabacıların kullandıkları hayvanların gübrelerinin ve hayvan leşlerinin gelişigüzel atılmayıp, şehir dışındaki uygun mahallere sevki gibi hususlar padişah fermanlarıyla düzenlenirken, vakıflarla desteklenmiştir (Öztürk, 2007). Nitekim vakıflar, şehrin temizlik hizmetlerinde de önemli bir konumdadır. Vakıf bir dükkânın önünün temizlenmesi, vakfın sorumluluğundadır. Bu iş için harcanacak giderler vakfın bütçesinden karşılanmaktadır (Öztürk, 2007).

3.1. Temizlik Kadroları

Vakıf müesseselerin temiz tutulması için temizlik kadroları da ihdas edilmiştir. Bunların vazifeleri arasında duvarlara yazılan yazıları silmek (maniu'n-nukuş), avlu ve iç mekânları ile çevresini süpürmek; halı, kilim vb. sergilerinin temizliğini yapmak, ayakkabıları raflara düzen içerisinde dizmek, bulaşıkları yıkamak, tuvaletleri temizlemek gibi işler bulunmaktadır (Öztürk, 2007).

Amasya'da da bunun birçok örneğini görmekteyiz. Ancak Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin bu konudaki kadroları ilgi çekicidir. Sultan, yaptırdığı külliyenin duvarlarına yazı yazılmasına mâni olmak ve yazılan yazıları silmek görevini günde ikişer akçe ücretli iki kayyıma bırakmıştır. Aynı zamanda külliyenin imaret kısmının tuvalet temizliğinden sorumlu günde iki akçe ücretli helacılık kadrosu tahsis etmiş; aynı görevi medresede farraş vazifesi yürüten kişinin yine günde iki akçe ücretle yerine getirmesini istemiştir. Ayrıca imaretin bulaşıklarını yıkamak için günde ikişer akçe ücretli iki kâse-şûy (bulaşıkçı) kadrosu bulundurulmuştur. Bulaşıkları taşımakta bunlara yardım eden fukaraya da günde 100 dirhem ekmek, bir parça et ve bir kâse yemek verilmesi belirtilmiştir. Bunların dışında misafirlerin atlarının bulunduğu ahırın temizliğinden sorumlu, günde iki akçe ücretli ahır bekçiliği; kapıları açıp, kapayan, kapı önünün temiz tutulmasından sorumlu günlük üç akçe ücretli bevâb, külliyenin kandillerinin yanması ve temizliği için günde iki akçe ücretli kandilcilik kadroları da

bulunmaktadır. Güzel koku vermesi maksadıyla imarete yakılacak buhur (tütsü) için günlük üç akçe ayrılması da vâkıfın şartlarından. Vâkıf ayrıca, imaretteki kazanların senede altı, kâselerin üç defa kalaylatılması için senede 1.000; halı, kilim, süpürge için senede 1.000; mum ve kandiller için senede 2.000 akçe ayrılmasını istemiştir⁸⁶. Şüphesiz Amasya'da bulunan vakıf müesseseler içerisinde yapı donatıları en fazla olanı bu külliyesidir. Bu nedenle görevli kadrosu oldukça kalabalıktır. Bu durum, temizlik kadroları için de geçerlidir. Nitekim bunların örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Yakut Paşa İmareti'nde de günde bir akçe vazife ile süpürme ve temizlik işleri bevvab olan kişiye aittir. Kayyımın da sergileri koruyup, sahip çıkması istenmiştir⁸⁷. Bayezid Paşa da bevvab ve farraşlık vazifelerini bir kişinin yerine getirip, imaretin temizliğinden sorumlu olmasını istemiştir⁸⁸. Yörgüç Paşa ise vakfında bir farraş kadrosu bulundururken, külliyenin hasır ve kilimleri için günlük bir akçe ayrılmasını şart kılmıştır⁸⁹.

Benzer kadrolar Mehmed Paşa Külliyesi'nde de bulunmaktadır. Nitekim vâkıf, mescidin korunması, temizlenmesi ve kandillerinin yanması ile ilgilenen günlük bir akçe ücretli kayyım; külliye için açığa kapama, konaklama birimlerinin temizliği ve misafirlere yatak hazırlamakla görevli günlük iki akçe ücretli farraş; mahzenin korunması ve ahırın bakımı ile görevli günlük iki akçe ücretli kilerci kadrolarını tahsis etmiştir⁹⁰.

Camiler de gün içerisinde en sık kullanılan mekânlar arasında yer almasından ötürü temizlik ihtiyacı fazla olan yapılardandır. Bu sebeple camilerde de bu görevi yürüten görevliler bulunmaktadır.

Pervâne Bey Camii'nde günde iki dirhem ücretle caminin içini-dışını süpürecek, belirli aralıklarla hasır-kilimlerini kaldırıp, temizleyip tekrar serecek farraş kadrosu bulunmaktadır⁹¹.

⁸⁶ BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179.

⁸⁷ BOA, Ev. Vkf. 18/58; VGMA, VD 608/2-388.

⁸⁸ VGMA, VD 605/244; VD 605/247; VD 605/248, VD 605/249.

⁸⁹ BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.

⁹⁰ BOA, Ev. Vkf. 17/54; VGMA, VD 586/57; VD 590/201; VD 586/57.

⁹¹ VGMA, VD 579-31.

Aynı maksatlarla Kaya Paşa da inşa ettirdiği mescit için günlük bir akçe ücretli farraşlık kadrosu ihdas etmiştir⁹².

Serkilârî Süleyman Ağa da temizlik için kadro tesis eden vakıf kurucularındandır. Vâkıf, inşa ettirdiği caminin kayyımı olan kişinin günde bir akçe ücret karşılığında caminin içi ve dışını süpürmesi, halı-kilim gibi sergileri sermesini, kandilleri yakmasını ve kapıları açıp kapamasını istemiştir⁹³.

Abdullah Paşa ise caminin süpürülmesi, halı-kilim gibi sergilerinin serilmesi, kandil ve mumlarının yakılması görevlerini günde iki akçe ücret ile müezzini olan kişinin vazifesi olarak tayin etmiştir⁹⁴.

Rıdvan Paşa Hanı (Taşhan) içerisinde mescit inşa ettiren Ali Bey de, mescidin temizliğinin sağlanması için kadro tahsis eden hayır sahiplerindendir. Vakfın günde iki akçe ücretli farraş kadrosu bulunmaktadır⁹⁵.

Bülbül Hatun'un vakfiyesinde de temizlik kadrosu ve vazifeleri konusunda ifadeler bulunmaktadır. Hayır sahibi, günde bir akçe ve senede bir müd⁹⁶ buğday ücretli farraş kadrosu tahsis etmiş, bu vazifeyi yürüten kişinin haftada bir hasırları kaldırıp, mescitte temizlik yapmasını, imaret avlusu, helası ve misafirhanesini temiz tutmasını istemiştir⁹⁷.

Vakfiyelerde, yapıların temizliğinden avlunun, kapı önünün, tuvaletlerin ve mutfak kaplarının temizliğine kadar değinilmiş, güzel kokular için dahi belirli bir meblağ tayin edilmiştir. Bu, ince bir düşünce ve dünya görüşünün tezahürüdür. Zira bina inşa ettirilmekle kalınmamış, bu binaların ve çevrelerinin temizliği ile bu konuda insanların aklında soru işareti bırakmaksızın buralardan faydalanabilmesi sağlanmıştır. Bahsedilen durum

---

⁹² VGMA, VD 587/139.

⁹³ AŞS, 28/64; VGMA, VD 747/167, VGMA, VD 2139/44.

⁹⁴ VGMA, VD 2113/82.

⁹⁵ VGMA, VD 627/235.

⁹⁶ Müd, "öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarı" mânasına gelir. Fâtih Sultan Mehmed'in 1474'ten kalma "Matbah-ı Âmire Defteri"nden" anlaşıldığı kadarıyla müd 20 kile yani yaklaşık 740 litrelik hacmiyle 513,178 kg buğday ölçen bir hacim ölçüsüdür bk. (Kallek, 2020)

⁹⁷ BOA, Ev. Vkf. 4/16; 20/8.

birçok vakıf müessesede söz konusudur. Bu tarz abidevî eserler ortaya koyan hayır sahipleri, böyle kadrolar tahsis ederek bir dünya anlayış ve görüşünü ortaya koymuşlardır (Türkmen, 2023).

3.2. Halk Sağlığına Yönelik Hizmetler

Sağlıklı bir çevrede yaşama herkesin arzu edeceği bir şeydir. Bu sebeple halk sağlığını tehlikeye atacak ya da buna zarar verecek unsurların bertaraf edilmesine yönelik uygulamalar eskiden beri tatbik edilmiştir. Nitekim buna bağlı olarak İslam dininin temizliğe verdiği önem, yalnızca teoride kalmamış, uygulamada da kendisine geniş yer bulmuştur (Şeker, 1992). Türk-İslam devletleri de bunu en güzel şekliyle tatbik etmişlerdir. İstanbul ve Edirne'de örnekleri görülen çöplerin temizlenmesi göreviyle yükümlü "*çöplük (mezbele) şubaşları*", muhtemelen Anadolu şehirlerinde de görev yapmış, görevleri hakkında talimatnameler hazırlanmıştır (Akgündüz, 2005; Altınay, 2000). Sokaklarda, insanların yoğun olarak gelip geçtikleri yerlerde, tükürük ya da balgam gibi göze hoş görülmemeyen ve insan sağlığı için zararlı çirkinlikler olabilmektedir. Bu çirkinlikleri örtmek üzere; ücretleri vakıflar tarafından ödenmek şartıyla, sırtında kül veya kum dolu kaplarla dolaşarak bunların üzerlerini kapatan görevlilerin tayin edilmesi, halk sağlığı bakımından ve göze hoş görünmeyen manzaraların ortadan kaldırılması yönünden ilgi çekici bir örnektir (Ergin, 1936). Buradan anlaşılacağı üzere vakıfların halk sağlığı açısından da önemli bir konumu vardır.

Burada değinilmeden geçilemeyecek olan Amasya Darü's-şifası, başlı başına bir sağlık kurumu olup, yalnızca yerel manada değil, yetiştirdiği hekimlerle ülke çapında etkili bir vakıf müessesedir⁹⁸. Yapı, İlhanlılar'ın Anadolu hâkimiyeti döneminde tıp medresesi olarak Olcayto Sultan Hüdâbende'nin karısı Uldız Hatun adına 1308 tarihinde Yakutiye Mahallesi'nde yaptırılmıştır (Kunter, 1947; Ülker, 1992; Uzunçarşılı, 1927). Darü's-şifa'da akıl hastalarının tedavi edilmesinden ötürü halk arasında "*Tımarhâne*" olarak da bilinmektedir (Hüsameddin, 1909). Benzer şekilde Evliya Çelebi de medreseden "*Miskinler Tekkesi*" olarak

⁹⁸ Fatih Sultan Mehmed Devri tabiplerinden Sabuncuoğlu Şerafeddin medresede eğitim görmüş, baştabiplik ve cerrahlık da yapmıştır. (Eroğlu, 2000)

bahsetmektedir (Seyahatnâme, II, 1999). Belgelerde sıklıkla “*Sultan Alaaddin Darü’ş-şifası*” şeklinde geçmektedir⁹⁹. Medresenin vakfiyesinin M 1312 yılında son Selçuklu sultanı Mesud’un pervânesi İzzeddin Mehmed’in oğlu Alâaddin Ali tarafından düzenlenmiş olmasından ötürü kayıtlara bu şekilde geçtiği düşünülmektedir (Hüsameddin, 1909). 1869’da şehre gelen Tozer, buranın Selçuklu yapısı olduğunu ve kendilerine eşlik eden zaptiyenin bildirdiğine göre isminin tımarhane¹⁰⁰ olduğunu kapısının kapalı tutulduğunu, fakat kapı arasından içerideki avluyu ve iki tarafında inşa edilmiş, dış duvarlara bağlı sütunları görebildiğini belirtmiştir. Ayrıca yapıyı hastane olarak nitelemiştir (Tozer, 1881). Darü’ş-şifa’nın görevli kadrolarında bevab ve vekil-i harç gibi görevliler bulunmaktadır¹⁰¹. Ancak hekimlik kadrosu bulunmadığı görülmektedir. Buna göre vakıf, XVIII. yüzyıl sonunda darü’ş-şifa hüviyetinden daha çok bir imaret gibi çalışmaktadır.

Aslında halk sağlığı açısından en belirgin örneklerden biri de su vakıflarıdır. Bunlar, şehrin birçok yerinde içme suyu ve atık su ihtiyacını karşılamış, ihdas edilen kadrolar ve tahsis edilen gelirlerle halkın sürekli olarak bu imkândan faydalanması sağlanmıştır. Bunlar halk için hayli önemli bir konumda olmalı ki bazılarının buldukları mahallelere isimlerini verdikleri dahi görülmektedir. Amasya’daki Suvadiye Mahallesi bunlardan birisidir. Lokman Dağı ve Soğukpınar arasında bulunan mahallede Erzincanî Abdurrahman Halvetî bir çeşme, altına “*savak*” adı verilen bir de su teknesi yaptırmıştır. Buradaki savak sözcüğü galat olarak “*Sevadiye*” şeklinde yazılmış ve resmî belgelere de bu şekilde yansımıştır¹⁰². Zaman içerisinde “*Suvadiye*” şekline dönüşmüş ve ilk hali kullanılmaz olmuştur (Hüsameddin, 1909).

Türk hamamları da başlı başına bir temizlik ve halk sağlığı hizmeti olarak düşünülebilir. Bunlar, vakıfların akarâtları

⁹⁹ “Amasya’da vâkî’ Sultan Alâaddin hazretlerinin binâ eylediği Darü’ş-şifâ evkâfının...”, AŞS, 76/ 44.

¹⁰⁰ Seyahatnâmenin orijinal metninde “Timour-Khâne” olarak geçmektedir. Seyyah, bilinen bir isim olmasından ötürü Timur’la ilişkilendirmiş olabilir.

¹⁰¹ VGMA, Hurûfat Defteri (HD) 531/ 88; HD 532/ 70.

¹⁰² AŞS, 49/87.

olduklarından vakfın ebediliği ilkesi gereği alınıp satılması menedilmiştir. Bu sebeple uzun yıllar boyunca halka temizlik hizmeti sunmuşlardır. Mustafa Bey ve Kumacık Hamamları gibi kimi hamamlar bu sayede günümüze kadar ulaşabilmiştir (Türkmen, 2023).

Yukarıda birçok örneği görülen vakıf müesseselerdeki temizlik görevlileri halka açık olan bu alanların düzenli olarak temizlenmesini temin ederek halk sağlığının korunmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle buralar çok sayıda insanın ortak kullanımına hitap ettiğinden, temizlik hizmetlerinin düzenli olarak yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Bunu bilen hayırseverler, kadrolar ihdas, belirli gelirler tevdi ederek bu konuda sorun yaşanmasını önleme amacı taşımıştır.

Halk sağlığı açısından değerlendirilebilecek bir diğer uygulama da halka sıcak yaz günlerinde su temin etmek amacıyla kurulan vakıflardır. Amasya'da hayır sahipleri tarafından bu maksatla çok sayıda vakıf kurulmuştur. Bozahâne Mahallesi'nden Hacı Ebubekir Efendi, bunlardan birisidir. Hayırsever, İbadullah Çarşısı'nda vakfettiği berber dükkânının senelik kira geliriyle, dükkânın önünde yaz aylarında 30 gün boyunca üç kişi tarafından su taşınıp, kar ve buz alınarak halka su dağıtılmasını şart etmiştir¹⁰³. Bu türden vakıf tesis edenlerden bir diğeri de Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Seyid Hacı Ömer'dir. Vâkıf, vakfettiği kasap dükkânının yıllık kira geliriyle yaz aylarında kar ya da buz alınıp halka soğuk su dağıtılmasını istemiştir¹⁰⁴. Çeribaşı Mahallesi sakini Mustafa Ağa'da bu amaçla iki dükkân vakfetmiştir. Geliriyle Attarlar Çarşısı'nda üç aylarda (Receb, Şaban, Ramazan) halka su dağıtılmasını şart kılmıştır¹⁰⁵. Bu hayırseverler, muhtemelen sıcak yaz günlerinin bunaltıcı etkisi karşısında, halkın ferahlaması adına bu türden vakıflar kurma yolunu seçmişlerdir.

¹⁰³ AŞS, 54/145.

¹⁰⁴ AŞS, 54/145.

¹⁰⁵ AŞS, 63/24.

Sonuç

Hemen her sahada varlığını gösteren vakıf müessesesi çevre konusunda da çağının ötesinde bir anlayışın tezahür etmesini sağlamıştır. Bu durum Amasya şehri için de geçerlidir. Fiziki çevrenin oluşmasından, bakım-onarımına, yeşil alanların korunmasından şehrin su ihtiyaçlarının karşılanmasına ve halk sağlığından temizliğe birçok çevresel mesele vakıflar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu sayede her mahallede bulunan cami, mescit, zaviye, yol, kaldırım, köprü gibi ortak kullanım alanlarının sürekli mamur halde kalması temin edilmiş, yine her mahallede en azından bir su kaynağının varlığı mümkün olduğu gibi doğal çevre tahrip edilmeden insanların onunla iç içe yaşaması sağlanmıştır. Ayrıca vakıf kuran hayırseverlerin tesis ettikleri müesseseler, olağanüstü hallerde ortaya çıkan zararlarda ve gerçekleştirilen periyodik bakımlarla yaşatılmış; tesis edilen temizlik kadroları ile bu yapılar ve çevreleri sürekli bir şekilde temiz tutulmuştur.

Şüphesiz burada vakıf kuran kişinin gayesi, doğrudan çevreci bir yaklaşım olmaktan çok bir hayır işlemek ve amme hizmeti görmektir. Ancak bu düşünce ve eylemin doğurduğu sonuçlar, günümüz toplumu için sorun teşkil eden birçok çevresel konunun sorun olarak belirmesinin önüne geçmiştir. Böylece daha yaşanılabilir bir çevre sağlanmasında ve sürdürülmesinde vakıf müessesesindeki hassas düşünce tarzının ürünleri görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf Vakfiyeler (Ev. Vkf). : 4/10, 4/16, 17/34, 17/54, 18/5, 19/7, 20/8.

Tahrir Defteri (TD): No 387.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfat Defterleri (HD): 531, 532, 533, 536, 1057, 1061, 1068, 1071, 1072, 1140.

Vakfiye Defteri (VD): 578, 579, 582, 586, 587, 590, 593, 595, 605, 608-2, 607, 609, 610, 615, 618-2, 626-2, 627, 732, 747, 1759, 2113, 2139.

Amasya Şer'îye Sicilleri (AŞS) Defter No: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 25, 28, 33, 44, 49, 54, 59, 62, 63, 66, 67, 71, 76, 76, 77, 78, 83, 87, 90.

Araştırma Eserler (Kitaplar ve Makaleler)

Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı Kanunnâmeleri* (Cilt VI). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (İstanbul). *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*. 2005: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Altınay, A. R. (2000). *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*. (A. Uysal, Dü.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ateş, İ. (1987). *Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1958). Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu. *VD(4)*, s.245-248.

Başol, S., & Çamlı, M. (2010). Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi (Konya Şer'îye Sicillerinden Örneklerle). *OTAM (XXVII)*, s.1-27.

Bayartan, M. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (XIII), s.93-107.

Berki, A. H., & Çumralı, S. (1959). *Su Hakları "Eski ve Yeni Hükümlere Göre*. Ankara: Yeni Matbaa.

Bozkurt, N. (2004). Mezarlık. *DİA* (Cilt XXIX, s. 519-522). Ankara.

Çeçen, K. (1991). *Üsküdar Suları*. İstanbul: İski Yayınları.

Çelebi, E. (1999). *Seyahatnâme* (Cilt II). (Y. Dağlı, Z. Kurşun, & S. A. Kahraman, Haz.) İstanbul: YKY.

Sünen-i Ebû Dâvûd, *Zekât*.

- Dernschwau, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Y. Önen, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler. *VIII. Türk Tarih Kongresi (1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II* (s. 1271). içinde Ankara: TTK.
- Ergenç, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tipolojisi ve Vakıflar. *Vakıf Medeniyeti ve Şehri Sempozyumu* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 183-184.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Eroğlu, H. (2000). XV. Yüzyıl Tabiplerinden Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(11), s. 147-156.
- Güneri, H. (1971). Vakıf Sular ve Su Vakıfları. *VD*(9), s.67-80.
- 88 Halaçoğlu, Y. (1995). *XVI.- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin. (R 1327/ M 1909). *Amasya Tarihi* (Cilt I-II). İstanbul: Hikmet-i İslâmiye Matbaası.
- İşpirli, M. (1991). Avarız. *DİA* (Cilt IV, s. 109). İstanbul.
- Kallek, C. (2020). Müd. *DİA* (Cilt XXXI, s. 455-457). Ankara.
- Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ., & Gümüş, S. (Dü). (2006). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir.
- Karataş, A. İ. (2008). Bursa Suları ve Su Vakıfları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII*(2), s. 379-417.
- Kazıcı, Z. (2008, Mayıs 15-16). Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri. *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiriler, II*, s. 335-342.

- Kıvrım, İ. (2009). Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII(1), s. 231-255.
- Kıvrım, İ. (2019). Mahalle Avarız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, II(2), s. 34-49.
- Kıvrım, İ., & Elmacı, S. (2011). Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik. *Turkish Studies*, VI(4), s. 715-728.
- Kuban, D. (1968). Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler. *VD(7)*, s. 53-73.
- Kavaklı Kundakçı, S. (2011). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Kunter, H. B. (1947). Amasya Darüşşifası. *Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, I(8), s.12-13.
- Hızlı, M. (1994). Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1), s. 53-70.
- İbn Mâce, *Edeb*.
- Martal, A. (1988). XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk. *Bellekten*, I(2), s. 1585-1610.
- Miquel, A. (1991). *İslam ve Medeniyeti*. (A.Fidan, & H. Menteş, Çev.) İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Nasr, S. H. (2002.). *İslâm'ın Kalbi*. (A. Demirhan, Çev.) İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Orhonlu, C. (1981). Şehir Mimarları. *Osmanlı Araştırmaları*, II(1), s. 1-30.
- Orhonlu, C. (1984). XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolcu Kuruluşu. S. Özbaran (Dü.) *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar* (s. 78-82). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Önge, Y. (1984). Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi. *Vakıf Haftası 5-11 Aralık 1983 Bildiriler Kitabı* (s. 23-24). Ankara.

- Özcan, G. (2017). *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Özdemir, İ. (2001). *Yalnız Gezegen*. İstanbul: Kaynak Yayınlar.
- Özdemir, İ. (2002). Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı. *Türkler* (Cilt X, s. 598-609). Ankara.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, S. (2007). *Çevre İnsan ve Tarih* (Cilt II). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Öztürk, S. (2007). Osmanlı Döneminde Çevrenin Korunmasında ve Geliştirilmesinde Vakıfların Rolü. *2007 Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı* (s. 3-51). içinde Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Raczynski, E. (1980). *1814' de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. (K. Turan, Çev.) İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Şeker, M. (1992). Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri. *Ekoloji ve Çevre Dergisi*, I(4), 26-30.
- Şeker, M. (1999). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Şimşirgil, A., & Ekinçi, E. (2008). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Bauta Tancî. (2004). *İbn Batûta Seyahatnâmesi* (Cilt I). (S. Aykut, Çev.) İstanbul.
- Temiz, M., & Açıık, T. (2017). 1-3 Numaralı Amasya Şeriyye Sicillerine Göre Mülk Satışları. *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017)*, (s. 583-604). Amasya.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya / Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Cilt III). (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Toruk, F. (2003). Seyahatnâmelerde Amasya. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(8), s. 196-206.

- Tozer, H. F. (1881). *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*. London: Longsman Green and Co.
- Türkmen, Ö.S. (2023). *Amasya Şehrinin Fiziki Oluşumunda Vakıfların Rolü (XIII-XVIII. yüzyıl)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Kitabeler*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Ülker, M. (1992). Amasya Darüşşifası. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (17-19 Şubat 1988): Kongreye Sunulan Bildiriler*, s. 267-269. içinde Ankara: TTK.
- Yediyıldız, M. A. (2008). Osmanlı Toplumunu ve Çevre. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII(2), 147-158.
- Yinanç, R. (1982). Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları. *VD(15)*, s. 5-22.
- Yörük, D. (2016). Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler . *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(40)*, s. 361-372.

Taşova, Y.- Cevger, G. (2024). Amasya kazâsı'nda vergilere dair şikâyetler (1742-1908). *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 92-119.

AMASYA KAZÂSı'NDA VERGİLERE DAİR ŞİKÂYETLER (1742-1908)*

COMPLAINTS ABOUT TAXES IN AMASYA DISTRICT (1742-1908)

Yüksek Lisans Öğrencisi Yasemin TAŞOVA¹

Amasya Üniversitesi
yasemintasovaa@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER²

Amasya Üniversitesi
grkancevger@gmail.com

Öz

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren adalete büyük önem vermiş ve her türlü hukuksuz durum karşısında haklı olanın yanında yer almayı kendisine düstur edinmiş bir yapıya sahiptir. İmparatorluk içinde yaşayan tüm insanlar; erkek, kadın, Müslim veya gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın özgürce şikâyetini dile getirme ve sorununa çözüm bekleme hakkına sahiptirler. Halkın ve yöneticilerin şikâyetlerini ihtiva eden ahkâm defterleri kullanılarak hazırlanan bu çalışmada; 1742-1908 yılları arasında ihtiva eden 36 adet Sivas Eyaleti Ahkâm Defterleri incelenmiştir. 1742-1908 yılları arasında Amasya kazâ merkezi ve kazâyâ bağlı nahiyeler dâhilinde vergiler hususunda meydana gelen şikâyetler ve bu şikâyetlere devletin getirdiği çözümler üzerinde durulmuştur. Amasya Kazâsı'na dair şikâyetler incelenirken yalnızca halkın şikâyetleri değil, aynı zamanda yönetici sınıfın

*Bu çalışma; Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Cevger'in danışmanlığında, Yasemin Taşova tarafından hazırlanan "Sivas Ahkâm Defterlerine Göre Amasya Kazâsı'nda İktisadi Konulara İlişkin Şikâyetler (1742-1908) isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ ORCID: orcid.org/0000-0002-5839-9208.

² ORCID: orcid.org/0000-0003-1029-8616.

vergiler hususunda yaşadıkları meseleler ve bu sebeple yapmış oldukları şikâyetler de incelenmiş ve çalışma içinde ayrı bir başlık altında açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca vergilere dair şikâyetlerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla şikâyetlerin konu, yer, din ve cinsiyet dağılımları ile ilgili çeşitli tablo ve grafikler oluşturularak çalışmanın istatistikî olarak desteklenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen veriler ışığında 1742-1908 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve sosyo-ekonomik durumun Amasya Kazâsı'na vergiler konusunda nasıl yansıdığına dair bazı değerlendirmeler de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Şikâyet, Amasya Kazâsı, Vergi.

Abstract

The Ottoman Empire has placed great importance on justice since its establishment and has embraced the principle of supporting individuals who are righteous in the midst of all kinds of illegal circumstances. All people living within the empire have the right to freely Express their complaints and seek a solution to their problems, regardless of whether they are men, women, Muslims or non-Muslims. In this study using the judgment records containing the complaints of the people and the administrators; 36 Sivas Province AhkâmBooks (Judgement records) covering the years 1742-1908 were examined. The focus was on the complaints about charged taxes within the Amasya District center and the sub-districts of the district between 1742 and 1908, and the solutions brought by the state to these complaints. While examining the complaints about Amasya District, not only the complaints of the people regarding taxes and the complaints, but also the problems experienced by the ruling class were examined and tried to be explained under a separate heading in the study. In addition, to understand the complaints about taxes better, it was aimed to support the study statistically by creating various tables and graphs regarding the subject, location, and religion and gender distribution of the complaints. In the light of the data obtained, some evaluations were made on how the political and socio-economic situation of the Ottoman Empire between 1742 and 1908 was reflected in the Amasya District regarding taxes.

Keywords: Ottoman Empire, Complaint, Amasya District, Tax.

Giriş

Amasya, coğrafi özellikleri, iklim yapısı ve stratejik konumu nedeniyle zaman içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan

önemli bir yerleşim yeridir. Şehrin, Türkler tarafından ne zaman fethedildiği kesin olarak bilinmemesine rağmen, Amasya şehrinin 11. yüzyıl başlarında Danişmentli hâkimiyeti altında olduğu kesindir. Daha sonraları Amasya şehri; Selçuklular, Eratnalılar ve Kadı Burhaneddin Devleti gibi birçok Türk-İslâm devletinin hâkimiyeti altında kalmıştır. 1398 tarihinde Yıldırım Bayezid tarafından şehrin fethedilmesi ile birlikte Amasya'da Osmanlı hâkimiyeti başlamış ve şehir özellikle şehzadelerin idari tecrübe kazanmaları için gönderildikleri önemli bir şehzade sancağı haline gelmiştir (Şahin-Emecen, 199, s.1-3). Şehir, Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra idari olarak yeni bir yapılanma içerisine alınmıştır. 1413 yılında Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerinin içinde bulunduğu ve "Rumiyye-i Suğra" denilen coğrafi bölge, idari olarak teşkilatlandırılarak Vilayet-i Rumiyye-i Suğra adı ile eyâlet haline getirilmiştir (Gökbilgin, 1965, s.51).

Amasya şehri, şehzâde sancağı olma özelliğini ve önemini korurken eyâletin idari merkezi Tokat şehridir. 1520 yılından sonra beylerbeylik merkezinin Sivas'a taşınmasıyla Rum Eyaleti'nin idari merkezi Sivas şehri olmuştur. Sivas Eyâleti, 15. yüzyılda; Sivas, Tokat, Amasya, Canik, Çorum ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından oluşurken, 16. yüzyılda Malatya, Kemah, Bayburt, Trabzon, Divriği ve Gerger sancakları da eyâlete katılmıştır (Açıkel, 2008, s.225-226). Sivas Eyâleti, 17 ve 18.yüzyıllarda Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Arapgir, Divriği ve Canik olmak üzere 7 sancaktan oluşmaktaydı. (Başar,1997, s.85-87). Tanzimat dönemine gelindiğinde Sivas Vilâyeti adı verilen eyâletin; Sivas, Amasya ve Karahisar-ı Şarki adında üç sancağı bulunmaktaydı (Açıkel, 2008 s.225-226)

İncelenen dönem içerisinde Amasya Sancağı; Amasya merkez kazâ olmak üzere; Zeytun, Havza, Zünnûnabad, Gedegera, Gelgiras, Geldigelen, Merzifon, Merzifon-ı Abad, Gümüş ve Lâdik kazâlarından oluşmaktaydı (Cevger, 2021, s.219). Amasya kazâsı idari taksimatta Argoma, Bergoma (Ezinepazarı), Akdağ ve Geldigelen nahiyelerinden müteşekkildi (Cevger-Kurt, 2019, s.149-159). İncelenen süreçte Amasya kazâ merkezi ve kazâya bağlı nahiyelerde yaşayan insanların Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut sosyal, ekonomik ve siyasi durum sebebiyle

vergiler hususunda yaşadıkları sorunları şikâyet haklarını kullanarak çözmeye çalışmaları zaman içerisinde birçok arşiv vesikasının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Etme Hakkının Kullanılması ve Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri

Osmanlı Devleti'nde Müslüman, gayrimüslim, kadın veya erkek ayrımı gözetilmeksizin herkesin şikâyet etme ve arzuhal sunma hakkı bulunmaktadır (İnalçık,2010,s.125). Herhangi bir durumda adaletsizliğe uğrayan kimseler taşradaki en küçük idari birimden, padişaha kadar birçok kurum ve mevkiye şikâyetlerini sunabilirlerdi (İpşirli,1991,s.447-448). Adaletsizliğe uğrayan kimselerin devletin en yetkili kişi ve kurumlarına müracaat edebilmeleri, Osmanlı Devleti'nin adalete ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir (Tuğluca,2016, s.39).

1649 yılına kadar halkın veya idarecilerin şikâyetleri mühimme defterlerine kaydedilirken, bu tarihten itibaren gelen şikâyetler "şikâyet defterleri" adıyla ayrı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Şikâyet defterlerinde genelde idari ve askeri görevliler ile ilgili şikâyetler, borçlar ile ilgili meseleler, su ve toprak mülkiyeti ile ilgili yaşanan anlaşmazlıklar, mahkeme kararlarına yapılan itirazlar, vergiler ile ilgili meseleler, eşkıyalık olayları, alacak-verecek sorunları ve tımarlı sipahilerin halktan vergiyi toplayamaması ve benzeri konulardaki şikâyetler bulunmaktadır (Öztürk, 2001, s.613).

Zaman içerisinde şikâyetlerin sayısının hızla artması, şikâyete konu olan benzer içerikteki şikâyetlere getirilen çözümlere kolay bir şekilde ulaşılma istenmesi ahkâm defterlerinin tutulmasının gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Bu nedenle titizlikle tutulan Ahkâm Defterleri; şayet gerekli görülürse eski kayıtların ve işlerin detaylı bir şekilde araştırılabilmesi için zaman içinde önemli bir müracaat kaynağı haline gelmiştir (Pakalın,1983, s.30).

1742 yılına gelindiğinde dönemin reisülküttabı Koca Ragıp Paşa tarafından şikâyetlerin eyâletlere göre tasnif edilerek defter tutma uygulamasının başlatılmasıyla ahkâm-ı şikâyet defterleri adıyla yeni bir defter serisi oluşmuştur. Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri; aslında şikâyet defterlerinin bir devamı niteliğinde

görünüyor olsa da, tutuldukları bölge bakımından bazı ciddi farklara haizdirler. Mesela Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri belli bir bölge adına tutulurken, şikâyet defterleri devletin her yerinden gelen şikâyetleri ihtiva etmekteydi. Kâtiplerin hataları veya çeşitli yanlışlıklar sebebiyle eyâletlere göre tasnif edilen ahkâm-ı şikâyet defterlerinde bazı sorunlar olabilmekte, başka bir eyâlete ait hükümler farklı bir eyâlete ait deftere zaman zaman kayıt edilebilmekteydi (Öztürk, 2001, s. 611-616).

Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, tutulduğu bölgenin sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi yapısının öğrenilmesi bakımından çok önemli tarihi kaynaklardan birisidir. Bu defterlerden; bölgenin o dönemki durumu ve devletin getirdiği çözümler hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Mesela şehir ve bölge tarihi araştırmaları için önemli kaynaklardan birisi olan şerhiye sicillerinde, taşrada meydana gelen meselelere mahallinde üretilen çözümler bulunurken, ahkâm-ı şikâyet defterlerinde merkezin getirdiği çözümler diğer bir deyişle devlet merkezinin sorunlara bakış açısı da yer almaktadır (Öztürk, 2000, s.403).

96

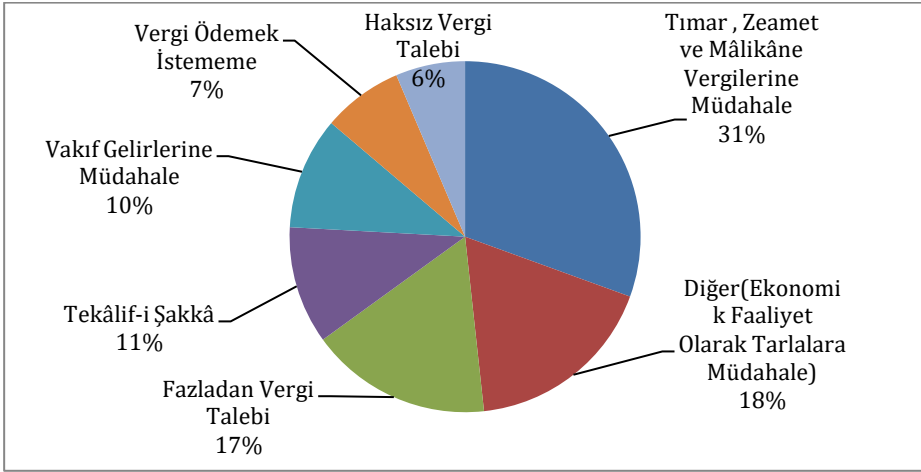
Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri; Anadolu, Erzurum, Bosna, Diyarbakır, Halep, Adana, İstanbul, Maraş, Mora, Karaman, Silistre, Rumeli, Şam, Trabzon, Rakka ve Sivas eyâletlerine göre tasnif edilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,2010, s.22) İncelemeye tabi tutulan Sivas Eyâleti Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, 1742-1908 yılları arasını ihtiva eden 36 defterden müteşekkildir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s.39-40). Bu defterlerde halkın veya idarecilerin vergiler ile ilgili yapmış oldukları şikâyetler bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

2. Vergiler ile İlgili Şikâyetlere Dair Bazı Tespitler

İncelenen dönem içerisinde 36 adet Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'nde Amasya Kazâsı ve nahiyelerinden vergi meselesi ile ilgili yapılmış şikâyetleri içeren 210 kayıt tespit edilmiştir. Vergi meselesini ihtiva eden konular içerisinde kişilerin vergilerini ödemek istememesi; haksız vergi talebinde bulunulması, tekâlif-i şakka adı altında hukuka ve teamüle aykırı vergilerin talep edilmesi; tımar ve zeamet gibi toprakların mahsullerine ve vergilerine müdahale; vakıf gelirlerine müdahale; malikâne

vergilere müdahale ve sayılanların dışında ekonomik faaliyet olarak kişilere gelir sağlayan tarlalara yapılan usulsüz müdahaleler bulunmaktadır. 1742-1908 yılları arasında vergi ile ilgili şikâyetlerin konulara göre dağılımı şu şekildedir.

Grafik 1. Vergi Meselelerinin Konulara Göre Dağılımı

Vergi bahsi içerisinde en fazla şikâyet konusunu tımar, zeamet ve malikânelerin mahsulüne ve vergi gelirine yapılan müdahaleler oluşturmaktadır. Şikâyetlerin çoğunluğunu ihtiva eden tımar, zeamet ve malikânelerin mahsulüne ve vergi gelirine yapılan müdahaleler toplam şikâyetin %31'ini ihtiva etmekle birlikte 62 adettir. Hükümler içerisinde %18lik dilimle ikinci sırada olan diğer (ekonomik faaliyet olarak tarlalara müdahale) konusundan ise toplamda 36 şikâyet bulunmaktadır. Fazla vergi talebi şikâyetlerin %17'sini oluşturmakta ve 34 adet olarak görülmektedir. Tekâlif-i şakkâ türü vergileri ihtiva eden şikâyetler 22 olup toplam şikâyetin %11'ini oluşturmaktadır. Hükümlerde karşılaşılan vakıf gelirlerine müdahale konusu şikâyetlerin %10'nu içermekte olup 21 adettir. Vergi ödemek istemeyenlerin şikâyet edildiği hükümler 15 adettir ve toplam şikâyetin %7'sini ihtiva etmektedir. Haksız vergi talebi ile ilgili şikâyetler toplam 13 adet olup tüm şikâyetlerin %6'sını oluşturmaktadır.

Mesela 1749 tarihli bir hükümde Amasya Kazâsı'na bağlı zeamet köyü olan Hakala, Değirmenderesi ve bağlı köylerinden

ismi belirtilmeyen bir kişinin şikâyetinde ayan¹ ve mütegalibeden² Ahmet ve ( ) isimli kimselerin zeamet köylerinin öşür vergisine el koydukları görülmektedir. Meselenin halledilmesi için Sivas Vâlisi'ne Amasya ve ( ) kadılarına hüküm yazılmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Divan Sicilleri. Ahkâm. Sivas. Defter. 4, s.86/2)³. Yine 1794 tarihli başka bir hükümde Akdağ Nahiyesi sakinlerinden Ahmet sipahi adlı kimsenin tasarrufunda olan yine Akdağ Nahiyesi'ne bağlı Sofu, Abacık, Güden Alas köylerinin mahsulüne ve vergi gelirlerine Geldigelen Nahiyesi ve Argoma Nahiyesi'ne bağlı köylerde mutasarrıf olan bazı kimseler tarafından müdahale edildiği görülmektedir. Meselenin halledilmesi ve haksız müdahalenin engellenmesi için hüküm gönderilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 19, s.24/1).

Vergi konulu hükümler içerisinde fazladan vergi talebinin menedilmesiyle ilgili şikâyetle bulunduğu da görülmektedir. Bu şikâyetlerde, vergi yükümlüsü kişiler ödemeleri gereken vergileri ödedikleri halde çeşitli baskı ve zorlamayla bu kimselerden tekrar para istendiği görülmektedir. Mesela 1743 tarihli Amasya Kadısı Behramzâde Mustafa Âli Efendi'ye yazılan hükümde, Amasya Kazâsı ahalisinin ödemeleri gereken imdad-ı seferiye⁴ vergisini ödedikleri halde ayan sıfatındaki Osman Bey ve oğlu Hacı İbrahim Ağa'nın elli kese akçe istedikleri bununla da yetinmeyerek kırk gün sonra tekrar iki yüz seksen kese akçe daha talep ederek ahaliden fazladan para almaya kalktıkları görülmektedir. Hükümde Amasya Kazâsı sakinlerinin ödemeleri gereken vergiyi ödedikleri ve fazladan para istenmemesi hususunda gereğinin

---

¹Ayan: Bir kentin ya da bir bölgenin ileri gelenleri, etkili ve nüfuzlu kişileri (Pamuk, 2011 s. 142).

²Mütegalibe: Zorba takımı, derebeyi (Devellioğlu, 2010, s. 897).

³Bundan itibaren (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d.

⁴İmdâd-ı Seferiye Vergisi: 1699 yılı sonrasında büyük savaşların bitişiyle birlikte ortaya çıkan olağandışı vergilerdendir (Tabakoğlu, 1985, s.154). XVIII. yüzyıldan itibaren " imdâd-ı seferiye" ve "imdâd-ı hazeriye" diye ikiye ayrılarak düzenli vergiler haline dönüşmüştür. Avarız türü bu olağanüstü vergiler, daha sonra beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek dereceli taşra görevlilerinin de gelirlerini teşkil etmiştir (Tabakoğlu, 2000, s. 221-222).

yapılması istenmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA],DVNS. AHK. SS, d. 1, s.42/4).

Yine 1747 tarihli Amasya Sancağı Mutasarrıfı ve Amasya Kadısı'na yazılan başka bir hükümde Amasya'da ikamet eden gayrimüslimlerden Andon, Aleksi, Nehabet, Avakim, David, Mahâlis, Serkis ve Asvadir isimli kişiler ödemeleri gereken vergileri ödedikleri halde şehir kethüdası ile bazı kimselerin birleşerek bunlardan dellâliye masrafı adı altında para istediklerini belirtmişlerdir. Hükümde fazla vergi talebinin menedilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 3, s.12/3). Yine 1754 tarihli Sivas Vâlisi ve Amasya ve ( ) kadılarına yazılan başka bir hükümde; Ebubekir isimli kişinin Eymi köyünden bazı kimselerden kapı harcı adıyla para istediği görülmektedir. Burada da köylüden fazla para istenmemesi hükümde belirtilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 5, s.318/1).

Vergilerle ilgili şikâyetlere dair diğer bir husus ise tekâlif-i şakkâ türü vergilerin istenmesidir. Bu tür vergiler, Osmanlı ekonomik sistemi içerisinde yerini bulmuş şer'i ve örfi hukuka uygun olmayan, kanunsuz alınan vergilerdir (İnalçık, 2022,s . 49). Şakkâ kelimesi lügatte zahmetli, eziyetli manasına gelmektedir (Devellioğlu, 2010, s.1140). Bu manadan yola çıkarak toplanan bu vergiler kişilere ağır gelmekte ve insanları ekonomik olarak zorlamaktadır. Tekâlif-i şakkâ türü vergilere ait şikâyetlere ilk olarak 2 numaralı defterde rastlanılmaktadır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 2, s.345/2). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nin tamamında, 22 hükümde geçen tekâlif-i şakkâ türü vergileri içeren şikâyetler yoğun olarak 22, 24 ve 25 numaralı defterlerde görülmektedir.⁵

⁵Sivas Ahkâm Defterleri'nde 19. yüzyıla denk gelen 22, 24 ve 25 numaralı defterlerde çokça Tekâlif-i Şakkâ türü vergilere rastlanmaktadır. 18. yüzyılda yoğun ekonomik buhran yaşayan Osmanlı Devleti bir dizi iktisadi tedbire başvurduğu halde bütçe açıkları ve mali krizlerle baş edemez hale gelmişti. Bu dönemde artan fiyatların da ekonomik olarak ülkenin her kesimini zorladığı bilinmektedir. Anadolu'da ve İstanbul'da yaşanan isyanlar da siyasi istikrarsızlığı tetikleyerek merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Ayan denilen büyük toprak sahiplerinin baskıları, örfi idareciler ve

Mesela 1805 tarihli bir hükümde Bedros isimli gayrimüslim avarız⁶ vergisinden muaf iken, örfi idarecilerden bazı kişilerin zorlamasıyla avarız haneye dâhil edilmek istenmesi sebebiyle şikâyetle bulunmuştur. Hükümde haksız vergi talebi istenmesi “tekâlif-i şakkâ mütalebesi” ifadesiyle geçmektedir. Söz konusu şikâyetin çözülmesi için Amasya Kadısı’na hüküm gönderilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 22, s. 27/1). Yine 1805 yılına ait başka bir şikâyetle Amasya’da bulunan Sultan Bayezid Han (...) Zaviyesi’nin camii şerifinde imam olan Hafız Seyyid Mustafa, Hafız Seyyid Abdullah ve Hafız Seyyid Sadullah görevlerini eksiksiz yapmaktalar iken; örfi idareciler tarafından kendilerinden resm-i raiyyet⁷ adı altında haksız vergi talep edildiği görülmektedir. Hükümde haksız vergi talebinin menedilmesi istenmekle birlikte örfi idarecilerin baskılarının da sonlandırılması emredilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 22, s. 60/1).

Hükümlerde karşılaşılan durumlardan bir başkası da vakıflara ait gelirlere yapılan usulsüz müdahalelerdir. Mesela 1795 tarihli Argoma Nahiyesi Naibi’ne yapılan şikâyetle Argoma Nahiyesi’ne bağlı Şehzadeler Vakfı’nın malikânesi olan Alacık Köyü’ne ait mahsule yabancı kimselerin el koymak istedikleri görülmektedir. Vakıf malına müdahale ettirilmemesi hususunda hüküm verilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 19, s. 57/1).

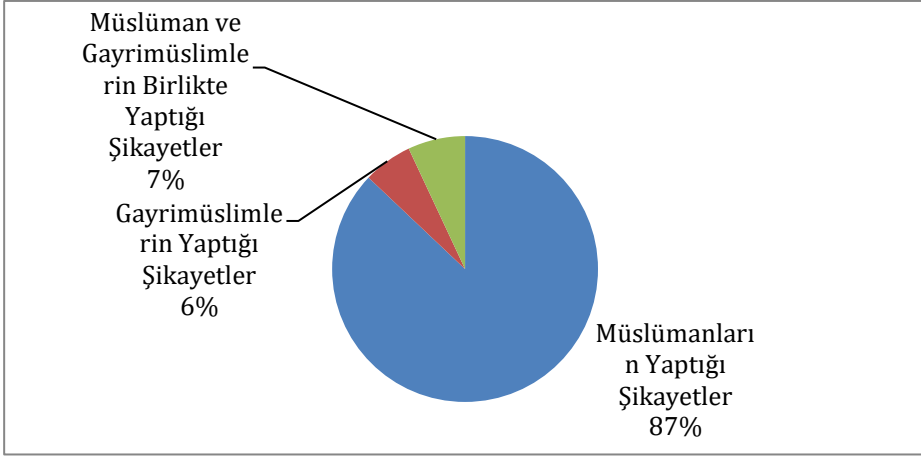
mültezimlerin haksız vergi talepleri karşısında reyanın ezilmesi noktasında, bu yöndeki şikâyetler İstanbul’a yoğunlukla bildirilmiştir. 19. yüzyıla böyle bir ortamda girilmesi taşrada denetimlerin yapılmasını zorlaştırmış ve neticede halk tekâlif-i şakkâ türü vergiler altında ezilmiştir. Osmanlı ekonomik sistemi içinde yer bulmuş şer’i ve örfi hukuka uymayan bu vergilerin talep edilmesi hususunda birçok şikâyetin bu döneme ait ahkâm defterlerinde sıkça rastlanılması tesadüf değildir.

⁶Avarız: Osmanlı maliyesinde olağandışı ve düzensiz vergiler “Avarız-ı divaniye”, tekâlif-i örfiyye” veya kısaca “avarız” adı altında toplanmıştır. Nüzul, sürsat ve iştira gibi aynı alınan türleri bulunmaktadır. Avarız vergileri avarız hane denilen birimler üzerine düzenlenirdi. Bu düzenleme 3-10 gerçek hane arasında değişmekteydi (Tabakoğlu, 1985, s.153-154).

⁷Resm-i Raiyyet: Miri toprak üzerine tasarrufta bulunan raiyyet (çiftçi) köylüsünün toprağı işlemek karşılığında ödedikleri vergidir (Akdağ, 1995, s.36).

İncelenen süreçte Amasya Kazâsı'na ait vergi ile ilgili şikâyetlerin dini dağılımı, üzerinde durulması gereken başka bir meseledir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti hem Müslüman hem de gayrimüslim halkın iç içe yaşadığı bir coğrafyada doğmuş ve bu coğrafyada gelişimini sürdürmüştür. Osmanlı toplumundaki hiçbir unsur dışlanmamış, aksine insanlar sosyal hayatın her alanında bir arada yaşamayı sürdürmüşlerdir. Defterlerde çoğu zaman Müslüman ve gayrimüslimler bireysel olarak şikâyette bulunmuşlarsa da her iki milletin yaşadıkları problemi çözmek için birleşerek şikâyette buldukları da görülmektedir. Devlet, şikâyet sistemi içerisinde halkını Müslüman ve gayrimüslim olarak ayırt etmeden sıkıntılarını dinlemiş ve bu sıkıntılara çözüm üretmiştir. Aşağıdaki grafikte vergi meselelerinin dini dağılımı görülmektedir.

Grafik 2.Vergi Meselelerinin Dini Dağılımı

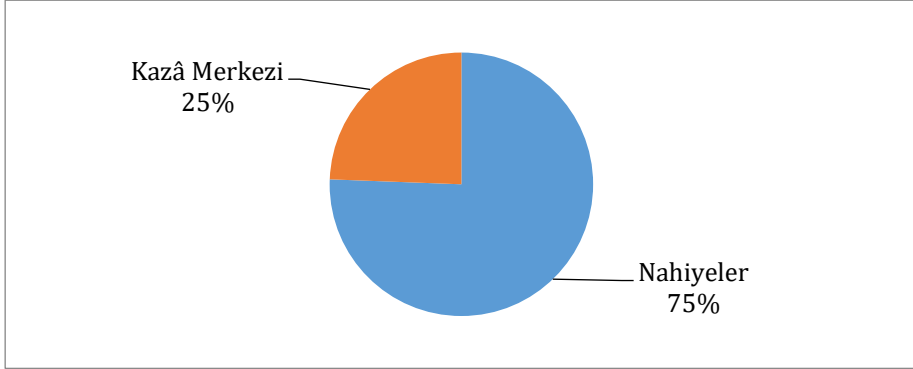
Hükümlerde vergi yükümlülüklerini yerine getirmek istemeyen kişilerin şikâyetleri de bulunmaktadır. Mesela 1743 tarihli Sivas Valisi ve Amasya Kadılarına yazılan hükümde Amasya Kazâsı'na bağlı Ziyere Köyü ahalisinin imdad-ı seferiye ve hazeriye vergilerinden muaf olduklarını söyleyerek vergi ödemek istemedikleri görülmektedir. Hükümde Ziyere Köyü'nün elinde bu vergileri ödemelerini gerektirmeyen bir muafiyet belgesinin olup olmadığına bakılması ve buna göre işlem yapılması istenmektedir

(Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 1, s.31/4).

Yine 1751 tarihli Amasya Sancağı Mutasarrıfı ve Amasya Kadısı'na yazılan hükümde Amasya Kazâsı'nda bulunan Köyceğiz Mahallesi sakinlerinden bazıları sadât ve sipah oluklarını söyleyerek avarız ve imdâd-ı hazeriye vergilerini ödemek istememektedirler (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 4, s.360/4). Bundan başka 1781 tarihli Amasya Sancağı Mutasarrıfı ve Amasya Kadısı'na yazılan başka bir hükümde ise Argoma Nahiyesi'ne bağlı Hamsomi Köyü'nde Seyyid Mehmet, Seyyid Mustafa, Ömer ve diğer Mehmet isimli kişilerin ödemeleri gereken miri cebelü bedeliyesini ödememekte ısrar ettikleri dile getirilmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 16, s.163/1). Her iki hükümde de vergi mükellefi kişilerden ödemedikleri vergilerin kanuna uygun olarak tahsil edilmesi istenmiştir.

1742-1908 yılları arasında vergi ile ilgili şikâyetlerin yerleşim birimlerine göre dağılımı da incelemeye tabi tutulmuştur. Bu süreçte şikâyetlerin dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 3. Amasya Kazâsı'nda Vergi Meselelerinin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı

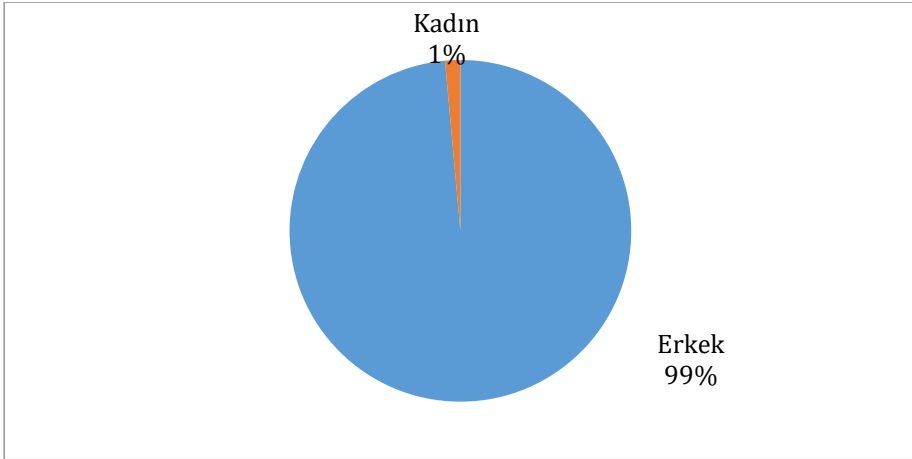
İncelenen hükümlerde vergisini ödeyen yükümlülerden fazla vergi talebinde bulunduğu da görülmektedir. Mesela 1763 tarihli bir hükümde Ezine Pazarı'nda bulunan Şeyh Sadettin Zaviyesi zaviyedarları olan Hacı Süleyman ve Ali ödemeleri gereken avarızhane ve hazeriye gibi vergileri ödedikleri halde;

Amasya Sancağı mutasarrıfları *zaviye teftişi* adı altında fazladan para talep etmişlerdir. Hükümde zaviyedardan fazla vergi talebinde bulunulmasının men edilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 10, s.38/1).

Yine 1768 tarihli başka bir hükümde ise Amasya'da ikamet eden gayrimüslimlerin şikâyetinde, her sene mart ve haziran aylarında ödedikleri ispenç vergisini ödedikleri halde mutasarrıfları tarafından tekrar zamlı olarak resm-i ispenç⁸ talep edildiğini söylemişlerdir. Hükümde fazla vergi talebinin men edilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 12, s.240/2).

Osmanlı toplumunda kişiler arasında cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin sıkıntılar dinlenilmiş ve bu sıkıntıların giderilmesi, haksızlıkların men edilmesi için çözümler üretilmiştir. İncelenilen dönemde vergi ile ilgili yapılan şikâyetlerin cinsiyete göre dağılımı şu şekilde tespit edilmiş ve oransal olarak aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 4. Amasya Kazâsı'nda Vergi Meselelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

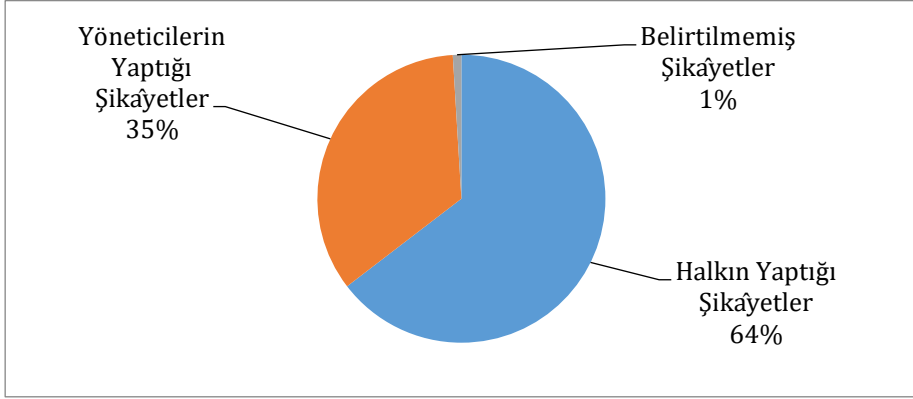
⁸Resm-i İспенç: Müslüman ve gayrimüslim reayanın çift vergisi yerine ödediği vergidir. Devlete hizmette bulunan gayrimüslim tebaadan alınmamıştır (Saydam, 2017, s. 376).

Grafik incelendiği zaman vergiler hususunda erkeklerin şikâyetlerinin %99luk oran ile bariz bir fark ortaya koyduğu görülmektedir. Kadınlara ait şikâyetler ise toplam şikâyetin %1ine denk gelmektedir. Vergi meselelerinde kadınların şikâyet oranının oldukça düşük seviyelerde kalmış olması, kadınların ekonomik hayatta erkeklere nazaran daha az bulduklarını düşündürmektedir.

İncelenen dönem içerisinde hem halkın, hem de yöneticilerin vergilerle ilgili şikâyetlerine rastlanılmıştır. Halk tarafından yapılan şikâyetler genellikle yöneticilerin halktan fazla vergi talep etmeleriyle alakalıdır. Yöneticilerin vergi konulu şikâyetlerinin ana teması ise vergi ödemesi gereken kişilerin çeşitli sebeplerle bu yükümlülüklerini yerine getirmek istememelerinden kaynaklanmaktadır. Hükümlerde halkın ve yöneticilerin yaptıkları şikâyetlerin sayısal dağılımı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 5. Amasya Kazası'nda Halkın ve Yöneticilerin Vergilere Dair Yaptığı Şikâyetlerin Dağılımı

Vergi konularıyla ilgili en çok şikâyetin %64lük oranla halk tarafından yapıldığı görülmektedir. Yöneticilerin yapmış oldukları şikâyetler toplam şikâyetin %35ine tekabül etmektedir. Hükümlerdeki 2 şikâyetin kim ya da kimler tarafından yapıldığı tam olarak belirtilmemiştir. Bu şikâyetler, toplam şikâyetin %1ine denk gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nin halktan aldığı vergiler şer'i ve örfi vergiler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Örfi veya şer'i adı altında alınan bu vergiler ahkâm defterlerinde birçok kez şikâyetlere

konu olmuştur. İncelenen dönemde Amasya Kazâsı'na ait hükümlerde vergilere ilişkin şikâyetlerin sayısı ve vergi türleri aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo. 1 Amasya Kazâsı'nda Şikâyetlere Konu Olan Vergilerin Sayısal Dağılımı

Şer'i Vergiler	Geçtiği Hüküm Sayısı	Örf-i Vergiler	Geçtiği Hüküm Sayısı	Teamülde Olmayan Vergiler	Geçtiği Hüküm Sayısı
Öşür(Âşar) ⁹	73	Bac ¹⁰	2		
Resm-i Çift ¹²	50	Cürm-i Cinayet ¹³	6	Tekâlif-	23
Resm-i İспенç ¹⁴	9	Resm-i Arûsiye ¹⁵	35	iŞakkâ ¹¹	
Resm-i Bennak ¹⁶	9	Resm-i Ceviz ¹⁷	2		

⁹Öşür(Âşar): Zirai ürün vergisi. Köylünün tarımsal faaliyetlerden elde ettiği ürünün, kanunnameye ve bölgesine göre, yarısı ile onda biri arasında değişen bir bölümü olarak geçirilen devlet hissesini, maliyenin kendisi veya dirlik, iltizam ve öteki suretle bu hisseyi alma hakkı verdiği kişiler aynen veya bedelini çiftçiden alırdı. Ürünün en az onda biri olan bu hisseye öşür=onda bir denilmektedir(Akdağ, 1995, s.193).

¹⁰Bac: Pazar ve panayırlarda satışı yapılan her türlü mal ve eşyadan alınan %20'lik vergidir. İlk olarak Osman Bey zamanında alınmaya başlanmıştır(Saydam, 2017,s. 379).

¹¹ Tekâlif-i Şakkâ: Örfi ve şer'i hukuka uygun olmayan; ayrıca savaş gibi zorunlu durumlar oluşmadan belirli bir düzen olmadan reyâdan toplanan haksız ve adaletsiz vergilerdir(Kazıcı, 1986, s.290).

¹²Resm-i Çift: Arazi vergisidir. En az bir çiftlik miktarındaki araziye ziraat eden köylüden senede bir defa olmak üzere buldukları eyalete göre on akçeden elli akçeye kadar değişen miktarlarda alınırdı (Sertoğlu, 2015, s.115).

¹³Cürm-i Cinayet: İşlenen suç karşılığında alınan para cezası olup; suçu işleyen kişinin maddi durumuna göre değişen miktarlarda alınan vergidir(Saydam, 2017, s 378).

¹⁴Resm-i İспенç: Müslüman ve gayrimüslim reyanın çift vergisi yerine ödediği vergidir. Devlete hizmette buluna gayrimüslim tebaadan alınmamıştır (Saydam, 2017,s.376).

¹⁵Resm-i Arusiye: Gayrimüslim reyanın ödediği evlenme vergisidir. Ala, Evsad, Edna sınıflarına ayrılmıştır. Bazı zamanlarda kız ve dul diye ayrılarak toplanan arusiye vergisi bazen de bu ayırım yapılmadan herkesten alınmıştır (Ercan, 1991, s.371-392).

¹⁶Resm-i Bennak: Yarım çift(nim-çift) miri araziye tasarruf eden köylü ailesinin reisinin ödediği vergidir (Saydam, 2017, s. 375).

¹⁷Resm-i Ceviz: Öşür türü vergidir (Tabakoğlu, 2007, s. 582-584).

Resm-i Ağnâm ¹⁸	2	Bad-ı heva ¹⁹	32
Resm-i Ra'iyet ²⁰	21	Miri CebelüBedeliyesi ²¹	1
Resm-i Ganem(Ağnâm) ²²	1	Resm-i Asiyab ²³	4
Resm-i Haraç ²⁴	1	Resm-i Meyva ²⁵	14
Resm-i Mücerred ²⁶	2	Resm-i Bağ ve Bağçe ²⁷	8
Caba Bennak ²⁸	13	Resm-i Tapu-yu Zemin ²⁹	24
		Resm-i Küvvare (Kovan) ³⁰	10
		Resm-i Kendir ³¹	1

¹⁸Resm-i Ağnam: Hayvan vergisi (Ercan, 1991, s.371-392)

¹⁹Bad'ı Heva: Şer'i hükümler ya da devletin zorunlu tutmadığı, fakat padişahın arzusu ve iradesiyle toplanan vergiler olup, resm-i arus, cürm-i cinayet, tapu vergisi, tütün vergisi, resm-i deştbanı, resm-i asiyab türü vergileri içine alan vergiler toplamına verilen genel addır (Saydam, 2017, s. 378).

²⁰Resm-i Ra'iyet: Miri toprak üzerine tasarrufta bulunan raiyyet(çiftçi) köylüsünün toprağı işlemek karşılığında ödedikleri vergi (Akdağ, 1995 s.36).

²¹ Miri Cebelü Bedeliyesi: Tımarlı sipahi geliri karşılığında cebelüyü(tam teçhizatlı atlı asker) hazır bulundurmak zorundaydı. Cebelüyü hazır bulunduramayan sipahiden cebelü bedeliyesi adı altında alınan vergidir (Emecen, 1993, s. 188-189)

²²Resm-i Gânem(Ağnam): Hayvan vergisi (Ercan, 1991, s.371-392)

²³Resm-i Asiyab: Maktu olarak toplanan değirmen vergisidir (Ercan, 1991, s. 371-392).

²⁴Resm-i Haraç: Haracı araziden elde edilen ziraat ürünleri ve meyvelerden arazinin verimliliğine göre 1/10'dan 1/2'ye kadar değişen miktarlarda alınan vergidir (Saydam, 2017, s. 376).

²⁵Resm-i Meyva: Toprak ürünlerinden alınan öşür türü vergidir (Tabakoğlu, 2007, s. 582-584)

²⁶Resm-i Mücerred: Babasıyla birlikte yaşayan, sakatlığı ya da hastalığı olmayan erkeklerden alınan vergidir (Saydam, 2017, s. 376).

²⁷Resm-i Bağ ve Bağçe: Resm-i bağ, devletin topraklarında bulunan bağlardan bölgelere göre %10'dan %50'ye kadar değişen miktarlarda alınan vergidir. Resm-i bağçe ise meyve bahçelerinden "bahçe hasılının öşrü" diye alınan vergidir (Kazıcı, 2014, s.116-118).

²⁸ Caba Bennak: Tasarrufunda hiç arazi bulunmayan evli çiftçiye denir. Dokuz akçe vergi öderler(Saydam, 2017, s.376).

²⁹Resm-i Tapuyu Zemin: Miri arazinin köylüye tahsisinde alınan vergidir (Saydam, 2017, s.378).

³⁰Resm-i Kovan(Küvvare): Toprak ürünlerinden alınan öşür türü vergidir (Tabakoğlu, 2007: 582-584). Bal vergisi (Ercan, 1991, s. 371-392)

Resm-i Bostan ³²	5
Avarızhane ³³	34
İmdâd-ı Hazeriye ve Seferiye ³⁴	29
Deştbanî ³⁵	23

2.1. Halkın Vergilere Dair Şikâyetleri

İncelenen dönemde halkın vergilere dair şikâyetlerini içeren 135 hüküm bulunmakta ve bu hükümler toplam şikâyetin %64'ünü oluşturmaktadır. Halkın yaptığı şikâyetlerde zaim, sipahi veya mültezimlerin halktan fazla vergi talep ettikleri, haksız vergi talebinde buldukları, tekâlif-i şakka türü vergileri istedikleri görülmektedir. Ayrıca şikâyetlerde vakıf gelirlerine müdahale edilmesi ile toprak sahibi kişilerin toprağını işlemekten elde ettiği mahsul ve vergi ile toprağına el koyma gibi konular bulunmaktadır.

Hükümlerde halktan zorla vergi alan, halkın mahsul ve vergisine usulsüz müdahale eden bir kesimin varlığı görülmektedir. Ayan, cebabire³⁶ ve müteğallibe³⁷ gibi sıfatlarla anılan bu kimselerin, halka çeşitli zorlama ve baskı usulleriyle

³¹Resm-i Kendir: Toprak ürünlerinden alınan öşür türü vergidir (Tabakoğlu, 2007, s. 582-584)

³²Resm-i Bostan: Satılık olarak üretilen kavun, karpuz, salatalık gibi ürünlerden %10'dan %50'ye kadar alınan vergidir (Kazıcı, 2014, s.119)

³³Avarızhane: Osmanlı maliyesinde olağandışı ve düzensiz vergiler "Avarız-ı divaniye", tekâlif-i örfiyye" veya kısaca "avarız" adı altında toplanmıştır. Nüzul, sürsat ve iştira gibi aynı alınan türleri bulunmaktadır. Avarız vergileri avarız hanesi denen birimler üzerine düzenlenirdi. Bu düzenleme 3-10 gerçek hane arasında değişmekteydi (Tabakoğlu, 1985, s. 153-154). Ayrıca bakınız; (Pakalın, 1983, s.112-114).

³⁴İmdâd-ı Hazeriye ve Seferiye: 1699 yılı sonrasında büyük savaşların bitişiyle birlikte ortaya çıkan olağandışı vergilerdendir (Tabakoğlu, 1985, s.154). XVIII. yüzyıldan itibaren "imdadı seferiye" ve "imdadı hazeriye" diye ikiye ayrılarak düzenli vergiler haline almıştır. Sefer ve harp zamanlarında toplanan Avarız türü bu vergiler, daha sonraları beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek dereceli taşra görevlilerinin de gelirlerini teşkil etmiştir (Tabakoğlu, 2000, s. 221-222).

³⁵Deştbanî: Kır bekçiliği ve tarla güvenliği için alınan vergi (Tabakoğlu, 2007, s.582-584).

³⁶Cebabire: Cebrediciler, zorlayıcılar, zorbalar (Devellioğlu, 2010, s.143).

³⁷Müteğallibe: Zorba. (Akalin, vd, 2011, s.1737)

eziyet ettikleri arşiv vesikalarında görülmektedir. Mesela 1754 tarihli Sivas Valisi'ne ve Amasya ve ( ) kadılarına yazılan hükümde Amasya'da ikâmet eden Hasan, İsmail ve isimleri yazılmamış iki kişi tarafından yapılan şikâyette ödemeleri gereken vergileri ödedikleri halde köy sipahilerinin, iskân tehdidiyle fazladan vergi talebinde bulunduğunu söylemişler ve bu durumun menedilmesini istemişlerdir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA],DVNS. AHK. SS, d. 5, s.239/3).

Halkın yaptığı şikâyetlerde vergisini ödeyen vergi mükelleflerinden çeşitli sebeplerle fazladan vergi talep edildiği de görülmektedir. Mesela 1784 tarihli Amasya Kadısı'na yazılan hükümde Argoma Nahiyesi'ne bağlı Akviran Köyü'nde ikâmet eden İbrahim'in köy sipahisi Osman'a ödemesi gereken kovan vergilerini ödediği halde, sipahinin "*bizzat ben öşür alurum*" diye İbrahim'e baskı yaptığı görülmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA],DVNS. AHK. SS, d. 17. s.150/2). Hükümde sipahinin köylüye yaptığı baskının menedilmesi istenmiştir.

Fazladan vergi talebi hakkındaki 1750 tarihli Amasya ve ( ) kadılarına yazılan hükümde; başta öşür olmak üzere ödemeleri gereken vergileri subaşlarına ödedikleri halde kadı ve bazı örfi yöneticiler tarafından Amasya Kazâsı'na bağlı Saz Köyü ahalisine onar, on beşer ve yirmişer arusiye vergilerinin zorla alınması suretiyle zulmedildiği belirtilmiş ve bu durumun menedilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA],DVNS. AHK. SS, d. 4, s. 257/3).

İncelenen dönemde halkın vergi ile ilgili şikâyet ettiği diğer bir husus Osmanlı Devleti içerisinde sosyal kurumlar olan cami, mektep, medrese, imaret, sebil, yol ve köprü gibi yapıların imarı ile bunların hizmetlerinin sürdürülmesini sağlayan vakıf kurumlarının gelirlerine müdahale edilerek görevlilerden uygunsuz vergi talep edilmesi gelmektedir. Mesela 1762 tarihli Amasya Kadısı'na yazılan hükümde (...) Ali Paşa Cami Vakfı'nın mütevellisi Mehmet, Mirza Mehmet ile Amasya Kazâsı'na bağlı Ortaköy, Som ve Sarı Alan Köyleri ahalisinin şikâyetinde; Amasya ayanları ve sancak sahipleri kendilerinden tekâlif-i şakka adı altında fazladan vergi talep ettiklerini söylemişlerdir. Hükümde fazladan vergi talebinin menedilmesi istenmektedir (Devlet

Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 9, s. 218/2).

Amasya Kazâsı'na ait hükümlerde halkın yaptığı vergi şikâyetlerinde rastlanılan diğer bir konu ise vergi ödemek ile mükellef olmayan kimselerden vergi talep edilmesidir. Bu tür şikâyetlerde genellikle halkın emlak ve arazisi olmadığı halde avarız haneye dâhil edilmesi istenerek çeşitli baskı ve zorlamalara maruz kaldıkları görülmektedir. Mesela 1746 tarihli Amasya Kadısı'na yazılan hükümde Şeyh Abdullah ve Salih avarız haneye bağlı emlak ve arazileri olmadığı halde isimleri belirtilmemiş fakat kötü niyetli birtakım kimselerin zorlamaları ve baskısı ile avarız vergisine dâhil edilmek istendiği görülmektedir. Hükümde bu durumun menedilerek Şeyh Abdullah ve Salih'ten avarız vergisinin alınmaması istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 2, s. 345/2).

İncelenen dönemde haksız vergi talebi ile ilgili şikâyetler yalnızca Müslüman ahaliden gelmemektedir. Mesela Amasya Sancağı Mutasarrıfı'na ve Amasya Kadısı'na yazılan 1747 tarihli hükümde Amasya'da sakin gayrimüslimlerden Andon, Aleksa, Nehabet, Avakim, David, Mahâlis, Serkis ve Asvadir avarız vergilerini ödedikleri halde, kendilerinden şehir kethüdası ve isimleri belirtilmeyen bazı kimseler tarafından *dellâliye masrafı*³⁸ adı altında fazladan para istenildiğini söylemişlerdir. Hükümde gayrimüslimlerden haksız yere istenilen dellâliye masrafının alınmaması ve şehir kethüdası ile isimleri belirtilmeyen kimselerin yaptıkları haksız işlemlerin derhal menedilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 3, s. 12/3).

Halkın yaptığı şikâyet konularından bir diğeri de tekâlif-i şakka türü vergilerin istenmesidir. Tekâlif-i şakka vergileri hükümlere çoğu zaman vergisini ödeyen yükümlülerden tekrar vergi isteme ile genellikle emlak ve arazisi olmayan halktan avarız haneye dâhil

³⁸Dellaliye: Dellala ödenen dellalık parasıdır. Dellallar padişah fermanını halka duyururlardı. Ticari alanda faaliyet gösteren dellallar emlak dellalı, bedesten dellalı, at pazarı dellalı, esirci dellalı, balıkhane dellalı gibi isimler alırlardı (Ünal, 2011, s.190).

edilmek istenmeleri şeklinde konu olmuştur. Mesela 1805 tarihli Amasya Kadısı'na yazılan hükümde Sultan Bayezid Han Zaviyesi'nin imamı Ahmet oğlu Hafız Seyyid Mustafa, Hafız Seyyid Abdullah ve (...) Hafız Seyyid Sadullah hizmetlerini gereği gibi yerine getirdikleri halde örfi idareciler tarafından tekâlif-i şakka adı altında baskı gördüklerini söylemişlerdir. Hükümde bu durumun menedilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 22, s.60/1).

Halktan usulsüz şekilde tekâlif-i şakka namıyla vergi istendiğine dair 1812 tarihli Amasya Kazâsı Naibi'ne yazılan başka bir hükümde, Amasya'da sakin Mehmet Halife ve Hacı Osman'ın resm-i raiyyet ödememeleri gerekirken maliye görevlileri ve örfi idareciler tarafından kendilerine baskı yapıldığını söylemişlerdir. Baskının menedilmesi ve tekâlif-i şakkâ türü bu verginin alınmaması hususunda hüküm yazılmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 23, s.230/1).

İncelenen dönemde halkın vergilere dair şikâyetlerinin genel anlamda haksız yere vergi istenmesi, fazladan talep edilen vergiler, mahsul ve vergilere müdahale edilmesi ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Halk, şikâyet mekanizması sayesinde uğradığı haksız ve hukuksuz durumları Divan-ı Hümayun'a bildirerek burada şikâyetlerinin çözüme kavuşturulmasını istemiştir. Devlet de halkın bu isteklerine mümkün olduğunca cevap vererek sorunları çözme eğiliminde olmuş ve şikâyetleri yerel yöneticilere ulaştırarak mevcut meselelerin adalet ile çözülmesi için azami çaba sarf etmiştir.

2.2. Yöneticilerin Vergilere İlişkin Şikâyetleri

1742-1908 yılları arasında incelemeye tabi tutulan vergi ile ilgili meseleler sadece halkın yapmış olduğu şikâyetlerden oluşmamaktadır. İncelenen süreçte yönetici sınıfına mensup kimselerin de vergiler sebebiyle haksızlığa uğradıkları ve Divan-ı Hümayun'a şikâyette bulunarak haklarını aramaya çalıştıkları arşiv vesikalarına birçok kez yansımıştır. Sivas ahkâm defterlerinde konu ile ilgili hükümlerden 72si yöneticiler tarafından yapılan şikâyetleri içermekte olup, vergi ile ilgili toplam şikâyetin %35ini oluşturmaktadır. Şikâyetlerde ödenmesi gereken vergilerin ödenmemesi, tımar, zeamet ve malikâne

gelirlerine müdahale ve tarlalardan elde edilen ürünlerin pazarlara nakledilmesi hususunda yaşanan problemler gibi konular da bulunmaktadır.

Mesela 1751 tarihli Amasya Sancağı Mutasarrıfı ve Amasya Kadılarına yazılan bir hükümde; Amasya Kazâsı Mütessellimi Alâeddin'in şikâyeti görülmektedir. Amasya'da ikâmet eden (...)oğulları Ömer ve İbrahim ile bu kişilerin akrabaları olan Ahmet Çavuş ve oğlu Ömer, Bağı oğlu Seyyid Süleyman yükümlüsü oldukları avarız ve imdâd-ı seferiye vergilerini sadât ve sipahi olduklarını bahane ederek ödemek istememektedirler. Hükümde adı sayılan kişilerin avarız ve imdâd-ı seferiye yükümlüsü oldukları belirtilerek bu vergilerden hisselerine düşen miktarlarının kendilerinden alınması istenmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 4, s. 360/4).

1754 tarihli Amasya Sancağı Mutasarrıfı ve Amasya ve ( ) kadılarına yazılan başka bir hükümde; Amasya Kazâsı'nda ikâmet eden halktan bazı kimselerin avarız ve imdâd-ı hazeriye ödemelerini gerektiren menzil, değirmen, emlak ve arazileri olduğu halde avarız ve imdâd-ı hazeriye vergilerini asker olduklarını bahane ederek ödemek istemedikleri görülmektedir. Hükümde bu kişilerden ödemeleri gereken vergilerin tahsil edilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 5, s. 272/2).

Yöneticilerin şikâyetlerini içeren diğer bir konu malikâne, zemet ve tımar vergi ve mahsulüne müdahaledir. Mesela 1795 tarihli Amasya Sancağı Mütessellimi ve Amasya Kadısı'na yazılan hükümde Mustafa ve Hüseyin sipahilerin tasarrufunda olan Geldigelen Nahiyesi'ne bağlı Gerser Köyü ve yine Geldigelen Nahiyesi'ne bağlı (...)oğlan köylerine, Argoma Nahiyesi'nde bulunan Haseki Köyü mutasarrıfı Ahmet oğlu Mustafa malikâne mahsulüne vergiye el koymak istemiştir. Hükümde malikâne mahsulüne müdahale ettirilmemesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 19, s. 75/2).

Hükümlerde tımar³⁹ topraklarının gelirlerine yapılan usulsüz müdahale ile tımar mahsulüne ve vergisine kanunsuz el koyma durumlarına da rastlanılmıştır. Mesela 1761 tarihinde Sivas Beylerbeyi'ne Amasya ve ( ) kadılarına yazılan hükümde isimleri belirtilmeyen sipahilerin tasarrufunda olan Amasya Kazâsı'nda Argoma Nahiyesi'ne bağlı Kale Köyü'nün öşürüne ve vergisine Hoca Sultan Zaviyesi Vakfı'nın mütevellisi olan Es-Seyyid Ahmet Efendi, Kale Köyü'nün kendi vakıf arazisinin sınırları içinde olduğunu öne sürerek el koymak istemiştir. Mütevellinin ölümünden sonra oğlu Seyyid Abdullah da Kale Köyü'nün öşür ve vergisini aynı sebeple almak istemiştir. Hükümde bu durumun menedilmesi istenmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 9, s.21/19).

Zeamet mahsul ve vergisine yapılan usulsüz müdahaleye bir örnek 1791 tarihli Geldigelen kadısına yazılan hükümde görülmektedir. Hükümde Geldigelen Nahiyesi'nde zeamet köyü Davut'un mutasarrıfı olan Halil Çelebi şikâyetinde zeamet köyü mahsul ve vergisine subaşı İsmail'in el koymak istediğini söylemiştir. Subaşı İsmail'in zeamet köyünün mahsul ve vergisine yaptığı usulsüz el koyma işleminin men edilmesi hususunda hüküm yazılmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], DVNS. AHK. SS, d. 18, s.180/1).

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere Amasya Kazâsı'nda yalnızca halkın değil, yönetici sınıfa mensup kimselerin de vergiler konusunda farklı sebepler ile mağduriyet yaşadıkları anlaşılmaktadır. Devlet, halkın şikâyetlerinde olduğu gibi idareci sınıfa mensup kişilerin de sorunlarına mümkün olduğunca adalet ile yaklaşmış ve meselelerin çözülmesi için çaba sarf etmiştir.

Sonuç

Adaleti devlet yönetiminin merkezine koyan Osmanlı Devleti, yöneticilerin veya halkın yaşadığı her türlü adaletsiz uygulama

³⁹ Tımar: Miri arazinin (devlete ait olan araziler) belirli parçalarının yıllık gelirinin bir kısmının belirli bir hizmet karşılığında bir şahsa verilmesidir. Tımarlar gelirleri bakımından üç bölüme ayrılarak Has, Zeamet ve Tımar isimleri verilmiştir. Hasların gelirleri 100.000 akçeden fazladır. Zeametlerin gelirleri 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasındadır. Tımar gelirleri, 20.000 akçenin altında olan topraklardır (Üçok, 1944, s. 82-85).

karşısında adaleti toplumsal hayatın her alanına yaymaya özen göstermiştir. Bu sebeple gündelik yaşamda meydana gelen şikâyetleri göz ardı etmeyerek gelen şikâyetlere azami ölçüde adalet ile çözüm üretmeye çalışmıştır. Amasya Kazâsı'nda yaşayan insanların vergiler hususunda yaşadıkları sorunlara bu minvalde yaklaşan devlet idarecileri, halk veya yönetici ayrımı gözetmeden meselelere adalet ile yaklaşmaya büyük özen göstermiştir.

İncelenen dönemde Amasya kazâ merkezi ve kazâyâ tabi nahiyelerden vergiler hususunda yapılan şikâyetlerin dini ve coğrafi dağılımları dikkate alındığında şikâyetlerin çoğunun Müslümanlar tarafından yapıldığı, coğrafi olarak ise Amasya Kazâsı'na tabi nahiyelerden kazâ merkezine nispeten çok daha fazla şikâyetin geldiği görülmüştür.

Çalışmada vergi meseleleri, halkın ve yöneticilerin yaptığı şikâyetler şeklinde de incelendiğinde şikâyetlerin çoğunun halk tarafından yapıldığı görülmüştür. Özellikle haksız vergi talepleri, vergiden muaf kimselerden usulsüz vergi alınmak istenmesi ve tekâlif-i şakka adıyla alınmak istenen kanun dışı vergiler en sık karşılaşılan konuların başında gelmektedir.

İncelenen dönemde vergiler hususunda yalnızca halkın değil yönetici sınıfa mensup kimselerin de çeşitli sebepler ile mağduriyet yaşadıkları görülmüştür. Yöneticilerin vergiler hususunda yaşadıkları sorunların başındaysa; vergi mükellefi olduğu halde vergi ödemek istemeyen kişiler ile tımar, zeamet, malikâne gelirlerine müdahale edilmesi ile vergi ödemek ile mükellef olan kimselerin çeşitli bahaneler öne sürerek vergilerini ödememeleri ve bu durumun yarattığı mağduriyetten müteşekkildir. Devletin, halkın şikâyetlerinde olduğu gibi yöneticilerin vergiler hususunda yaşadığı sorunları da adaletle çözmeye çalıştığı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; Sivas ahkâm defterlerinden elde edilen veriler ışığında 1742-1908 yılları arasında Amasya Kazâsı'nda yaşayan insanların vergiler hususunda yaşadıkları sorunlar ve devletin getirdiği çözümler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal ekonomik ve siyasi durumun Amasya özelinde ne gibi şikâyetlere sebep olduğu görülmüştür. Bu şikâyetlerin

değerlendirilmesi ile hem Amasya şehir tarihine hem de Osmanlı tarihine bir nebze de olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

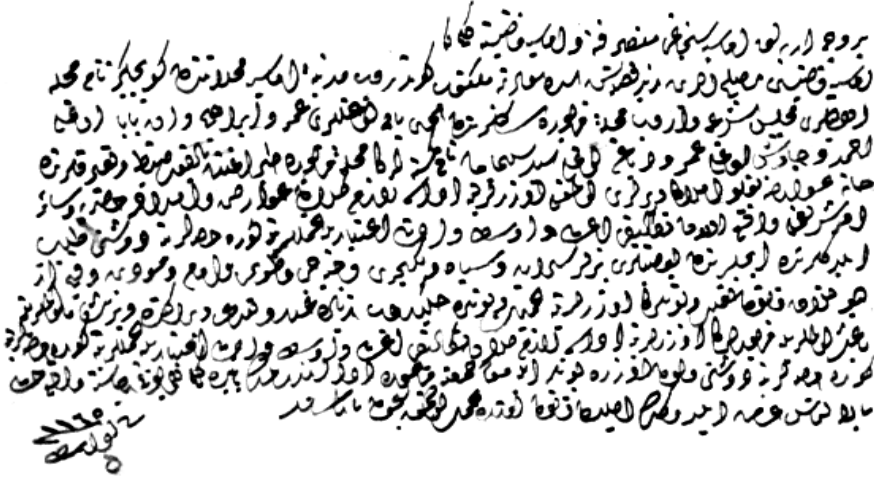
- Açıkkel, A. (2008). Rum Eyaleti, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 35, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 225-226.
- Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt 2, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aydiner, M. (2007). Ragıp Paşa, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.34, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 403-406.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cevger, G. ve Kurt-Keçeci, S. (2019). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya Kazâsı ile İlgili Kayıtlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi(Asead)*, 6,(4) , s. 149-159.
- Cevger, G. (2021). Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları 1691-1798. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Asobid)*, Sayı.10, s. 217-235.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Emecen, F. (1993). Cebelü, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt. 7, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. s. 188-189.
- Ercan, Y. (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*,55(213), Türk Tarih Ankara: Kurumu Yayınları, s. 371-392.

- Gökbilgin, T. (1965). 15 ve 16. Asırda Eyalet-i Rum. *Vakıflar Dergisi*, 6, s. 51-61.
- Heyet, (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2022). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (1991). Arzuhal, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt. 3, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. s. 447-448.
- Kazıcı, Z. (1986). Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk. *İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, s. 285-310.
- Öztürk, S. (2000). “Kayseri ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Karaman Ahkâm Defterleri”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 6-7 Nisan 2000-Kayseri Bildiriler, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları. s. 401-414.
- Öztürk, S. (2001). “Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri”, (Ed. Kemal Çiçek), *PaxOttomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 611-639.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt.1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 112-114.
- Pamuk, Ş. (2011). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saydam, A. (2017). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sertoğlu, M. (2015). *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Kurtuba Kitap.

- Şahin, İ. ve Emecen, F. (1991). Amasya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 1-3.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdadiyye, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Cilt. 22, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 221-222.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi, Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri No: 1-36.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), s. 73-95.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Yönetici Kimselerin Vergiler İle İlgili Şikayetine Dair Örnek (BOA, DVNS. AHK. d. 4, sayfa 360, hüküm 4)

Bervech-i Arpalık Amasya Sancağı Mutasarrıfına ve Amasya Kadısına Hüküm ki

118

Amasya Kazâsı Mütesellimi Alaaddin zîde kadrihû südde'i sa'adetime mektûb gönderüb medine-i Amasya mahallâtından Küpçeğiz nâm mahalle ahâlileri meclis-i şer'e varub mahalle-i mezbûre sakinlerinden(...) oğulları Ömer ve İbrahim ve Akbaba oğlu Ahmed ve Çavuş oğlu Ömer ve Bağı oğlu Seyyid Süleyman nâm kimesnelerin mahalle-i mezbûre toprağında bi'l-fi'il zabt ve tasarruflarında hâne-i avâriz bağılu emlâk ve yerleri olmağla üzerlerine edâsı lâzım gelen avâriz ve imdâd-ı hazeriye ve sa'ir emr'i şerifimle vâki olan tekâlif ala ve evsat ve edna itibariyle tahammüllerine göre hisselerine düşeni talep eylediklerinde içlerinden bazıları bizler sadât ve sipâh ve yeniçeri ve cebeci ve topçu ve (...) üzere deyü hilâf-ı kanun ta'allül ve bunların üzerlerine tahmil ve bundan alıvirülüb ziyâde gadr ve te'addi ve perakende ve perişan olmalarına bâ'is olmalarıyla mezbûrların üzerlerine edâsı lâzım gelen tekâlifi ala ve evsat ve edna itibariyle tahammüllerine göre hisselerine düşeni kanun üzere bunlar ile ma'an (...) mezbûrlardan edâ ittürülmek bâbında hükm'i hümayûnum ricâsına vâki hâli bila iltimas arz eyledigin ecilden kanun üzere amel olunmak için yazılmışdır.

Fi Evasıt-ı Ramazan Sene 1165.

Çetin, Ö.- Duran, A. (2024). A comparative analysis of the performances of chatgpt, deepl, google translate and a human translator in community based settings. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 120-173.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PERFORMANCES OF CHATGPT, DEEPL, GOOGLE TRANSLATE AND A HUMAN TRANSLATOR IN COMMUNITY BASED SETTINGS

CHATGPT, DEEPL VE GOOGLE ÇEVİRİ: FARKLI METİN TÜRLERİNDE ÇEVİRİ KALİTESİ DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Özge ÇETİN¹
Amasya Üniversitesi
ozge.cetin@amasya.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ali DURAN²
Amasya Üniversitesi
aliduranedu@hotmail.com

Abstract

The diversity of languages is a remarkable aspect of human civilization, reflecting a wide range of cultures and life experiences. However, this diversity can sometimes pose challenges, especially during interactions with speakers of different languages. Machine translation (MT) offers a solution to minimize the impact of these linguistic barriers. MT enables swift understanding of information, effective idea exchange, and the building of relationships across varied cultural backgrounds. Prominent translation tools include Google MACHINE TRANSLATION, DeepL, Bing Microsoft Translator, and Amazon Translate. Additionally, a newer AI technology, ChatGPT by OpenAI, introduced in November 2022, has been making strides in

¹ ORCID: orcid.org/0000-0002-7249-8755

² ORCID: orcid.org/0000-0001-6132-4066

this domain. This has sparked a debate in various industries about the potential of ChatGPT to replace human roles. A pertinent question in Translation Studies (TS) is the effectiveness of ChatGPT as a translator. It is posited that ChatGPT, akin to other machine learning models, delivers contextually richer translations. This study compares ChatGPT's translation capabilities with those of Google MT and DeepL across different text types, informed by past literature. To conduct this comparison, we selected text types that are traditionally challenging to translate, guided by Katharina Reiss' Text Type Model, which categorizes texts based on their communicative purposes: informative, expressive, and operative. This study assesses the translations of source texts on education, healthcare and law by ChatGPT, DeepL, Google MT, and a human translator, drawing certain conclusions in consideration of these categories. Our research adopts a qualitative approach, evaluating the translations using a machine translation quality model, called the Multidimensional Quality Metrics (MQM) model. The insights from this study will benefit T&I researchers interested in machine translation and the users of these technologies.

Keywords: ChatGPT, DeepL, Google MACHINE TRANSLATION, Artificial Intelligence, Machine Translation, Human Translator, Translation Quality

Öz

Dil çeşitliliği, çok çeşitli kültürleri ve deneyimleri temsil etmesi bakımından bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu çeşitliliğin özellikle farklı bir dil konuşan bireylerle iletişim kurarken zaman zaman bir engel teşkil edebileceği de yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, makine çevirisi (MACHINE TRANSLATION) sayesinde dil engellerinin etkisi azaltılabilir. MT sayesinde bilgi hızlı bir şekilde anlaşılabilir, fikirler başarılı bir şekilde iletebilir ve farklı kültürlerden diğer kişilerle bağlantı kurulabilir. Bu doğrultuda Google MT ve DeepL günümüzde kullanılan en popüler çeviri araçları arasındadır. Bunlar dışında çok sayıda başka araçlar da bulunmaktadır. Son aylarda ise ChatGPT çeviri aracı olarak öne çıkan uygulamalar arasında değerlendirilmektedir. ChatGPT modern yapay zekanın adıdır ve giderek yaygınlaşmaktadır. OpenAI'nin Kasım 2022'de ChatGPT'yi piyasaya sürmesinden bu yana, yapay zekanın birçok çalışanın işini elinden alacağı endişesi yaygınlaşmaktadır. "ChatGPT iyi bir çevirmen mi?" sorusu çeviri alanında sıklıkla sorulan bir soru olarak değerlendirilmektedir. ChatGPT'nin, diğer makine öğrenimi modelleri gibi, bağlama dayalı olarak çok daha doğru çeviriler ürettiği iddia edilmektedir. Bu açıdan ele alındığında, mevcut

literatür bulgularına dayanarak, ChatGPT'nin etkileyici bir şekilde yapabildiği şeylerden biri metin çevirisi olması nedeniyle farklı metin türlerinde Google MT ve DeepL ile nasıl bir performans sergileyeceği araştırılmaya değer bir konu olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada söz konusu bu çeviri araçlarını karşılaştırmak için, Katharina Reiss'in yaygın çeviri sorunlarını vurgulayan metin türü modeli referans alınmıştır. Reiss'a göre, iletişimsel işlevlerine göre üç metin türü bulunmaktadır: bilgilendirici metinler, anlatımcı (dışavurumsal) metinler ve işlevsel metinler. Buna göre bu çalışmanın amacı eğitim, sağlık ve hukuk alanlarından metinlerinin insan çevirisi, Google MT çevirisi, DeepL çevirisi ve ChatGPT çevirisi arasında karşılaştırmalar yapmak ve buna göre bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu araştırma nitel bir çalışmadır. Doküman analizine dayalı olan bu çalışmada, ChatGPT, DeepL, Google MT insan çevirmen tarafından yapılan çeviriler Çok Boyutlu Kalite Ölçütleri (ÇBKÖ) modeline göre değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların, makine çevirisiyle ilgilenen araştırmacılarının yanı sıra bu teknolojilerin kullanıcıları için de faydalı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: ChatGPT, DeepL, Google MACHINE TRANSLATION, Yapay Zekâ, Makine Çevirisi, İnsan Çevirisi, Çeviri Kalitesi.

Introduction

The 21st century has marked a remarkable evolution in global communication, idea exchange, and interpersonal interactions (Khoshafah, 2023). This era of change has significantly influenced the field of translation, steering it away from conventional cultural practices and towards innovative technological advancements. The introduction and integration of machine translation, neural networks, natural language processing (NLP), and machine learning have collectively revolutionized the translation industry, signaling a major shift in how translation is approached and executed in modern times (Ali et al., 2023). While technological advancements in transportation and communication have reduced the physical barriers to communication, linguistic diversity poses greater challenges. Given the degree of interconnectedness and the resulting need for human communication, manual translation is no longer scalable enough to meet these needs. Machine translation (MT) is required to

automate the translation of natural languages (Kunchukuttan & Bhattacharyya, 2021). As a result, machine translation (MT) has emerged as an essential resource, utilized daily by millions who often do not scrutinize its precision. Individuals using free translation platforms like Google MT and Microsoft Translate often lack the ability to assess the quality of the translations provided. When familiar with the target language, they might only gain a basic sense of the translation's flow and natural tone. However, they remain oblivious to the actual merit of the translation, including its accuracy and absence of errors in meaning, style, and idiomatic expression. Moreover, if they are not versed in the language of the translation, they are completely in the dark regarding the value of the translated output (Almahasees, 2021). The aim of contemporary research in machine translation focuses not on achieving flawless translations, but rather on diminishing the frequency of errors in these systems (Koehn, 2010). The popularity of free online MT tools continues to increase (Bowker, 2023). The rapid development of machine translation (MT) technologies in recent years has generated significant interest in understanding their capabilities and potential implications for the field of translation. At the forefront of this progress are neural MT systems, such as Google MT, DeepL, and ChatGPT, which have significantly improved the quality of machine-generated translations compared to their rule-based and statistical predecessors (Koehn, 2010).

ChatGPT, Google MT, and DeepL, while all being AI (Artificial Intelligence) systems, have distinct functions and employ varied methodologies. OpenAI's ChatGPT, based on GPT-4 architecture, specializes in comprehending and generating natural language for tasks like responding to queries, summarizing passages, and engaging in dialogue. It operates on a deep learning framework known as the Transformer, pre-trained on an extensive collection of internet text. This model acquires the skill of text comprehension and creation through the prediction of subsequent words in a sentence, considering the given context. This enables it to generate coherent and contextually relevant responses (Li et al., 2024; Ray, 2023; Siu, 2023). Google MT, offered by Google, is a

complimentary service for translating between multiple languages. It employs a neural machine translation (NMT) approach to convert text from one language to another. Similar to ChatGPT in its reliance on the Transformer architecture, Google MT is, however, exclusively honed for translation tasks. This system is trained using extensive parallel text corpora in various languages, enabling it to translate sentences while retaining their original meaning. Over time, Google MT has seen significant enhancements in terms of translation accuracy and the expansion of its language repertoire (Bansal et al., 2024; Li et al., 2024). DeepL, an AI-driven translation service, is a creation of DeepL GmbH, a German firm. It parallels Google MT in employing neural machine translation (NMT) for language conversion. DeepL also utilizes the Transformer architecture, setting itself apart with the assertion of superior translation quality relative to its counterparts. This superior quality is attributed to the integration of sophisticated training methods, optimization algorithms, and a comprehensive, high-grade training dataset. (Agung et al., 2024; Girletti, & Lefer, 2024).

However, despite these advancements, a thorough and systematic comparison of the performance of human translators and machine translation methods across different text types remains an area that needs further exploration. This research is grounded in the intersection of machine translation, translation quality assessment, and Reiss' text type model. The proposed model seeks to establish a structured method to analyze and contrast the translation capabilities of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT in contexts like education, healthcare, and law. For evaluating translation accuracy, this study utilizes the Multidimensional Quality Metrics (MQM) framework (Lommel et al., 2014). While prior research has delved into the efficacy of various MT systems, comprehensive comparisons of cutting-edge neural MT technologies such as ChatGPT against human translators in varied text genres are scarce. Most existing studies have focused on specific fields or languages, which may restrict the broader applicability of their conclusions. In addition, a significant portion of these studies have depended on automated

evaluation methods, which might not always correspond with human judgments of translation quality (Callison-Burch et al., 2006). The MQM model provides a comprehensive framework for evaluating translation quality based on various dimensions, such as fluency, accuracy, and style, ensuring a thorough comparison of the translation methods (Snow, 2015).

1. Purpose of the Research

This research endeavors to explore and contrast the translation abilities of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT in educational, healthcare, and legal documents. The goal is to enhance comprehension of the advantages and drawbacks of each MT tool across different scenarios, thereby offering insightful information for both scholars and users of MT technologies. Addressing the gaps noted in previous studies, this research conducts an extensive comparative analysis of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT in translating texts related to education, health, and law. The selection of these text types is guided by Katharina Reiss' text type model (Reiss, 1971), which categorizes texts based on their communicative roles: informative, expressive, and transactional. Through this examination of varied text genres, the study aims to present a comprehensive perspective on the capabilities and limitations of each MT tool in diverse settings.

This study implements the MQM framework (Lommel et al., 2014) to evaluate translation quality. The MQM model is a detailed system for measuring translation effectiveness across various aspects, including fluency, accuracy, and stylistic elements. This methodology facilitates an in-depth analysis of different translation methods, more accurately reflecting human evaluations of translation quality. By incorporating machine translation with the MQM model and Reiss' text type model, the research is structured to systematically compare the performances of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT in community-based settings. The findings from this study are expected to enrich the collective knowledge of machine translation efficiency and its wider implications in the translation

sector, proving beneficial for both scholars and practitioners in translation technology.

1.1. Research Questions

RQ1. How does the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT compare when applied to educational texts?

RQ2. How does the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT compare when applied to health-related texts?

RQ3. How does the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT compare when applied to legal texts?

RQ4. What are the specific strengths and limitations of each translation method in the context of these three text types?

RQ5. How do the outcomes of this research enhance our collective comprehension of machine translation's efficacy and its prospective influence on the translation sector?

2. Conceptual Framework

2.1. Machine Translation

Machine translation (MT) has undergone significant advancements since its inception in the 1950s. Early approaches to MT were based on rule-based systems, which relied on linguistic knowledge and dictionaries to perform translations (Hutchins, 2003). However, these systems were limited in their ability to capture the complexities and nuances of human language. Statistical machine translation (SMT) emerged in the late 1980s and gained popularity in the 1990s as a data-driven approach that utilized parallel corpora to generate translations (Brown et al., 1990; Koehn, 2010). SMT addressed some of the limitations of rule-based systems, but its performance was still hindered by the lack of contextual understanding. The introduction of neural machine translation (NMT) in the 2010s revolutionized the field, as it leveraged deep learning to generate translations with improved fluency and accuracy (Sutskever et al., 2014; Bahdanau et al., 2014). Notable NMT systems, such as

Google MT, DeepL, and ChatGPT, have demonstrated superior performance compared to their rule-based and statistical predecessors.

2.2. Multidimensional Quality Metrics (MQM) Model

A wide range of methods for evaluating machine translation quality have been developed, particularly through error typologies that focus on assessing the quality of machine translation output in comparison between the source and target texts (Blain et al., 2011; Comelles et al., 2017; Costa et al., 2015; Lommel et al., 2014; Popović, 2018; Stymne, & Ahrenberg, 2012; Vilar et al., 2006). Translation quality assessment (TQA) is crucial in evaluating the performance of MT systems. Early TQA approaches were often based on human evaluation, which, while valuable, could be subjective and time-consuming (Lauscher, 2000). The development of automatic evaluation metrics, such as BLEU (Papineni et al., 2002), METEOR (Banerjee & Lavie, 2005), and TER (Snover et al., 2006), provided more objective and efficient ways to assess translation quality. However, automatic metrics may not always align with human perception of translation quality (Callison-Burch et al., 2006). This study adopts the MQM model (Lommel et al., 2014), which offers a comprehensive framework for assessing translation quality based on various dimensions, such as fluency, accuracy, and style. Here is the main steps in the MQM.

1. Terminology: Mistakes linked to terminology occur when a term in the target text doesn't align with established domain or organizational standards or when it isn't a correct equivalent to the source text term (e.g., Inconsistencies with terminology resources, inconsistent terminology use, incorrect term selection).

2. Accuracy: These errors emerge when the target text fails to precisely mirror the source text's propositional content, manifesting as distortions, omissions, or additions (e.g., Incorrect translations, excessive translation, insufficient translation, unnecessary additions, omissions, failure to translate, untranslated segments).

3. Linguistic Conventions: Errors concerning the linguistic integrity of the text, including issues with grammatical and mechanical correctness (e.g., Grammar errors, punctuation mistakes, spelling errors, unintelligibility, character encoding issues).

4. Style: Errors in texts that, while grammatically correct, are inappropriate due to deviations from organizational style guides or unsuitable language style (e.g., Non-compliance with organizational style, third-party style issues, inconsistencies with external references, register problems, awkward styling, unidiomatic expressions, inconsistent styling).

5. Locale Conventions: Mistakes occur when translation does not adhere to locale-specific content or formatting rules for various data elements (e.g., Incorrect number, currency, measurement, time, date, address, telephone formatting, and shortcut key conventions).

6. Audience Appropriateness: Errors resulting from content in the translation that is unsuitable or invalid for the target locale or audience (e.g., Inappropriate culture-specific references).

7. Design and Markup: Issues related to the physical design or presentation of a translation, including formatting and markup of characters, paragraphs, and UI elements, integration with graphical elements, and overall layout of pages or windows (e.g., Character formatting issues, layout problems, markup tag errors, truncation/text expansion, missing text, faulty links or cross-references).

3. Method

3.1. Research Design

Document analysis, a qualitative research method that involves analyzing written or recorded material to obtain a deeper understanding of a phenomenon, was utilized for this study (Mellinger & Hanson, 2016). This study compared the efficacy of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT in translating educational, medical, and legal texts. Texts were chosen in accordance with Katharina Reiss' text type model, which categorizes texts according to their communicative functions. To

ensure a rigorous evaluation of translation quality, the MQM model was used to evaluate translation quality across multiple dimensions, including fluency, accuracy, and style. By integrating machine translation, the MQM model, and Reiss' text type model, this study aimed to provide a solid foundation for comparing the performance of different translation methods and gain a more comprehensive understanding of the strengths and limitations of each method in different contexts. This study is qualitative because it delves into the intricate and subjective aspects of translation quality, which extends beyond mere numerical analysis. The complexity of translation, involving context, cultural nuances, and intended meaning, necessitates an interpretative approach. Utilizing the MQM model, the research emphasizes qualitative evaluation across dimensions like fluency, accuracy, and style. Subjective judgments by researchers about translation quality, especially in analyzing varied communicative functions across different text types as per Katharina Reiss' Text Type model, underscore the qualitative essence of the study. This approach is vital for understanding the nuances of translation quality and contributes to the field of Translation Studies by offering in-depth insights rather than mere statistical generalizations, aligning with the study's aim to explore the effectiveness of different translation methods in a nuanced manner.

3.2. Researchers' Roles

In the study, researchers undertook crucial roles encompassing the entire research process. We designed the study, including formulating research questions and selecting texts from educational, medical, and legal domains based on Katharina Reiss' Text Type Model. The team conducted translations using Google MT, DeepL, and ChatGPT, ensuring standardized conditions for fairness. They then evaluated the translations using the MQM model, focusing on fluency, accuracy, and style. Subsequent data analysis involved comparing the effectiveness of each translation method across various text types and communicative purposes. The researchers were also responsible for compiling, reporting, and disseminating the findings, ensuring clarity, conciseness, and

objectivity in presenting the results to the Translation and Interpreting (T&I) community and users of machine translation technologies.

3.3. Materials and Data Collection

For this study, we compiled a corpus of educational, health, and legal texts based on community settings in Australia. The documents selected for this comparison were "FACT SHEET: Information for parents" as the educational text, "Complaint Form" as the health-related text, and "Happily Ever... Before and After" as the legal text. The texts were selected according to the text type classification proposed by Reiss. It consisted of a total of three texts, with their different translations, namely human translator, Google MT, DeepL, and ChatGPT. To collect data for the study, each text was translated by researchers through Google MT, DeepL, and ChatGPT. The human translations are already available together with the original versions.

130

3.4. Data Analysis

We analyzed the data using the MQM model. MQM scores were evaluated for each translation and for each text type based on various dimensions such as terminology (inconsistent with terminology resource, inconsistent use of terminology, wrong term), accuracy: (mistranslation, over-translation, under-translation, addition, omission, do not translate (DNT), untranslated), linguistic conventions (grammar, punctuation, spelling, unintelligible, character encoding), style: errors occurring in a text that can be grammatical but are inappropriate because they deviate from organizational style guides or exhibit inappropriate language style (organizational style, third-party style, inconsistent with external reference, register, awkward style, unidiomatic style, inconsistent style), locale conventions (number format, currency format, measurement format, time format, date format, address format, telephone format, shortcut key), audience appropriateness: errors arising from the use of content in the translation product that is invalid or inappropriate

for the target locale or target audience (culture-specific reference) and design and markup: (character formatting, layout, markup tag, truncation/text expansion, missing text, link/cross-reference) (Lommel, 2018; Lommel et al., 2014).

4. Findings

We compared the performance of human translation, Google MT, DeepL, and ChatGPT in community-based settings: education, health, and legal. These text types, based on Katharina Reiss' model, were chosen due to their varying communicative functions, which present unique challenges in translation. The analysis employs the MQM model to evaluate the translations produced by each method. The findings are presented in three separate tables, with each table focusing on one text type.

In the findings section of our study, we present a comparative analysis of the texts employed. These texts were translated by human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT. Our alignment of the source text resulted in 99 sentences or expression matches for the educational text, 129 for the health text, and 62 for the legal text.

Due to the extensive length of these texts, our findings focus specifically on highlighting the differences in translation as they pertain to the MQM model parameters. These parameters include Terminology, Accuracy, Linguistic Conventions, Style, Locale Conventions, Audience Appropriateness, Design, and Markup. This selective approach allows us to concisely present the most significant discrepancies and variations in translation quality among the methods studied. By concentrating on these key differences, our study aims to provide a clearer and more focused insight into the strengths and limitations of each translation method across different text types. This analysis is critical for understanding how each translation method fares in handling specific aspects of language and content, thereby offering valuable perspectives for researchers and users of machine translation technologies in educational, health, and legal contexts.

RQ1. How does the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT compare when applied to educational texts?

Table 1. Side-by-Side Comparison of Human, Google, DeepL and ChatGPT Translations for Educational Context

Source Text	FACT SHEET: Information for parents
Human Translation	AİLELER İÇİN BİLGİLENDİRME BROŞÜRÜ
Google MT	BİLGİ FORMU: Ebeveynler için bilgiler
DeepL MT	FACT SHEET: Ebeveynler için bilgiler
ChatGPT	BİLGİLENDİRME: Ebeveynler için bilgi

132

In analyzing the translations of "FACT SHEET: Information for parents," we observe variations across the MQM model parameters. The human translation *AİLELER İÇİN BİLGİLENDİRME BROŞÜRÜ* introduces the term "brochure," adding specificity which does not present in the original and potentially aligning better with local conventions by broadening the target from "parents" to "families," thus affecting both terminology and audience appropriateness. Google MT's *BİLGİ FORMU: Ebeveynler için bilgiler* shifts the nature of the document from a "fact sheet" to an "information form," impacting the accuracy and terminology. DeepL MT retains the term "Fact Sheet" in English, a choice that could either respect linguistic conventions or indicate a lack of translation, depending on the target audience's familiarity with English terms. ChatGPT *BİLGİLENDİRME: Ebeveynler için bilgi* simplifies "Fact Sheet" to just "Information," losing some specificity. The style varies among the translations, reflecting different interpretations of "Fact Sheet," while the accuracy and linguistic conventions are generally upheld, despite some notable

choices in term usage. Design and markup aspects are not applicable in this context, as they relate to visual and structural elements not evident in the provided translations.

Source Text	DEPRESSION IN CHILDREN
Human Translation	Çocuklarda Depresyon ve Aileler Olarak Bilmemiz Gerekenler
Google MT	ÇOCUKLARDA DEPRESYON
DeepL MT	ÇOCUKLARDA DEPRESYON
ChatGPT	ÇOCUKLARDA DEPRESYON

The translations of "DEPRESSION IN CHILDREN" show distinct variations when analyzed through the lens of the MQM model parameters. The human translation, *Çocuklarda Depresyon ve Aileler Olarak Bilmemiz Gerekenler*, expands significantly on the source, introducing the concept of "what families need to know" alongside "Depression in Children." This addition greatly affects the parameters of accuracy, as it introduces information which does not present in the original, and audience appropriateness, by directly addressing families and implying a broader scope of content. It also influences style, by providing a more informative and detailed approach. On the other hand, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT, all rendering as *ÇOCUKLARDA DEPRESYON*, adhere closely to the source text in terms of terminology and accuracy, offering a direct and concise translation. These interpretations adhere to the essence and conciseness of the original, conforming aptly to linguistic norms and stylistic expectations, offering a direct translation without extraneous details or elaboration. To sum up, while the machine translations and ChatGPT adhere closely to the original in terms of precision, terminology, and stylistic fidelity, the human translation takes a broader route. This approach may increase its relevance and connection with the audience by integrating pertinent context for families, though it strays from the original in accuracy.

Source Text	There are a number of ways to work out how serious our children's feelings are:
Human	Çocuklarımızın duygularının, ne kadar ciddi olduğunu

Translation	anlamamız için, birkaç yol vardır:
Google MT	Çocuklarımızın ne kadar ciddi olduklarını anlamamızın birkaç yolu vardır. duygular şunlardır:
DeepL MT	Çocuklarımızın sağlık durumlarının ne kadar ciddi olduğunu anlamamızın birkaç yolu vardır. duygulardır:
ChatGPT	Çocuklarımızın duygularının ne kadar ciddi olduğunu anlamak için birkaç yöntem bulunmaktadır:

In evaluating the translations of "There are a number of ways to work out how serious our children's feelings are," notable differences emerge in terms of the MQM model parameters. The human translation, *Çocuklarımızın duygularının, ne kadar ciddi olduğunu anlamamız için, birkaç yol vardır*, adheres closely to the source text in terms of accuracy and terminology, effectively capturing the essence of assessing the seriousness of children's feelings. It maintains the original structure and message, aligning well with linguistic conventions and style. Google MT's version, *Çocuklarımızın ne kadar ciddi olduklarını anlamamızın birkaç yolu vardır. duygular şunlardır*, slightly misinterprets the source. The translation implies assessing how serious the children themselves are, rather than their feelings, leading to a deviation in accuracy. The additional *duygular şunlardır* (feelings are as follows) seems disjointed, affecting the clarity and coherence in terms of style and linguistic conventions.

Source Text	Depression is more than feeling sad or being miserable.
Human Translation	Depresyon geçirmek, üzgün olmak ya da huysuzluktan daha farklı birşeydir.
Google MT	Depresyon, üzgün hissetmekten veya sefil olmaktan daha fazlasıdır.
DeepL MT	Depresyon üzgün hissetmekten veya mutsuz olmaktan daha fazlasıdır
ChatGPT	Depresyon, sadece üzgün hissetmekten veya mutsuz olmaktan daha fazlasıdır.

Analyzing the translations of "Depression is more than feeling sad or being miserable" in terms of the MQM model, each version

displays unique characteristics. The human translation *Depresyon geçirmek, üzgün olmak ya da huysuzluktan daha farklı birşeydir* introduces the term *deprasyon geçirmek* (experiencing depression), slightly altering the focus from the original text. The use of *huysuzluk* (grouchiness) instead of "miserable" changes the intensity and nature of the emotion described, impacting both terminology and accuracy. Google MT's *Depresyon, üzgün hissetmekten veya sefil olmaktan daha fazlasıdır* offers a more direct translation, closely aligning with the source text in terms of accuracy and terminology. *Üzgün hissetmek* (feeling sad) and *sefil olmak* (being miserable) accurately reflect the original emotions, preserving the style and linguistic conventions. DeepL MT's *Depresyon üzgün hissetmekten veya mutsuz olmaktan daha fazlasıdır* substitutes *mutsuz olmak* (being unhappy) for "miserable," slightly changing the intensity of the emotion but maintaining the overall message. ChatGPT, *Depresyon, sadece üzgün hissetmekten veya mutsuz olmaktan daha fazlasıdır*, adds *sadece* (only) for emphasis, aligning closely with the original in terms of accuracy and style, while slightly modifying the emphasis for clarity. Each translation varies in its approach to terminology and accuracy, reflecting different interpretations of the source text's emotional depth.

Source Text	It is often seen as a time of rebellion.
Human Translation	Genellikle isyankarlığın ortaya çıktığı bir dönem olarak da görülebilir.
Google MT	Genellikle bir isyan zamanı olarak görülür.
DeepL MT	Genellikle bir isyan dönemi olarak görülür.
ChatGPT	Sıklıkla isyan dönemi olarak görülür.

The translations of "It is often seen as a time of rebellion" display varied interpretations when evaluated using the MQM model. The human translation, "Genellikle isyankarlığın ortaya çıktığı bir dönem olarak da görülebilir," expands on the original by suggesting it's a period when rebelliousness emerges, adding a layer of interpretation not explicitly present in the source. This affects the translation's accuracy and style, as it introduces an

additional descriptive element. Google MT's *Genellikle bir isyan zamanı olarak görülür* and DeepL MT's *Genellikle bir isyan dönemi olarak görülür* are closer to the source, with both translating "rebellion" directly as *isyankarlık* and maintaining the simplicity of the original statement. ChatGPT, *Sıklıkla isyan dönemi olarak görülür*, uses *sıklıkla* (frequently) instead of *genellikle* (often), which slightly alters the frequency implied by the original text but still stays within the bounds of accuracy and style. Each version reflects a different aspect of linguistic conventions and terminology, showing how the concept of a "time of rebellion" can be variably interpreted in the target language.

Source Text	2. Do our children's low feelings show in other parts of their lives?
Human Translation	Çocuklarımızın kendilerini kötü hissetmesi hayatın başka alanlarında da kendini gösteriyor mu?
Google MT	2. Çocuklarımızın düşük duyguları hayatlarının diğer alanlarında kendini gösteriyor mu?
DeepL MT	2. Çocuklarımızın düşük duyguları hayatlarının diğer bölümlerinde de kendini gösteriyor mu?
ChatGPT	Çocuklarımızın düşük duyguları hayatlarının diğer alanlarında da görülüyor mu?

The translations of "2. Do our children's low feelings show in other parts of their lives?" demonstrate varying degrees of alignment with the MQM model. The human translation, *Çocuklarımızın kendilerini kötü hissetmesi hayatın başka alanlarında da kendini gösteriyor mu?* slightly modifies the original by using *kendilerini kötü hissetmesi* (feeling bad about themselves), which adds a nuance of self-perception not explicitly present in the source text, impacting accuracy and terminology. Google MT's *Çocuklarımızın düşük duyguları hayatlarının diğer alanlarında kendini gösteriyor mu?* and DeepL MT's *2. Çocuklarımızın düşük duyguları hayatlarının diğer bölümlerinde de kendini gösteriyor mu?* both offer more direct translations, closely adhering to the original text in terms of terminology and accuracy. They effectively translate "low feelings" and maintain the

original's focus on various life areas. ChatGPT, *Çocuklarımızın düşük duyguları hayatlarının diğer alanlarında da görülüyor mu?* is also a close translation, maintaining the essence of the source text while slightly altering the phrase structure, which could affect style but stays true to the source in terms of accuracy and terminology. Each translation reflects a different approach in translating the emotional aspect and its impact on various life areas, showcasing the nuances in interpreting and conveying the source text's meaning in Turkish.

Source Text	But our children and teenagers with depression may struggle to find the words to describe their emotions and moods.
Human Translation	Depresyon geçiren çocuklarımız ve ergenlik çağındaki gençlerimiz duygularını, veya ruh hallerini ifade edemiyebilirler.
Google MT	Ancak depresyonlu çocuklarımız ve gençlerimiz, duygularını ve ruh hallerini tanımlayacak kelimeleri bulmakta zorlanabilirler.
DeepL MT	Ancak depresyondaki çocuklarımız ve gençlerimiz duygularını ve ruh hallerini tarif edecek kelimeleri bulmakta zorlanabilirler.
ChatGPT	Ancak depresyondaki çocuklarımız ve ergenlerimiz, duygularını ve ruh hallerini tarif etmek için sözcükler bulmakta zorlanabilirler.

In the translations of "But our children and teenagers with depression may struggle to find the words to describe their emotions and moods," we see a range of interpretations within the MQM model framework. The human translation, *Depresyon geçiren çocuklarımız ve ergenlik çağındaki gençlerimiz duygularını, veya ruh hallerini ifade edemiyebilirler*, adds *ergenlik çağındaki* (adolescent age), specifying the teenagers' developmental stage, which slightly deviates from the original text's simplicity, affecting accuracy and terminology. Google MT's *Ancak depresyonlu çocuklarımız ve gençlerimiz, duygularını ve ruh hallerini tanımlayacak kelimeleri bulmakta zorlanabilirler*, and DeepL MT's *Ancak depresyondaki çocuklarımız ve gençlerimiz duygularını ve ruh hallerini tarif edecek kelimeleri bulmakta zorlanabilirler*, are closer translations. Both versions accurately convey the difficulty of describing emotions and moods, maintaining the essence of the

source text. ChatGPT, *Ancak depresyondaki çocuklarımız ve ergenlerimiz, duygularını ve ruh hallerini tarif etmek için sözcükler bulmakta zorlanabilirler*, is also in line with the original, accurately capturing the challenge faced by children and teenagers with depression. Each translation varies in how it interprets and conveys the nuances of emotional expression challenges in children and teenagers with depression, reflecting different aspects of linguistic conventions, terminology, and accuracy in the translation process.

Source Text	We as parents, are often worried when our depressed children and teenagers express feelings and thoughts that "life just isn't worth living", or that "life is so bad I feel like giving up".
Human Translation	Aileler, bunalım geçiren çocukların "hayat yaşamaya değmez" veya "hayat o kadar kötü ki artık yaşamak istemiyorum" gibi düşüncelerini ve duygularını açığa vurduğunda, genellikle çok endişelenirler.
Google MT	Ebeveynler olarak, depresyondaki çocuklarımız ve gençlerimiz "hayat yaşamaya değmez" veya "hayat o kadar kötü ki vazgeçmek istiyorum" şeklinde duygu ve düşünceler ifade ettiğinde genellikle endişeleniriz.
DeepL MT	Depresyondaki çocuklarımız ve gençlerimiz "hayat yaşamaya değmez" ya da "hayat o kadar kötü ki vazgeçmek istiyorum" gibi duygu ve düşüncelerini ifade ettiklerinde ebeveynler olarak genellikle endişeleniriz.
ChatGPT	Biz ebeveynler, depresyonda olan çocuklarımızın ve ergenlerimizin "hayat yaşamaya değmez", "hayat o kadar kötü ki pes etmek istiyorum" gibi düşünceler ifade etmelerinden sıklıkla endişe duyarız.

The translations of "We as parents, are often worried when our depressed children and teenagers express feelings and thoughts that 'life just isn't worth living', or that 'life is so bad I feel like giving up'" illustrate various adaptations to the original text's sentiment and structure within the MQM framework. The human translation, *Aileler, bunalım geçiren çocuklarının "hayat yaşamaya değmez" veya "hayat o kadar kötü ki artık yaşamak istemiyorum"*

gibi düşüncelerini ve duygularını açığa vurduğunda, genellikle çok endişelenirler, alters the perspective from "we as parents" to "families" (*Aileler*), broadening the scope of concern beyond parents, impacting audience appropriateness and terminology. The translation also changes the phrasing of the children's thoughts, affecting accuracy while maintaining the overall sentiment. Google MT's *Ebeveynler olarak, depresyondaki çocuklarımız ve gençlerimiz 'hayat yaşamaya değmez' veya 'hayat o kadar kötü ki vazgeçmek istiyorum'* şeklinde *duygu ve düşünceler ifade ettiğinde genellikle endişeleniriz* remains closer to the source, accurately translating the feelings and thoughts of depressed children and teenagers, and retaining the parental perspective, aligning well with accuracy and terminology. DeepL MT's *Depresyondaki çocuklarımız ve gençlerimiz 'hayat yaşamaya değmez' ya da 'hayat o kadar kötü ki vazgeçmek istiyorum' gibi duygu ve düşüncelerini ifade ettiklerinde ebeveynler olarak genellikle endişeleniriz* also closely mirrors the original, maintaining the focus on the parents' concern and the children's expressions, preserving the accuracy and style of the original text. ChatGPT, *Biz ebeveynler, depresyonda olan çocuklarımızın ve ergenlerimizin 'hayat yaşamaya değmez', 'hayat o kadar kötü ki pes etmek istiyorum' gibi düşünceler ifade etmelerinden sıklıkla endişe duyarız*, while closely adhering to the original, slightly alters the expression of the children's thoughts for clarity in Turkish, affecting the style but maintaining overall accuracy. Each translation reflects a different approach in translating the emotional context and perspective, showcasing the nuances in conveying the source text's meaning and the concerns of parents regarding their depressed children and teenagers.

Source Text	Hearing our children say they wish they were dead, or hearing them talk about suicide, is often overwhelming.
Human Translation	Bir aile için çocuğunun ölümü dilemesini veya intihardan bahsetmesini dinlemek, dayanılamayacak kadar zordur.
Google MT	Çocuklarımızın keşke öleseydim dediklerini duymak ya da intihar hakkında konuştuklarını duymak genellikle bunaltıcıdır.
DeepL MT	Çocuklarımızın keşke öleseydim dediklerini duymak ya da

---

intihardan bahsettiklerini duymak çoğu zaman bunaltıcıdır.

ChatGPT Çocuklarımızın ölmeyi dilediklerini veya intihar hakkında konuştuklarını duymak, genellikle ezici olabilir.

The translations of "Hearing our children say they wish they were dead, or hearing them talk about suicide, is often overwhelming" demonstrate varied approaches and interpretations within the MQM framework. The human translation, *Bir aile için çocuğunun ölümü dilemesini veya intihardan bahsetmesini dinlemek, dayanılamayacak kadar zordur*, shifts the focus slightly by starting with *Bir aile için* (For a family), which broadens the perspective beyond just the parents. This alters the audience appropriateness and may affect the terminology by emphasizing the family unit's experience. The phrase *dayanılamayacak kadar zordur* (unbearably hard) also intensifies the emotional response compared to the original. Google MT's *Çocuklarımızın keşke ölseydim dediklerini duymak ya da intihar hakkında konuştuklarını duymak genellikle bunaltıcıdır* and DeepL MT's *Çocuklarımızın keşke ölseydim dediklerini duymak ya da intihardan bahsettiklerini duymak çoğu zaman bunaltıcıdır* both provide close translations. They maintain the focus on the parents' perspective and accurately convey the emotional weight of hearing such statements from their children, aligning well with the source in terms of accuracy and style. ChatGPT, *Çocuklarımızın ölmeyi dilediklerini veya intihar hakkında konuştuklarını duymak, genellikle ezici olabilir*, also stays true to the original, capturing the overwhelming nature of such experiences for parents. The use of *ezici* (overwhelming) closely mirrors the original's sentiment, maintaining accuracy and adhering to the style and linguistic conventions of the source text. Each translation reflects a different angle in addressing the heavy emotional context, showing the complexity of translating such sensitive content while maintaining the essence and impact of the original message.

Source Text	Not talking about it will not make it go away.
Human Translation	Bundan bahsetmiyor olmaları, bu riski ortadan kaldırmaz.
Google MT	Bunun hakkında konuşmamak onu ortadan

---

	kaldırmayacak.
DeepL MT	Bu konuda konuşmamak onu ortadan kaldırmayacaktır.
ChatGPT	Konuşmamak, ortadan kalkmasını sağlamaz.

The translations of "Not talking about it will not make it go away" showcase different interpretations and nuances within the framework of the MQM model. The human translation, *Bundan bahsetmiyor olmaları, bu riski ortadan kaldırmaz*, shifts the subject from a general, implicit "we" or "one" to a more specific "they," changing the focus from the act of talking to the subjects' choice not to talk about it. This affects the accuracy and may influence the audience appropriateness by implying a different group (possibly the children) as the subject, rather than addressing a general guideline or principle. Google MT's *Bunun hakkında konuşmamak onu ortadan kaldırmayacak* and DeepL MT's *Bu konuda konuşmamak onu ortadan kaldırmayacaktır* are closer to the source text. Both maintain the original sentence's impersonal structure and accurately convey the idea that avoiding discussion will not eliminate the problem. The choice of phrasing in these translations preserves the style and linguistic conventions of the original text. ChatGPT, *Konuşmamak, ortadan kalkmasını sağlamaz*, simplifies the sentence structure while keeping the core message intact. This version maintains the impersonal tone and succinctly conveys the idea that silence won't solve the issue, aligning well with the source in terms of accuracy and style. Each translation reflects different approaches to conveying the message about the ineffectiveness of silence as a solution, highlighting the intricacies of translating concise statements while preserving their intended meaning and impact.

In Table 2, "Comparison of Translation Performance in Educational Texts," we present a comprehensive comparative analysis of various translations of educational texts. This analysis is conducted in light of the MQM model parameters, which include Terminology, Accuracy, Linguistic Conventions, Style, Locale Conventions, Audience Appropriateness, Design and Markup. The table presents clear examples of the source text alongside translations provided by human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT. Each translation is meticulously evaluated against

the MQM parameters, offering insights into their respective strengths and weaknesses in the context of educational content.

Table 2: Comparison of Translation Performance in Educational Texts

Parameter	Human Translation	Google Translation	DeepL Translation	ChatGPT Translation
<i>Terminology</i>	Excellent, context-aware	Good, but occasionally inaccurate	Good, occasionally lacks nuance	Excellent, context-appropriate
<i>Accuracy</i>	High, with nuanced translation	Mostly accurate with minor errors	Mostly accurate with some deviations	High, closely reflects source
<i>Linguistic Conventions</i>	Adheres well to target language norms	Struggles with complex structures	Better than Google but can be awkward	Good grasp, maintains readability
<i>Style</i>	Consistent, appropriate for content	Inconsistent, varies in tone	Generally consistent, varies unexpectedly	Consistent, suitable for educational material
<i>Locale Conventions</i>	Adheres to locale-specific nuances	Sometimes misses locale nuances	Occasional misses in locale-specific references	Generally maintains locale nuances
<i>Audience Appropriateness</i>	Tailored to target audience, appropriate tone	Mostly appropriate, but can misstep in tone	Mostly appropriate with minor lapses	Suitable language and tone for audience
<i>Design and</i>	Likely	Basic, may	Similar to	Focuses on

<i>markup</i>	respects original design intent	not consider design aspects	Google, basic design consideration	content over design
---------------	--	-----------------------------------	--	------------------------

---

Human Translation is deemed excellent, demonstrating high accuracy and context awareness in terminology. It adheres well to the target language's linguistic conventions and is consistent in style, and suitable for the content's intent. Locale-specific nuances are well respected, ensuring the content is tailored for the audience with an appropriate tone. The design and markup likely respect the original intent, maintaining the integrity of the source. Google Translation is reliable but sometimes falls short in terms of accuracy, particularly with complex structures and occasionally misses nuances. The style can be inconsistent and vary in tone, and while it's mostly appropriate for the audience, it can misstep in tone. The design and markup are basic and may not consider all design aspects. DeepL Translation scores well on terminology and is mostly accurate but can sometimes lack nuances. It has better linguistic convention adherence than Google but can still be awkward. The style is generally consistent but can vary unexpectedly. Locale conventions are occasionally missed, and while the translation is mostly appropriate for the audience, there are minor lapses. Design and markup are similar to Google, with some basic design considerations. ChatGPT Translation provides excellent, context-appropriate terminology, and high accuracy that closely reflects the source material. It has a good grasp of linguistic conventions and maintains readability, with a consistent style suitable for educational material. It generally maintains locale nuances and offers language and tone that are suitable for the audience, focusing on content over design consideration. In summary, while Human Translation leads in context-awareness and nuanced translation, Google and DeepL provide reliable but sometimes inconsistent alternatives. ChatGPT strikes a balance with high accuracy and suitability for educational content, with a focus on language over design. Each method has its own strengths

and weaknesses, with human translation being the most nuanced and machine translations offering varying degrees of accuracy and adherence to linguistic and locale nuances. In a nutshell, human translations generally perform best across all parameters, offering the most reliable and context-sensitive translation. Google MT and DeepL provide decent translations but may occasionally miss nuances and locale-specific elements. ChatGPT, as represented here, offers a balanced translation with high accuracy and appropriateness for the target audience but does not inherently account for design and markup considerations.

RQ2. How does the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT compare when applied to health-related texts?

Table 3. Side-by-Side Comparison of Human, Google, DeepL, and ChatGPT Translations for Healthcare Context

Source Text	The Health Care Complaints Commission
Human Translation	-
Google MT	Sağlık Şikayetleri Komisyonu
DeepL MT	Sağlık Hizmetleri Şikayetleri Komisyonu
ChatGPT	Sağlık Hizmetleri Şikayetler Komisyonu

In the translations of "The Health Care Complaints Commission" into Turkish by Google MT, DeepL MT, and ChatGPT, differences are primarily in terms of the MQM model parameters of Terminology and Accuracy. While all translations use appropriate healthcare terminology, Google MT's *Sağlık Şikayetleri Komisyonu* omits the direct translation of "Care," slightly deviating from the source text's meaning. In contrast, DeepL MT's *Sağlık Hizmetleri Şikayetleri Komisyonu* and ChatGPT's translation include *Hizmetleri* (Services), closely aligning with the original term "Health Care." Linguistically, all versions adhere to Turkish conventions, with variations in word order reflecting different structuring approaches while maintaining grammatical correctness. The style remains consistently formal across all translations, suitable for an official body's name. Each translation respects locale conventions, using standard Turkish terminology

for health, complaints, and commission, and is appropriately targeted at a Turkish-speaking audience familiar with healthcare-related terms. Design and Markup aspects are not applicable in this context as the task involves plain text translation without specific design or markup elements. Overall, the most significant difference lies in the Accuracy parameter, with Google MT's version slightly less aligned with the source text in terms of conveying the full scope of "Health Care."

Source Text	Making a complaint
Human Translation	Şikayette bulunmadan önce
Google MT	Şikayet etmek
DeepL MT	Şikayette bulunmak
ChatGPT	Bir şikayette bulunma

In the translations of "Making a complaint" into Turkish by Google MT, DeepL MT, ChatGPT, and a human translator, differences emerge primarily in terms of Accuracy and Audience Appropriateness within the MQM model parameters. Google MT's *Şikayet etmek* and DeepL MT's *Şikayette bulunmak* closely mirror the source text's intent, presenting direct and concise equivalents for "Making a complaint." ChatGPT's *Bir şikayette bulunma* adds an unnecessary definite article *Bir* (A), which slightly deviates from the source text's conciseness but still retains the overall meaning. However, the human translation *Şikayette bulunmadan önce* introduces a significant shift in meaning, translating to "Before making a complaint," which adds a temporal aspect which does not present in the original. This reflects a notable deviation in Accuracy. All translations are correct in terms of Linguistic Conventions and use appropriate, formal Style suitable for the context. Locale Conventions are well-respected with appropriate terminology. Design and Markup do not apply in this textual translation context. In summary, while Google MT and DeepL MT provide accurate and audience-appropriate translations, ChatGPT's version includes an unnecessary article, and the human translation significantly alters the original meaning by adding a temporal context.

Source Text	Suburb/Town
Human Translation	-
Google MT	Banliyö/Kasaba
DeepL MT	Banliyö/Kasaba
ChatGPT	İlçe/Şehir

In translating "Suburb/Town" into Turkish, there's a notable divergence in approach between Google MT, DeepL MT, and ChatGPT. Both Google MT and DeepL MT offer the same translation, *Banliyö/Kasaba*, which accurately reflects the source text's meaning. *Banliyö* corresponds to "Suburb," and *Kasaba* to "Town," demonstrating a high level of Accuracy in terms of the MQM model. These translations are straightforward and adhere to appropriate Linguistic Conventions and Style, fitting for various contexts, whether formal or informal. Locale Conventions are also well respected, using standard Turkish terms for geographical locations. On the other hand, ChatGPT's translation, *İlçe/Şehir*, represents a shift in meaning. *İlçe* translates to "District" and *Şehir* to "City," which deviates from the original terms "Suburb" and "Town." This reflects a difference in Accuracy, as the terms used by ChatGPT refer to different types of urban areas compared to the source text. While this translation maintains appropriate Linguistic Conventions and Style, and is suitable for a Turkish audience, the choice of words alters the original meaning, impacting its Audience Appropriateness. Design and Markup are not applicable in this context, as the task is centered around text translation. In summary, Google MT and DeepL MT provide translations that are closely aligned with the source text in terms of Terminology and Accuracy, while ChatGPT's translation, though linguistically correct, deviates in meaning from the original terms.

Source Text	State
Human Translation	Eyalet
Google MT	Durum

DeepL MT	Eyalet
ChatGPT	Eyalet

In the translations of the word "State" into Turkish by Google MT, DeepL MT, ChatGPT, and a human translator, we observe significant variation primarily in terms of Accuracy within the MQM model. DeepL MT, ChatGPT, and the human translation all provide *Eyalet* as the translation, accurately reflecting the geopolitical context of the term "State," as in a region or province within a country. This shows high fidelity to the source text's intended meaning, maintaining appropriate Terminology and Linguistic Conventions. In contrast, Google MT translates "State" as *Durum*, which means "condition" or "situation" in Turkish. This represents a significant deviation in terms of Accuracy, as *Durum* does not convey the geopolitical meaning of "State." The Google MT translation is contextually inappropriate for the intended use of the term "State," showing a misunderstanding of the source text's context. All translations are correct in terms of Linguistic Conventions and use a Style that is fitting for the context. Locale Conventions are well-respected in the translations by DeepL MT, ChatGPT, and the human translator, using standard Turkish terminology for geopolitical entities. Design and Markup are not applicable in this context as the task involves plain text translation. In summary, while DeepL MT, ChatGPT, and the human translation accurately capture the meaning of "State" as a geopolitical entity, Google MT's translation misinterprets the term, reflecting a significant difference in Accuracy.

Source Text	I am an Aboriginal person Yes / No
Human Translation	-
Google MT	Aborjin bir insanım Evet / Hayır
DeepL MT	Ben bir Aborjinim Evet / Hayır
ChatGPT	Bir Aborjinim Evet / Hayır

In translating "I am an Aboriginal person Yes / No" into Turkish, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT exhibit variations primarily in Accuracy and Style within the MQM model. Google MT's translation, *Aborjin bir insanım Evet / Hayır*, DeepL MT's *Ben bir Aborjinim Evet / Hayır*, and ChatGPT's *Bir Aborjinim Evet / Hayır* all show deviations from the human translation, which is simply "I am an Aboriginal person Yes / No".

bir Aborjinim Evet/ Hayır, and ChatGPT's *Bir Aborijinin Evet / Hayır* all correctly identify *Aborjin* as the Turkish equivalent for "Aboriginal." This demonstrates a high level of Accuracy in terms of terminology and meaning. However, there are stylistic differences. Google MT adopts a more literal translation style, including *bir insanım* ("a person I am"), which, while accurate, is slightly more verbose than necessary. DeepL MT and ChatGPT opt for more concise translations, with DeepL MT using *Ben* (I) for clarity and ChatGPT omitting it, relying on the verb conjugation to convey the subject. These variations reflect different approaches to maintaining the balance between conciseness and clarity in Style. All translations adhere to appropriate Linguistic Conventions in Turkish and respect Locale Conventions. The translations are also audience-appropriate, providing a clear option for self-identification regarding Aboriginal identity. Design and Markup are not relevant in this textual translation context. In summary, while all translations accurately convey the message of self-identifying as an Aboriginal person, they differ in Style, with Google MT being more literal and explanatory, whereas DeepL MT and ChatGPT offer more streamlined translations. These stylistic choices do not alter the fundamental meaning but reflect different approaches to translation.

In Table 4, "Comparison of Translation Performance in Health-Related Texts," we present a comprehensive comparative analysis of various translations of the health text. This analysis is conducted in light of the MQM model parameters, which include Terminology, Accuracy, Linguistic Conventions, Style, Locale Conventions, Audience Appropriateness, Design and Markup. The table presents clear examples of the source text alongside translations provided by human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT. Each translation is meticulously evaluated against the MQM parameters, offering insights into their respective strengths and weaknesses in the context of health content.

Table 4: Comparison of Translation Performance in Medical Texts

Parameter	Human Translatio n	Google Translatio n	DeepL Translatio n	ChatGPT Translatio n
-----------	--------------------------	---------------------------	--------------------------	----------------------------

<i>Terminology</i>	Precise and appropriate terminology consistent with healthcare complaints	Accurate terminology with few exceptions	Accurate, consistent use of terms	Accurate, consistent use of terms
<i>Accuracy</i>	Generally accurate, though simplifies some phrases which could alter nuanced meaning	Mostly accurate, some deviations especially with nuanced phrases	Generally accurate, minor deviations in complex phrases	Generally accurate, slight deviations from formal expressions
<i>Linguistic Conventions</i>	Adheres to Turkish linguistic norms but may need adjustments for complex structures	Correct grammar and syntax, minor errors with complex structures	Good grammar, better syntax handling than Google	Good grammar and syntax, slight informal tone
<i>Style</i>	Mostly formal, with minor inconsistencies in register	Mostly formal, some inconsistencies with the use of honorifics	Consistent formality and use of honorifics	Generally formal, some phrases less formal
<i>Locale Conventions</i>	Successfully adapts to local context with appropriate terminology	Correct locale-specific terms but minor errors in cultural phrasing	Accurate locale-specific terms, good cultural phrasing	Accurate locale-specific terms, good cultural phrasing
<i>Audience Appropriateness</i>	Language is appropriate for general audience but may	Language is appropriate for the general audience,	Language well-tailored to audience, clear and	Language well-tailored to audience, occasionally

	require refinement for formality.	minor clarity issues	precise	less formal
<i>Design and markup</i>	Translation text requires proper formatting to match the source design and layout.	Correct format, some inconsistencies in layout elements	Correct format, good attention to layout elements	Correct format, good attention to layout elements

Human Translation scores well on terminology, with precise and appropriate use, and generally maintains accuracy, although some simplifications could alter nuanced meanings. It adheres to Turkish linguistic conventions but may require adjustments for complex structures. The style is mostly formal, locale conventions are well adapted, and the audience appropriateness is generally reliable but may require refinement for formality. Design and markup need proper formatting to match source document layout. Google Translation has accurate terminology with few exceptions, with some accuracy deviations on nuanced phrases. Its linguistic conventions have corrected grammar and syntax but struggle with complex structures. The style is formal with some inconsistencies, and locale-specific terms have minor errors. The language is appropriate for a general audience, and the design and markup have some inconsistencies in layout. DeepL Translation offers accurate and consistently used terminology, with minor accuracy deviations in complex phrases. The linguistic conventions exhibit good grammar and better syntax handling than Google, with a consistent formal style and use of honorifics. Locale conventions are accurate with good cultural phrasing, audience appropriateness is well-tailored and clear, and the design and markup pay good attention to layout elements. ChatGPT Translation also uses accurate and consistently used terminology, with general accuracy and slight deviations from formal expressions. The linguistic conventions show good grammar and

syntax with an informal tone. Style is generally formal with some phrases less formal, locale conventions are accurate, and the language is well-tailored to the audience, occasionally less formal. The design and markup maintain a good layout. Overall, while each translation method has its strengths, human translation tends to offer more precise terminology and adapts better to local contexts. Google and DeepL have their own merits in terms of grammar and cultural phrasing, with DeepL slightly ahead in handling complex syntax. ChatGPT provides a balance with consistently accurate terminology and a well-tailored audience approach, although it may have a more informal tone at times.

RQ3. How does the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT compare when applied to legal texts?

Table 5: Side-by-Side Comparison of Human, Google, DeepL, and ChatGPT Translations for Legal Text

Source Text	Happily Ever... Before and After
Human Translation	Önce ve Sonra... Her zaman mutlu
Google MT	Sonsuza Dek Mutlu... Öncesi ve Sonrası
DeepL MT	Sonsuza Kadar Mutlu... Öncesi ve Sonrası
ChatGPT	Mutlu Sonsuz... Önce ve Sonra

In the translations of "Happily Ever... Before and After" into Turkish by a human translator, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT, we observe variations in Style, Accuracy, and Terminology within the MQM model. The human translation *Önce ve Sonra... Her zaman mutlu* restructures the phrase significantly, placing emphasis on "Before and After" and ending with "Always happy," which changes the poetic structure and rhythm of the original. Google MT's *Sonsuza Dek Mutlu... Öncesi ve Sonrası* and DeepL MT's *Sonsuza Kadar Mutlu... Öncesi ve Sonrası* are more accurate, preserving the essence of "Happily Ever" with *Sonsuza Dek Mutlu* and *Sonsuza Kadar Mutlu*, which both mean "Happy Forever." These translations maintain the original's emphasis on a timeless state of happiness, followed by a reference to "Before and After." ChatGPT's *Mutlu Sonsuz... Önce ve Sonra* offers a slightly

different take, using *Mutlu Sonsuz* ("Happy Infinite") which, while poetic, slightly deviates from the traditional phrase "Happily Ever." In terms of Linguistic Conventions, all translations are well-structured in Turkish. Locale Conventions are respected in all versions, using culturally appropriate expressions for conveying the concept of enduring happiness. Design and Markup do not apply in this text-based translation. Overall, while Google MT and DeepL MT closely align with the original in terms of capturing the poetic and timeless nature of the phrase, the human translation alters the structure significantly, and ChatGPT offers a unique but slightly less conventional rendition.

Source Text	On your wedding day, your celebrant will solemnise your marriage.
Human Translation	Evlenme gününüzde, evlendirme memurunuz evliliğinizi resmen icra edecektir.
Google MT	Düğün gününüzde, kutlayıcınız nikahınızı kıyacak.
DeepL MT	Düğün gününüzde, nikah memurunuz evliliğinizi resmileştirecektir.
ChatGPT	Düğün gününüzde, nikah memurunuz evliliğinizi gerçekleştirir.

In the translations of "On your wedding day, your celebrant will solemnise your marriage" into Turkish by a human translator, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT, there are notable differences in terms of Accuracy, Terminology, and Style within the MQM model. The human translation, *Evlenme gününüzde, evlendirme memurunuz evliliğinizi resmen icra edecektir*, is quite accurate and formal, using *evlendirme memurunuz* (your marriage officer) and *resmen icra edecektir* (will officially perform) which closely align with the solemnity and formality of "celebrant" and "solemnise." Google MT's translation, *Düğün gününüzde, kutlayıcınız nikahınızı kıyacak*, uses *kutlayıcınız* (your celebrator) which is less formal and slightly deviates from the original term "celebrant." The term *nikahınızı kıyacak* (will marry you) is more casual and less precise compared to the term "solemnise." DeepL MT's *Düğün gününüzde, nikah memurunuz evliliğinizi resmileştirecektir*, and ChatGPT's

Düğün gününüzde, nikah memurunuz evliliğinizi gerçekleştirir, both use *nikah memurunuz* (your marriage officer), which is accurate and formal. DeepL's *resmileştirecektir* (will formalize) is very close to "solemnise," maintaining the formality and legality implied in the source. ChatGPT's choice, *gerçekleştirir* (performs), while accurate, is slightly less formal and specific than "solemnise." All translations adhere to appropriate Linguistic Conventions and Locale Conventions, with varying degrees of formality and precision in style. Design and Markup do not apply in this text-based translation. In summary, the human translation and DeepL MT provide more accurate and formal translations that closely reflect the source text's intent, while Google MT and ChatGPT offer translations that, while correct, are somewhat less formal and less precise in their terminology.

Source Text	Making a will
Human Translation	Vasiyetname yapma
Google MT	vasiyet yapmak
DeepL MT	Vasiyetname hazırlamak
ChatGPT	Vasiyetname yapma

In the translations of "Making a will" into Turkish by a human translator, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT, we see variations mainly in terms of Style and Terminology within the MQM model. Both the human translation *Vasiyetname yapma* and ChatGPT's translation use the same phrasing, which is a direct and concise representation of the original text. The term *Vasiyetname* accurately translates into "will," and *yapma* corresponds to "making," thus maintaining high Accuracy and appropriate Terminology. Google MT's translation *vasiyet yapmak* uses a less formal term *vasiyet* instead of *Vasiyetname*. While *vasiyet* can mean a will or testament, *Vasiyetname* is more specific and formal, better suiting the legal context of making a will. DeepL MT's *Vasiyetname hazırlamak* adds *hazırlamak* (to prepare), which introduces a slight variation in Style, implying a more detailed or thorough process of creating a will. All translations adhere to Turkish Linguistic Conventions and respect Locale Conventions,

with slight stylistic differences reflecting the translators' choices. Design and Markup are not relevant in this context, as the task involves plain text translation. In summary, while the human translation and ChatGPT provide a direct and succinct translation of "Making a will," Google MT opts for a less formal term, and DeepL MT suggests a slightly more elaborate process through its choice of words, reflecting minor differences in Style and Terminology.

Source Text	Keeping relationships on track is not always easy.
Human Translation	İlişkileri rayında tutmak her zaman kolay değildir.
Google MT	İlişkileri yolunda tutmak her zaman kolay değildir.
DeepL MT	İlişkileri rayında tutmak her zaman kolay değildir.
ChatGPT	İlişkileri rayında tutmak her zaman kolay olmaz.

In translating "Keeping relationships on track is not always easy" into Turkish, the human translator, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT exhibit nuanced differences primarily in Style and Accuracy within the MQM model. The human translation, DeepL MT, and ChatGPT all opt for *İlişkileri rayında tutmak*, which is a direct translation of "Keeping relationships on track," preserving the metaphorical use of "on track." This demonstrates high Accuracy and appropriate Terminology. Google MT's *İlişkileri yolunda tutmak* translates to "Keeping relationships in order," which slightly shifts the original metaphor from "track" to "order." While the overall meaning of maintaining relationships is preserved, the change in metaphor represents a minor deviation in Style and a slight impact on Accuracy. The variation in the latter part of the sentence between *her zaman kolay değildir* (is not always easy) and *her zaman kolay olmaz* (does not always become easy) is subtle. The human translator, DeepL MT, and Google MT use the former, directly reflecting the source text. ChatGPT's version, while conveying a similar meaning, introduces a slight variation in phrasing, which affects Style but not the fundamental meaning. All translations adhere to Turkish Linguistic Conventions and Locale Conventions, with variations reflecting different stylistic choices and slight nuances in expression. Design

and Markup are not relevant in this text-based translation. In summary, while the human translator, DeepL MT, and ChatGPT provide translations that are very close to the source text in both meaning and metaphor, Google MT opts for a slightly different metaphor, reflecting a minor difference in Style and Accuracy.

Source Text	Marriage breakdown: Family Dispute Resolution
Human Translation	Evliliğin bitmesi: Aile Uyuşmazlığının Çözümü
Google MT	Evlilik dökümü: Aile Uyuşmazlık Çözümü
DeepL MT	Evliliğin bozulması: Aile Uyuşmazlıklarının Çözümü
ChatGPT	Evlilik çökmeleri: Aile Anlaşmazlık Çözümü

In the translations of "Marriage breakdown: Family Dispute Resolution" into Turkish by a human translator, Google MT, DeepL MT, and ChatGPT, we observe differences mainly in Terminology and Accuracy within the MQM model. The human translation *Evliliğin bitmesi: Aile Uyuşmazlığının Çözümü* translates "Marriage breakdown" as *Evliliğin bitmesi* (The ending of marriage), which captures the finality implied in "breakdown," but lacks the connotation of a process of deterioration. The phrase *Aile Uyuşmazlığının Çözümü* correctly translates to "Family Dispute Resolution." Google MT's *Evlilik dökümü: Aile Uyuşmazlık Çözümü* uses *Evlilik dökümü*, a less common phrase that could be interpreted as "Marriage breakdown," but with a literal sense of 'casting' or 'molding' which is less accurate. The term *Aile Uyuşmazlık Çözümü* for "Family Dispute Resolution" is slightly imprecise as it misses the possessive 's' (*Uyuşmazlıklarının*). DeepL MT's *Evliliğin bozulması: Aile Uyuşmazlıklarının Çözümü* translates "Marriage breakdown" more accurately as *Evliliğin bozulması* (The deterioration of marriage), which better conveys the gradual process of a marriage breakdown. The term *Aile Uyuşmazlıklarının Çözümü* is an accurate translation for "Family Dispute Resolution." ChatGPT's *Evlilik çökmeleri: Aile Anlaşmazlık Çözümü* uses *Evlilik çökmeleri* (Marriage collapses), a term that implies a more sudden or dramatic breakdown, which may not fully align with the usual connotation of "Marriage breakdown."

The phrase *Aile Anlaşmazlık Çözümü* is similar to Google MT's translation and has the same minor inaccuracy. All translations maintain appropriate Linguistic Conventions and Style, and Locale Conventions are respected. Design and Markup are not applicable in this context. In summary, DeepL MT provides the most accurate translation of both terms, closely aligning with the source text, while the human translation, Google MT, and ChatGPT each introduce slight variations in meaning and terminology, affecting the overall Accuracy.

In Table 6, "Comparison of Translation Performance in Legal Texts," we present a comprehensive comparative analysis of various translations of the legal text. This analysis is conducted in light of the MQM model parameters, which include Terminology, Accuracy, Linguistic Conventions, Style, Locale Conventions, Audience Appropriateness, Design and Markup. The table presents clear examples of the source text alongside translations provided by human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT. Each translation is meticulously evaluated against the MQM parameters, offering insights into their respective strengths and weaknesses in the context of legal content.

Table 6: Comparison of Translation Performance in Legal Texts

Parameter	Human Translation	Google Translation	DeepL Translation	ChatGPT Translation
<i>Terminology</i>	Correctly uses legal terms such as "subsection" and "regulation".	Correctly uses legal terms but slightly varies with "alt bölümü" for "subsection"	Correctly uses legal terms, similar to Google MT.	Correctly uses legal terms but slightly varies with "alt bölümü" for "subsection"
<i>Accuracy</i>	Accurately conveys the meaning of the source with all legal references	Accurately conveys the meaning but uses "Bu bilgi" (This information)	Accurately conveys the meaning, including the plural form as in	Accurately conveys the meaning, includes all legal references,

	intact.	in singular form instead of "Bu bilgiler" (This information) in plural as in the source.	the source.	slightly different phrasing.
<i>Linguistic Conventions</i>	Follows conventions of Turkish legal language.	Follows conventions of Turkish legal language but with a minor deviation in the term for "subsection"	Follows conventions of Turkish legal language, similar to Google MT.	Follows conventions of Turkish legal language, with slight deviation as noted in terminology.
<i>Style</i>	The translation is formal and matches the source's legal document style.	The translation is formal and matches the source's style, though the term choice for "subsection" is less formal.	The translation is formal and matches the source's style.	The translation is formal, consistent with the source style.
<i>Locale Conventions</i>	Uses the structure and terms appropriate for Turkish legal documents.	Uses the structure and terms appropriate for Turkish legal documents.	Uses the structure and terms appropriate for Turkish legal documents.	Uses structure and terms appropriate for Turkish legal documents, but slightly less common phrasing.
<i>Audience Appropriateness</i>	Language is appropriate for an	Language is appropriate for an	Language is appropriate for an	Language is appropriate for an

---

	audience familiar with legal texts.	audience familiar with legal texts.	audience familiar with legal texts.	audience familiar with legal texts.
<i>Design and markup</i>	N/A	N/A	N/A	N/A

Human Translation is noted for correctly using legal terms and accurately conveying the meaning of the source with all legal references intact. It follows the conventions of Turkish legal language, is formal, and maintains the structure and terms appropriate for Turkish legal documents. The language is suitable for an audience familiar with legal texts. Google Translation also uses legal terms correctly but with slight variations, such as "alt bölümü" for "subsection". While it accurately conveys the meaning, it incorrectly uses singular forms for words that are plural in the source. It follows the conventions of Turkish legal language with minor deviations, is formal, and uses appropriate structures and terms for Turkish legal documents. The language is deemed appropriate for an audience familiar with legal texts. DeepL Translation similarly uses the correct legal terms, closely resembling Google Translation's performance. It accurately conveys the meaning, including the correct form as in the source. DeepL follows the conventions of Turkish legal language better than Google but can still be awkward. Its style is formal and matches the source's style, and it uses the correct structure and terms suitable for Turkish legal documents. The audience appropriateness is similar to the other methods. ChatGPT Translation uses the correct legal terms but with slight variations, such as *bölümü* for "subsection". It accurately conveys the meaning and includes all legal references, albeit with slightly different phrasing. ChatGPT follows the conventions of Turkish legal language with minor deviations in terminology. The translation is formal and consistent with the source style, uses structure and terms appropriate for Turkish legal documents, although it may include common phrasing. The language is appropriate for an audience familiar with legal texts. Design and markup parameters are not applicable (N/A) for machine

translations. Overall, while all methods demonstrate proficiency in translating legal terminology and maintaining formal style, Human Translation holds the edge for accuracy and adherence to linguistic conventions. Google and DeepL are comparable, with DeepL having a slight advantage in handling the nuances of the source language. ChatGPT, while generally effective, exhibits slight deviations in terminology and phrasing but remains suitable for an audience familiar with legal texts.

RQ4. What are the specific strengths and limitations of each translation method in the context of the three text types?

The analysis of the translations provided in the legal, health, and general text types using the MQM model reveals various strengths and weaknesses in each translation method (human translator, Google, DeepL, and ChatGPT).

1. Terminology:

- Human Translator: Consistently accurate and context-appropriate terminology.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Generally accurate, but some instances of inconsistency with terminology resources were noticed. Google and DeepL showed occasional wrong term usage, particularly in specialized contexts like legal or health.

2. Accuracy:

- Human Translator: Demonstrated high accuracy with minimal mistranslations, omissions, or additions.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Varied in accuracy. Google and DeepL occasionally suffered from mistranslations or omissions, especially in complex sentences. ChatGPT showed better handling of under-translation and over-translation but was not immune to occasional errors.

3. Linguistic Conventions:

- Human Translator: Excellent adherence to grammar, punctuation, and spelling norms.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Generally good but not perfect. Google had occasional issues with grammar and

punctuation. DeepL and ChatGPT were better but sometimes produced awkward or unnatural sentence structures.

4. Style:

- Human Translator: Maintained a consistent and appropriate style according to the text type.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Style varied. Google sometimes produced awkward or unidiomatic expressions. DeepL was better in maintaining register and style, while ChatGPT occasionally struggled with maintaining a consistent style across different text types.

5. Locale Conventions:

- Human Translator: Excellent adherence to locale-specific formats like date, time, and address.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Generally good adherence, but some errors were noticed, particularly in handling specific formats like addresses or phone numbers.

6. Audience Appropriateness:

- Human Translator: Showed a high level of audience appropriateness, with culturally sensitive and relevant translations.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Varied in performance. Google sometimes missed cultural nuances. DeepL and ChatGPT were better but not flawless in capturing culture-specific references.

7. Design and Markup:

- Human Translator: Not applicable as human translations typically don't involve design and markup elements.
- Google, DeepL, and ChatGPT: Generally good, but there were instances where layout considerations (like line breaks in paragraphs) could be improved.

In conclusion, the human translations were consistently high in quality across all dimensions, reflecting a deep understanding of context, style, and locale-specific nuances. Google's translations were adequate but occasionally lacked in areas like style and cultural nuances. DeepL showed strengths in maintaining style

and linguistic conventions but sometimes faltered in terminology accuracy. ChatGPT demonstrated a balanced performance across most dimensions, with occasional issues in style consistency and handling complex sentence structures. Each translation method has its unique strengths and challenges, and the choice between them may depend on the specific requirements of the translation task, such as the need for accuracy, adherence to style guides, or sensitivity to cultural nuances.

RQ5. How do the findings contribute to the broader understanding of machine translation performance and its potential impact on the field of translation?

The comparison of a human translator, Google, DeepL, and ChatGPT in a variety of community-based settings (legal, health, and general) reveals distinct strengths and weaknesses for each translator, indicating their suitability for specific kinds of texts:

The human translator is highly successful in all text types, particularly in legal and health texts, where precision, context understanding, and sensitivity to specialized terminology are crucial. Human translators are indispensable for complex and nuanced texts, especially where legal implications or technical accuracy are critical. Their ability to understand context and cultural nuances makes them ideal for texts requiring a high degree of precision and cultural sensitivity.

Google MT generally performs well with general and straightforward texts. It has improved over time in handling common phrases and simple sentences. Google MT is useful for quick translations of less complex texts or for getting a general understanding of content in a foreign language. However, its occasional inaccuracies in specialized terminology and style mean it's less reliable for legal, technical, or health-related texts.

DeepL tends to be more successful with texts that require a more nuanced understanding of language, such as general and literary texts. It often produces more naturally flowing translations than Google. DeepL is a strong choice for texts where a more natural, idiomatic translation is needed. While it shows

competence in general texts, its occasional struggles with very specialized terminology can be a limitation for highly technical or legal texts.

ChatGPT shows balanced performance across various text types. It is particularly effective in general texts where conversational tone and context are important. ChatGPT is versatile, suitable for a broad range of texts, especially where a conversational, engaging style is needed. However, its occasional style inconsistencies and less rigorous handling of specialized terminology make it less ideal for highly technical or legal documents.

Human Translators remain the most reliable for high-stakes, technical, or specialized texts due to their nuanced understanding of language, culture, and subject matter. Automated Translation Tools (Google, DeepL, ChatGPT) are improving and useful for general or preliminary translations, especially when speed is a priority. However, they may still require human review for accuracy, particularly in specialized fields. The choice between these translation options should be guided by the nature of the text, the required level of accuracy, and the specific context in which the translation will be used.

Discussion

In this study, we compared the translation performance of human translators, Google MT, DeepL, and ChatGPT in educational, health, and legal texts.

As expected, human translations have delivered the most accurate and contextually appropriate results. This is because humans are capable of understanding the nuances of language, idiomatic expressions, and cultural references. However, human translations can sometimes suffer from inconsistencies and may be influenced by the translator's personal preferences or interpretations. Google Translation has significantly improved over time and offers fast, accessible translations for a wide range of languages. However, it can sometimes struggle with idiomatic expressions, complex sentences, or preserving the original meaning of the source text. This may lead to fluency, terminology,

and mistranslation issues. DeepL has shown impressive performance in generating translations that are often more fluent and contextually accurate than those of Google MT. It excels in handling idiomatic expressions and complex sentence structures. However, it may still occasionally produce mistranslations or struggle with preserving the original meaning, especially in highly specialized or technical domains. As a language model, ChatGPT provides translations that are generally accurate and fluent, with a good understanding of context and idiomatic expressions. However, it can sometimes generate translations that deviate from the source text's meaning or introduce inaccuracies, particularly in specialized fields.

In confirmation of our findings, Rusadi and Setiajid (2023), Rusadi and Setiajid (2023) identified five specific error types in translations conducted by Google MT and ChatGPT, from the six categories initially suggested by Koponen. Within these, a collective total of 29 errors were noted, categorized as follows: concept omissions (17.24%), the introduction of irrelevant concepts (24.13%), non-translation of concepts (20.68%), inaccurate concept translations (3.44%), and improper concept substitutions (34.48%). In terms of errors related to relationships, a single error type was noted, specifically the addition of an extra participant. This research sheds light on the operational effectiveness of popular machine translation tools in practical applications, highlighting critical areas for enhancement to improve their precision and dependability, thereby offering significant benefits to both the developers and the users of these technologies (Rusadi & Setiajid, 2023). Supporting this notion, Son and Kim (2023), found that in terms of BLEU, chrF, and TER metrics, Google MT and Microsoft Translator typically outperform ChatGPT. However, ChatGPT demonstrates a higher level of proficiency in translating certain language pairs. It was consistently found that translations from non-English languages to English were more accurate across all three platforms, in contrast to translations from English to non-English languages. Notably, an enhancement in the performance of the translation systems was discernible with the increase in token size,

suggesting that training models on larger tokens could be advantageous. Karabayeva and Kalizhanova (2024) also concluded that while ChatGPT and DeepL serve as valuable tools in the realm of literary translation, their imperfections necessitate human oversight and refinement. This research contributes to the disciplines of machine translation and natural language processing by examining the application of two advanced AI tools, ChatGPT and DeepL, in the translation of literary texts. Furthermore, the paper enriches the fields of literary studies and digital humanities by exploring the capabilities and limitations of machine translation in the context of creative writing and dialogue systems. There are other studies that corroborated with our findings (e.g. Qian, 2023, Huang et al., 2024).

In terms of educational texts, Human translation exhibited exceptional precision and context awareness, skillfully balancing terminology, accuracy, and audience appropriateness. MT tools (Google, DeepL, ChatGPT), on the other hand, demonstrated limitations in consistently capturing the specific nuances and styles required for educational materials, while they generally were accurate and context appropriate. When it comes to the health-related texts, HT accurately captures specialized terminology and maintains the formal style essential in health-related documents, whereas MT tools showed varying degrees of accuracy and appropriateness, with occasional challenges in handling complex phrases and maintaining a consistent formal tone. In legal texts, HT was outstanding in accurately conveying legal terminology and adhering to the formal style and structure of legal documents. While MT tools effectively utilized legal terms, there were instances of deviations in terminology and style, which can be critical in legal contexts.

Consistent with our findings, Sahari et al. (2023) observed both advantages and disadvantages of utilizing ChatGPT for translation tasks. They pointed out that ChatGPT, an AI-driven translation tool, excels in systematic processes such as drafting and editing translations, but is less adept at tasks requiring discernment, like refining and verifying translations. Similarly, the research by Cornelison et al. (2021) aligns with these observations and also

demonstrates the risks of MT tools in health-related texts. The researchers were to evaluate the precision of Google MT in converting usage instructions and counseling points for the most commonly prescribed drugs in the US into Arabic, Chinese (simplified), and Spanish. Out of 247 translations deemed inaccurate, 72 (29.1%) were identified as having high clinical significance or posing a potential threat to life. The researchers recommended employing certified translators to convert prescription medication instructions and counseling points into these languages. They also cautioned clinicians about the risks of relying on Google MT for accurate translations. In support of these findings, a separate investigation evaluated the effectiveness of Google MT's updated algorithm in translating emergency department (ED) discharge instructions into Spanish and Chinese. This study analyzed 100 free-texted ED discharge instructions comprising 647 sentences, finding a 92% accuracy rate for Spanish and 81% for Chinese. Notably, 2% of the Spanish and 8% of the Chinese sentence translations were flagged as potentially harmful. The study advises that clinicians using Google MT can mitigate risks by asking patients to read the translations alongside verbal instructions, paying attention to spelling and grammar, and steering clear of complex grammar, medical terminology, and informal English. It suggests that while Google MT can aid in supplementing English instructions, translated materials should include a disclaimer about possible inaccuracies. The study further recommends the inclusion of English instructions and automated cautions about the limitations of machine translation (Khoong et al., 2019). This aligns with a wealth of related research findings (e.g., Khanna et al., 2011; Wu et al., 2016).

Conclusion

The study contributes significantly to our understanding of the capabilities and limitations of different translation methods. It reinforces the idea that while machine translation tools are rapidly advancing and useful for many applications, human translators remain essential for tasks requiring high precision, specialized knowledge, and cultural sensitivity. The choice of translation method should be guided by the specific demands of

the text, ensuring the highest standards of accuracy and appropriateness are met. We can conclude that human translations tend to provide the highest quality and contextually accurate results, followed closely by DeepL and ChatGPT, with Google MT slightly lagging. However, each method has its strengths and weaknesses, and the choice of translation tool ultimately depends on the specific needs and requirements of the task at hand. Human translations generally provide the highest quality and contextually accurate results but may suffer from inconsistencies and subjectivity. Automated translation tools, such as Google MT, DeepL, and ChatGPT, have made significant progress in delivering fast and accessible translations for various languages. While these tools are effective in many situations, they may still struggle with idiomatic expressions, complex sentences, and preserving the original meaning, especially in highly specialized or technical domains.

It's crucial for practitioners to select the appropriate translation method based on the text type and required accuracy. Human translators are preferable for high-stakes, technical, or nuanced texts. When it comes to researchers, this study provides insights into the current capabilities and limitations of machine translation, offering a basis for further research and development in the field. For technology developers, the findings highlight areas for improvement in machine translation, particularly in handling specialized terminology and maintaining stylistic consistency across diverse text types.

Limitations and Recommendations for Future Research

Every scientific research has limitations in various aspects (Bloomberg & Volpe, 2008; Seidman, 2006). Our study is no exception. The study was limited to three specific text types: educational, health-related, and legal. While these categories are broad, they do not encompass the full range of text types where translation is applied. This limitation could affect the generalizability of the findings to other text types like literary, technical, or marketing materials. We solely focused on translations between English and Turkish. Different language pairs might exhibit unique challenges and strengths in translation,

which this study does not address. Thus, the findings may not be fully applicable to translations involving other language pairs. Given the vast array of cutting-edge MT tools and Generative AI-based translation tools, in this study, we compared human translators with only three machine translation tools (Google MT, DeepL, and ChatGPT). There are other MT tools and methods that were not included, which could offer different results and insights. The performance of human translators, furthermore, can vary significantly based on their experience, expertise, and other subjective factors. The study does not account for this variability, potentially affecting the reliability and consistency of the human translation results. The study primarily concentrated on textual content, with less emphasis on design and markup elements in translation. This focus overlooks an important aspect of translation, especially for materials where layout and design play a crucial role in conveying meaning. Translations were analyzed in a controlled setting, which may not accurately reflect how these translations perform in real-world scenarios where context, user interpretation, and situational nuances play a significant role. The field of machine translation is rapidly evolving. The findings of this study are time-bound and may not be applicable in the near future as new technologies and updates to existing tools emerge. The study primarily used the MQM model for a quantitative assessment of translations. It did not incorporate qualitative feedback from end-users or subject matter experts, which could provide deeper insights into the practical effectiveness and user perception of the translations. While the study provides valuable insights into the translation performance of human translators and selected machine translation tools, these limitations suggest caution in generalizing the findings. Future research should aim to address these gaps to gain a more comprehensive understanding of translation performance across various contexts and applications.

Based on the findings of this study, we have written some recommendations for future research. These recommendations aim to guide targeted research efforts that address specific limitations identified in current machine translation tools. By

focusing on these areas, future developments can make significant strides in enhancing the accuracy, reliability, and applicability of machine translations across various fields. In our study, there is evidence that MT tools like Google MT, DeepL, and ChatGPT showed inconsistencies in translating specialized terminology, particularly in legal and health-related texts. Future research can delve into enhancing machine translation tools with domain-specific knowledge that could improve accuracy in specialized terminology, by implementing and testing translation models trained specifically on legal and medical datasets to assess improvements in terminology accuracy. We also concluded that MT tools were less effective in replicating the formal and specific stylistic requirements of legal documents. Accordingly, future research can dive into how to enable MT tools to benefit from algorithms that adapt to the stylistic nuances of different text genres, thereby developing algorithms that can identify and adapt to various legal document styles and evaluate their impact on translation fidelity. One of our most significant findings is that human translators showed a superior ability to understand and translate complex contexts and cultural nuances. Future research can focus on mimicking human-like context analysis in AI could bridge the current gap in machine translation. This necessitates experimenting with deep learning techniques that focus on contextual and cultural understanding, possibly in collaboration with cross-cultural studies. We found that MT tools demonstrated variable accuracy and consistency in educational text translations. Future research can examine how to enhance the accuracy of machine translations for educational purposes and can broaden their application in academic settings, by training and testing machine translation models on diverse educational content, emphasizing accuracy and consistency in conveying educational information. Another important finding of us is that MT tools often lack in addressing audience appropriateness and conveying cultural nuances, unlike human translators. Future research can incorporate sociolinguistic factors that could improve audience-targeted and culturally sensitive translations, thereby integrating sociolinguistic parameters into AI models and assessing their

effectiveness in diverse cultural and audience-specific translations. These recommendations aim to guide targeted research efforts that address specific limitations identified in current machine translation tools. By focusing on these areas, future developments can make significant strides in enhancing the accuracy, reliability, and applicability of machine translations across various fields.

References

- Agung, I. G. A. M., Budiarta, P. G., & Suryani, N. W. (2024, January). Translation performance of Google Translate and DeepL in translating Indonesian short stories into English. *In Proceedings: Linguistics, Literature, Culture and Arts International Seminar (LITERATES)* (pp. 178-185).
- Ali, G., Ali, N., Syed, K. (2023). Understanding shifting paradigms of translation studies in 21st century.
- Almahasees, Z. (2021). *Analyzing English-Arabic machine translation: Google Translate, Microsoft Translator and Sakhr*. Routledge.
- Bahdanau, D., Cho, K., Bengio, Y. (2014). Neural machine translation by jointly learning to align and translate. arXiv preprint arXiv:1409.0473.
- Banerjee, S., Lavie, A. (2005). METEOR: An automatic metric for MT evaluation with improved correlation with human judgments. In Proceedings of the ACL workshop on intrinsic and extrinsic evaluation measures for machine translation and/or summarization (pp. 65-72).
- Bansal, R., Samanta, B., Dalmia, S., Gupta, N., Vashishth, S., Ganapathy, S., ..., Talukdar, P. (2024). LLM Augmented LLMs: Expanding Capabilities through Composition. arXiv preprint arXiv:2401.02412.
- Blain, F., Senellart, J., Schwenk, H., Plitt, M., Roturier, J. (2011). Qualitative analysis of post-editing for high quality machine

translation. In Proceedings of Machine Translation Summit XIII: Papers.

Bloomberg, L. D., Volpe, M. (2008). *Completing your qualitative dissertation: A roadmap from beginning to end*. London: SAGE.

Bowker, L. (2023). De-mystifying translation: Introducing translation to non-translators (p. 217). Taylor & Francis.

Brown, P. F., Cocke, J., Della Pietra, S. A., Della Pietra, V. J., Jelinek, F., Lafferty, J. D., ..., Mercer, R. L. (1990). A statistical approach to machine translation. *Computational Linguistics*, 16(2), p.79-85.

Callison-Burch, C., Osborne, M., Koehn, P. (2006). Re-evaluating the role of BLEU in machine translation research. In Proceedings of the workshop on intrinsic and extrinsic evaluation measures for machine translation and/or summarization at the 2006 conference of the North American chapter of the association for computational linguistics (pp. 29-36).

Comelles, E., Arranz, V., Castellón, I. (2017). Guiding automatic MT evaluation by means of linguistic features. *Digital Scholarship in the Humanities*, 32(4), p.761-778.

Costa, A., Ling, W., Luis, T., Correia, R., Coheur, L. (2015). A Linguistically Motivated Taxonomy for Machine Translation Error Analysis. *Machine Translation*, 29(2), p.127-161.

Girletti, S., Lefer, M. A. (2024). Introducing MTPE pricing in translator training: a concrete proposal for MT instructors. *The Interpreter and Translator Trainer*, p.1-18.

Huang, X., Zhang, Z., Geng, X., Du, Y., Chen, J., Huang, S. (2024). Lost in the source language: How large language models evaluate the quality of machine translation. arXiv preprint arXiv:2401.06568.

Hutchins, W. J. (2003). *Machine translation: Past, present, future*. Research Studies Press Ltd.

- Karabayeva, I., Kalizhanova, A. (2024). Evaluating machine translation of literature through rhetorical analysis. *Journal of Translation and Language Studies*, 5(1), p.1-9.
- Khanna, R. R., Karliner, L. S., Eck, M., Vittinghoff, E., Koenig, C. J., Fang, M. C. (2011). Performance of an online translation tool when applied to patient educational material. *Journal of Hospital Medicine*, 6(9), p.519-525.
- Khoong, E. C., Steinbrook, E., Brown, C., Fernandez, A. (2019). Assessing the use of Google Translate for Spanish and Chinese translations of emergency department discharge instructions. *JAMA Internal Medicine*, 179(4), p.580-582.
- Khoshafah, F. (2023). ChatGPT for Arabic-English translation: Evaluating the accuracy. *Research Square*.
- Koehn, P. (2010). *Statistical machine translation*. Cambridge University Press.
- Kunchukuttan, A., Bhattacharyya, P. (2021). *Machine translation and transliteration involving related, low-resource languages*. CRC Press.
- Lauscher, S. (2000). *Assessing the quality of translations: a practical guide for users*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Li, B., Weng, Y., Xia, F., Deng, H. (2024). Towards better Chinese-centric neural machine translation for low-resource languages. *Computer Speech & Language*, 84, 101566.
- Li, J., Dada, A., Puladi, B., Kleesiek, J., Egger, J. (2024). ChatGPT in healthcare: a taxonomy and systematic review. *Computer Methods and Programs in Biomedicine*, 108013.
- Lommel, A. (2018). Metrics for translation quality assessment: a case for standardizing error typologies. *Translation quality assessment: From principles to practice*, p.109-127.
- Lommel, A. R., Uszkoreit, H., Burchardt, A. (2014). Multidimensional Quality Metrics (MQM): A Framework for Declaring and Describing Translation Quality Metrics.

Revista Tradumàtica: Traducció i Tecnologies de la Informació i la Comunicació, 12, p.455-463.

Mellinger, C. D., Hanson, T. A. (2016). *Quantitative research methods in translation and interpreting studies*. Taylor & Francis.

Papineni, K., Roukos, S., Ward, T., Zhu, W. J. (2002). BLEU: a method for automatic evaluation of machine translation. In *Proceedings of the 40th annual meeting on association for computational linguistics* (pp. 311-318).

Popović, M. (2018). Error classification and analysis for machine translation quality assessment. In *Translation quality assessment* (pp. 129-158). Springer, Cham.

Qian, M. (2023). Performance evaluation on human-machine teaming augmented machine translation enabled by GPT-4. In *Proceedings of the First Workshop on NLP Tools and Resources for Translation and Interpreting Applications* (pp. 20-31).

172

Ray, P. P. (2023). ChatGPT: A comprehensive review on background, applications, key challenges, bias, ethics, limitations and future scope. *Internet of Things and Cyber-Physical Systems*.

Reiss, K. (1971). Möglichkeiten und grenzen der übersetzungskritik: Kategorien und kriterien für eine sachgerechte beurteilung von übersetzungen. O. Schwarz.

Rusadi, A. M., Setiajid, H. H. (2023). Evaluating the accuracy of google translate and chatgpt in translating windows 11 education installation gui texts to indonesian: an application of kopoulos's error category. In *English Language and Literature International Conference (ELLiC) Proceedings* (pp. 698-713).

Sahari, Y., Al-Kadi, A. M. T., Ali, J. K. M. (2023). A Cross Sectional study of ChatGPT in translation: magnitude of use, attitudes, and uncertainties. *Journal of Psycholinguistic Research*, p.1-18.

- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. New York, NY: Teachers College.
- Siu, S. C. (2023). ChatGPT and GPT-4 for professional translators: Exploring the potential of large language models in translation. Available at SSRN 4448091.
- Snover, M., Dorr, B., Schwartz, R., Micciulla, L., Makhoul, J. (2006). A study of translation edit rate with targeted human annotation. In *Proceedings of Association for Machine Translation in the Americas (AMTA)* (pp. 223-231).
- Snow, T. A. (2015). *Establishing the viability of the multidimensional quality metrics framework*. Brigham Young University.
- Son, J., Kim, B. (2023). Translation performance from the user's perspective of large language models and neural machine translation systems. *Information*, 14(10),p.574.
- Stymne, S., Ahrenberg, L. (2012, May). On the practice of error analysis for machine translation evaluation. In *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)* (pp. 1785-1790).
- Sutskever, I., Vinyals, O., Le, Q. V. (2014). Sequence to sequence learning with neural networks. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 3104-3112).
- Vilar, D., Xu, J., d'Haro, L. F., Ney, H. (2006). Error analysis of statistical machine translation output. In *Proceedings of the fifth international conference on language resources and evaluation (LREC'06)*.
- Wu, Y., Schuster, M., Chen, Z., Le, Q. V., Norouzi, M., Macherey, W., ... Dean, J. (2016). Google's neural machine translation system: Bridging the gap between human and machine translation. arXiv preprint arXiv:1609.08144.

FUZÛLÎ DÎVÂNI'NDAKİ ARKAİK UNSURLAR ARCHAIC ELEMENTS IN THE DIWAN OF FUZÛLÎ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KUŞDEMİR*

Amasya Üniversitesi

aysegulkusdemir@hotmail.com

Öz

Kökeni Fransızca olan ve sözlükte “1) *Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan* 2) *eskicil*” anlamlarına gelen arkaik (archaïque) Türkçenin eski dönemlerine ait yazılı metinlerinde yer alan ve günümüzde de kullanılagelen bir sözcüktür. Türkçe günlük konuşma dili ve edebi eserlerde kullanılan arkaik sözcükler bakımından zengin bir söz birikime sahiptir. Osmanlı döneminde okuryazar ve aydın kesimine hitap eden divan şiiri ürünleri Türkçe arkaik sözcükler açısından kıymetlidir. Sosyal hayata, gündelik yaşama ve diğer kültürel değerlere ait birçok öğreti gibi dönemin pek çok özelliği, dîvân edebiyatı ürünleri yardımıyla gözlemlenebilirken ayrıca söz varlığında veya birtakım dil bilgisi şekillerinde görülebilen eskicil özellikler, incelemeye değer konuları oluşturmaktadır. Bu konu çerçevesinde ele alınan Fuzûlî Dîvânı 16. asırda Türk dilinde var olan eskicil unsurların bazılarını ihtiva etmesi açısından önemli ve üzerinde durulması gereken şekil ve söz varlığı unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Dîvân'da tespit ettiğimiz eskicil şekillerden birine şu örneği verebiliriz: Dîvân'da geçen “örtmek, gizlemek” anlamındaki “*yaşurmak*” sözcüğü Eski Türkçe döneminden beri kullanılan ama bugüne ulaşmayan ilgi çekici bir kullanımı göstermektedir. Verilen bu örnek hem Eski Türkçe döneminde tanıklanmış bir ögenin 16. yüzyılda yazılmış bir metinde yer alması hem de kullanımının

* ORCID: orcid.org/0000-0002-7753-2086.

bugüne ulaşamamış olması bakımından arkaik özellik göstermektedir. Çalışmada buna benzer eskicil şekillerin örnekleri verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Fuzûlî Dîvânı, eskicil unsurlar, Eski Türkçe, şiir.

Abstract

Archaic which is of French origin and defined as "1)Remnants of fine arts from the pre-classical age 2)Archaïque, which means "ancient", is a word that has appeared in written texts from the ancient periods of Turkish language and is still used in contemporary contents. Turkish has a rich vocabulary in terms of archaic words used in daily spoken language and literary works. Diwan poetry products that appealed to the literate and intellectual people of the Ottoman period are valuable in terms of Turkish archaic words. While many features of this period, such as many teachings regarding social life, daily life and other cultural values, can be observed with the help of diwan literature works, subjects worth examining include archaic features that can be seen in the vocabulary or some forms of grammar. Diwan of Fuzûlî, which is discussed within the framework of this subject, is important in terms of containing some of the archaic elements that existed in the Turkish language in the 16th century, and contains form and vocabulary that should be emphasized. We can give the following example of one of the archaic forms we identified in the Dîwân: The word "yaşurmak" in the meaning of "conceal, cover" used in the Dîwân seems to have an interesting usage that had been used since the Old Turkic period but has not survived to the present day. Said it is possible to say that the given example is noteworthy as it shows archaic features both because an element witnessed in the Old Turkic period was included in a text written in the 16th century and because its use has not survived to the present day. In our research, examples of similar ancient shapes will be given.

Keywords: Fuzûlî, The Dîwân of Fuzûlî, archaic morphemes, Old Turkic, poetry

Giriş

Fuzûlî için XVI. yüzyıl divan edebiyatının en önemli şairidir, denebilir. Irak Türkmenlerinden olan şair şiirlerini Azerbaycan Türkçesiyle yazmıştır. Şöhreti bütün Türk dünyasınca bilinen Fuzûlî, en büyük lirik şairimiz olarak bilinmektedir.

Şiirlerinde döneminin özelliklerini yansıtan Fuzûlî, ortaya koyduğu gazellerinde Türkçenin eski dönemine ait sözcüklerinden de yararlanmıştı. Bir bölümü eski şeklinde olduğu gibi, bir bölümü ise birtakım ses değişikliklerine uğramış olan bu eski sözcükler, Fuzûlî'nin gazellerinde Türkçenin geçmişten o güne uzanan köprüleri olmuştur.

Örneklere geçmeden önce çalışmanın temelini oluşturan “arkaizm” teriminin sınırlarının belirlenmesi yararlı olacaktır. Türk Dil Kurumu'nun yayımı olan Türkçe Sözlük'te “arkaizm” için şu tanımlar söz konusudur: 1. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait bir biçimin, yapının özelliği. 2. Sanatta varılan olgunluk aşamasından sonra o sanat dalının erken dönemlerine dönüş çabasında bulunma. 3. Modern dille yazılmış bir metinde geçmişi daha somut canlandırabilmek amacıyla eskimiş kelime veya deyimlerden yararlanma. (Türkçe Sözlük, TDK, 2011, s. 153). “arkaik” kelimesi için ise “1.Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan. 2. Eskicil” (Türkçe Sözlük, TDK, 2011, s. 153) anlamları yer almaktadır.

Ölmez, *eskicil öge* adını verdiği unsurla ilgili yaygın görüşlerden farklı bir tutum sergiler. Tekin ve Doerfer'in tariflerinden hareketle Ölmez'e göre eskicil öge, “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır” (2003, s. 136).

Bu çalışmada ele alınan ve tarafımızca birer arkaik öge olarak tespit edilen unsurların sadece Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı iddiası söz konusu değildir. Tespit edilen unsurların birtakım şekil ve anlam değişikliğine uğramış biçimleri başka Türk lehçelerinde de mevcuttur. Söz konusu unsurların arkaik olarak değerlendirilmeleri, Eski Türkçedeki biçim ve anlamlarına yakın özellikler göstermelerindedir.

Çalışmada ele alınan arkaik unsurlar için kaynak eser olarak Ali Nihat Tarlan'ın *Fuzûlî Divanı Şerhi* adlı eseri kullanılmıştır. Çalışmada önce gazellerdeki arkaik unsurların hangi şiir ve beyitlerde geçtiği belirlendi. Ardından tespit edilen unsurlar alfabetik sıraya göre dizildi, daha sonra sözcüklerin beyitteki anlamı belirtildi. Bu sözcüklerin zikredildiği beyitler ise hemen

sözcüğün altında dikkatlere sunuldu. Daha sonra sözcüğün farklı dönemlerdeki anlamları verildi. Tarama, tespit, tasnif ve anlamlandırma aşamasında sözcüklerin bu farklı dönemlerdeki anlamları da dikkate alındı. Beytin sonunda ve arkaik ifadenin geçtiği sayfa numarası kısaltılarak gösterildi.

1. Eklerde Görülen Arkaik Unsurlar

-AyIn emir/istek eki

1.tekil şahıs emir/istek eki “-AyIn” içerdiği şekil itibarıyla Eski Türkçe dönemine kadar indirilebilirken, daha sonra yerini “-AyIm” şekline bırakmıştır. (Bu ekin Eski Türkçe döneminde dilek kipi olarak isimlendirilmesi için bk. Gabain, 2007, s. 79)

“**Göreyin** çoh yaşasun dâde ki merdümlük edüp
Gam hücumunda meni eşk ile pinhân etdi” (s.716)

- dUrUr bildirme eki

Beyitlerde geçen “-dUrUr” eki eskicil bir yapıyı içinde saklar. Ercilasun Osmanlı Türkçesi döneminde “durur” bildirme ekinin kullanımının 15. yüzyıldan itibaren azaldığını 17. yüzyılda da görülmediğini belirtir (Ercilasun, 2004, s. 463).

“Hiç meskende karârum yok**durur** ol zevkden
Kim kaçan hâk-i ser-i kûyun ola mesken mana” (s.36)

“Ey Fuzûli her amel kılsan hatâdur gayr-ı ışk
Budürür men bildüğüm vallâhü âlem bi’s-sevâb” (s.106)

“Nola kan tökmekde mâhir ola çeşmüm merdümü
Nutfe-i kâ**bidürür** gamzen kimi üstâdı var” (s.275)

“Sakiya mey sun ki dam-ı gam**dürür** hüşyarlığ
Mestlikdür kim kılır gam ehline gam-harlığ” (s.358)

“Ey Fuzûlî öyle kim bîmâr-ı derd-i ışksan

Yohdürür ölmekden özge hiç dermânun senün” (s.390)

*“Kapunda ham kadümi gezdürüp yürür gönlüm
İtündürür yükürür her taraf kılâde ile” (s.606)*

2. Sözcüklerde Görülen Arkaik Unsurlar

artuk: “fazla, ziyade”

“artık” kelimesi, EUTS’de “artuk” şeklinde, “artık, çok fazla, arta kalan, son, son derece anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 21). ETG’ de “artuk, artok, adruk” şekillerinde “ziyade, artık” anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 262). DLT ‘de “artuk” (Atalay,2006, s. 129), TaS ‘de “1. Başka, gayri, maada. 2. Fazla, ziyade. 3. Küsür, -den fazla. 4. Üstün. 5. Bir bütünün büyük bir kısmı.” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1983,14).

*“Hüsnün oldukça füzûn ışk ehli artuk zâr olur
Hüsn her mikdârolursa ışk ol mikdâr olur” (s.225)*

*“Var bir derdüm ki çoh dermandan artuhdur mana
Koy meni derdümle dermân eyleme var ey hâkim” (s.444)*

*“Gel benim tedbîr-i bihbûdumda sen bir sa’y kıl
Kim olam bu derde artukrağ giriftâr ey hakîm” (s. 445)*

*“Mende sâkin oldu derd-i ışk Mecnûn’dan geçüp
Andan artuhdur meğer ışk içre temkînüm menüm” (s.501)*

barça: “her şey”

“barça” sözcüğü EUTS’de “barça” şeklinde “hepsi, tamamı” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 33). ETG’ de “barça, parça” şekillerinde geçip “bütün, hepsi” anlamlarını içermektedir (Gabain, 2007, s. 266). DLT’ de “barça” şeklinde “bütün, hep” anlamlarında geçmektedir (Atalay, 2006, s. 138). EATS’de (Kantar, 2011) ve TaS’de bu madde başına rastlanılmamıştır.

“Ey Fuzûlî eylerem kat'ı ta'alluk **barçadan**
Bu tarik içre mana tevfiik ederse yârlıĝ” (s.359)

“**Barça** afak ehliden çekmiş ta'alluk damenin
Ta Fuzûli hastaya vaslun temennadur senün” (s.387)

birle: “ile”

“birle” sözcüğü EUTS'de “birlä” şeklinde “ile, birlikte beraber” anlamlarında geçmektedir (Caferoĝlu, 2011, s. 44). ETG'de “birlä” şeklinde “ile, ve, birlikte” anlamlarıyla yer almaktadır (Gabain, 2007, s. 141). DLT'de “birle” şeklinde “ile, beraber” anlamlarıyla (Atalay, 2006, s. 166), TaS'de (1983, s.35) “ile” anlamında geçmektedir.

“Kâmet-i ham **birle** bir ehl-i kerâmetdür kaşun
Taş olubdur görgilen baş egmemiş mihrâb ana” (s.54)

“Açılır gönlüm gehi kim girye-i telhum görüb
Açar ol gül-ruh tebessüm **birle** la'l-i nôş-hand” (s.182)

“Mukavves kaşlarun kim vesme **birle** reng dutmuşlar
Kılıclardur ki kanlar tökmek ile jenk dutmuşlar” (s.239)

“Her kitaba kim leb-i la'lün hadisin yazalar
Rište-i can **birle** ışk ehli anı şirazeler” (s.251)

“Var gül berginde hem elhak nezâket **birle** reng
Lîk cân-perver leb-i lâ'lün kimi şîrin degül” (s.433)

“Merdüm-i çeşmüm yıĝar nâveklerün mümkün şanur
Ol ağaçlar **birle** dutmak eşk deryâsına pül” (s.440)
“Ey tegafül **birle** her sâ'at kılan şeydâ meni
Vâkıf ol kim öldürür bir gün bu istiĝnâ meni” (s.620)

daşra: “dışarıya”

Türkiye Türkçesinde anlam daralmasına uğramış olan bu sözcük “daş” köküne dayanmakta ve EUTS ‘de “taşgaru” şeklinde geçip “dışarı” anlamında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 227). ETG’de “taşra” şekliyle “dışarı” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 297). DLT’ de yine “taşra” şeklinde ve “dışarı” anlamındadır (Atalay, 2006, s. 295). TaS’ de “daşra, taşra, dışra” şekilleriyle “dışarı” anlamında geçmektedir (TaS, 1983, s.205).

“Lâle-reng ola şafakda felek-i mînâ-fâm

***Daşra** salmışgibi aks-i mey-i gül-gûn mînâ” (s.78)*

“Katre-i eşküm katarı sîne çâkimden girüb

*Ten evine **daşradan** bâr-ı gam ü mihnet çeker” (s.255)*

*“Râz-ı derûnu **taşraya** salmak revâ degül*

Budur günâhı kim asılır muttasıl ceres” (s.314)

*“Ten evinden rahtunı cehd eyle ey cân **taşra** çek*

Afet-i seyl-i sirişk-i bî-karârumdan sahn” (s.510)

“Hûnin müjelerdür mi bu ya merdüm eliyle

*Ohlar çekilüp **daşra** atılmış cigerümden” (s.550)*

“Yoh özünden haberi kim ki gelür dünyâya

*Bez m **daşra** komaz pîr-i muğan hüşyârı” (s.644)*

deprenmek/teprenmek: “hareket et-”

Bu sözcüğe dair EUTS ‘de madde başı yer almamaktadır (Caferoğlu, 2011). ETG’ de “täpränmäk” şeklinde geçen fiil “titremek, sarsılmak” anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 299). DLT’ de “teprenmek” şeklinde “kıvıldamak” anlamındadır (Atalay, 2006, s. 301). TaS’ de “deprenmek” şeklinde “hareket

etmek, harekete gelmek, kıvıldanmak, sarsılmak” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1083, 64). EATS ‘de ise “deprenmek” ve türevleri şeklinde “kıvıldamak, çırpınmak, tavır takınmak” anlamlarına da gelmektedir.

“Ey Fuzûlî dehr Zâl’inün firîbinden sakın
Olma gâfil er kimi **tepren** işün merdâne dut” (s.133)

“Hevâdan kâkülündür **deprenen** yâr işte-i candur
Ki her dem çizginüp başuna ister ola kurbânun” (s.409)

“Sabâ ol zülfü **depretdükce** teşvîşüm ziyâd eyler
Sakın depretme kim bağrumdadur başı o küllâbun” (s.412)

“Ohun müsâhabetiyle geçer hoş evkâtum
Helâk olurum eger **depreneydi** yanumdan” (s.524)

“Azâdelerün gönlün cem etmiş iken gaflet
Tepretme sabha billâh ol zülf-i perîşânı” (s.698)

egin: “sırt”

Söz konusu kelime EATS ‘de “âgin, ângin” şekillerinde yer alıp “omuz” anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 69). ETG’de “âgin, âñin, añın” şekillerinde geçip yine “omuz” anlamına gelmektedir (Gabain, 2007, s. 263). DLT’de belirtilen anlamıyla ve “eğın” biçiminde geçmektedir (Atalay, 2006, s. 171). TaS’de ise “eğın” şeklinde olup “sırt, arka” anlamlarına gelmektedir (TaS, 1983, s.78).

“Ey Fuzûlî men kanâ’at mülkünün sultâniyem
Saltanat esbâbı **egnümde** palâs-ı fakr bes” (s. 313)

esrimek: “sarhoş olmak”

Bu fiil EATS’de “äsürmek” “sarhoş olmak” şekil ve anlamında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 77). ETG’de “äsürmek, isürmek”

şekillerinde geçip yine “sarhoş olmak” anlamına gelmektedir (Gabain, 2007, s. 265). TaS’ de “esirmek” şeklinde olan sözcük “1. Sarhoş olmak, aklını yitirmek, delirmek, kendinden geçmek. 2. Azgınlaşmak, sertleşmek, çok kızmak” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1983, s. 85).

*“Meger kan içmek ile esrimüşdür nergisün yohsa
Besî mey nûş edenler gördüm olmaz böyle kan sarhoş”* (s.323)

ırağ: “uzak”

ıra- fiilinden türetilen bu sözcük EUTS’de “ırak” şeklinde geçip “uzak” anlamındadır (Caferoğlu, 2011, s. 87). ETG’ de “ırak, yırak” şekillerinde yer alıp yine “uzak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 273). TaS’ de ise “ırak, ırak, yırak” şekillerinde olan bu sözcük, diğer sözlüklerde olduğu gibi burada da “uzak” anlamına gelmektedir (TaS, 1983, s.110).

*“İrağ olsun yaman gözden ne hoş sâ’atdür ol sâ’at
Ki uşşâk ile ma’şûk eyleyüb nâz ü itâb oynar”* (s.219)

içre: “içinde”

iç’ten yön eki -re ile türetilen Eski Türkçeden kalma bu sözcük Fuzûlî’nin beyitlerinde sıkça geçmektedir. EUTS’ de “içrâ” şeklinde “içte, içerisinde, içeride” anlamlarına gelmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 89). ETG’de de aynı şekilde geçer (Gabain, 2007, s. 274). TaS’ de “içinde, arasında, içine, ... vaktinde, -de” anlamlarına gelmektedir.

*“Câm içre mey ki dâ’ire salmış habâb ana
Âyînedür ki aks salur âfitâb ana”* (s.41) (33, 114, 146, 224, 233, 315, 385, 457, 511,...)

kamu: “bütün”

“bütün, hepsi, topyekün” anlamlarına gelen söz konusu sözcük birtakım ses olaylarına uğrayarak EAT’de bu şekli almıştır. EUTS

'de "kamağ, kamıg" (Caferoğlu, 2011, s. 164), ETG'de "kamağ, kamıg, kamug" biçimlerinde görülür (Gabain, 2007, s. 277), DLT'de "kamug" şeklinde yer alıp "bütün, hep, kamu, hepsi" anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 2006, s. 196). Sözcük TaS'de "1. Bütün, hep, her. 2. Herkes" anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (TaS, 1983, s.123).

"Ey Fuzûlî âlemün gördüm **kamu** ni'metlerin
Hiç ni'met görmedüm didâr-ı dilber tek leziz" (s.186)

"Fuzûlî câm-ı mey terkin kılup zühd ile takvîden
Kamu dânâya rûşendür bu kim nâdanlığum vardur" (s.251)

"Merhem-i vaslı ile bildü **kamu** derde devâ
Bu Fuzûlî elem-i hecr ile bîmâr henüz" (s.311)

"Men ne hâcet ki kılâm derd-i dilüm yâra 'âyan
Kamu derd-i dilümü yâr bilüpdür bilü bem" (s.475)

"Getürdi acz görüp ışk müşkil olduğunu
Kamu hünerlere üstâd gördüğün gönlüm" (s.491)

"Ey Fuzûlî il **kamu** ağıyârum oldu yâr içün
Sûz-ı dilden gayrı bir dil-sûz yârum kalmadı" (s.653)

"Nisâr-ı hâk-i pâyun lâyıkı bir gevher isterdüm
Kamu gözden geçürdüm katre eşk-i galtânı" (s.692)

"Ey saçun fikri **kamu** sevdâlarun ser-mâyesi
Olmasun başumdan eksük serv-i kaddün sâyesi" (s.713)

kanda: "nerede"

"nerede, nereye" anlamlarına gelen ve zarf olarak kullanılan Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcüktür. Divanda da birçok

verde geçmektedir. EUTS' de "kanda" (Caferoğlu, 2011, s. 165), ETG' de "kanta" (Gabain, 2007, s. 277), DLT' de "kanda" (Atalay, 2006, s. 197), TaS'de "kanda, handa" şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (TaS, 1983, s.124).

*"Mana cem' olur **kanda** kim var bir gam*

Menem mülk-i ışk içre Mecnûn'a vâris" (s.148) (57, 85, 137, 201, 244, 499, 602, 620, ...)

karangu: "karanlık"

Söz konusu sözcük EUTS'de "karangu" şeklinde (Caferoğlu, 2011, s. 167), ETG' de "karaŋgu" (Gabain, 2007, s. 278), DLT' de "kanaŋgu, karaŋku" (Atalay, 2006, s. 199), TaS 'de "karaŋu, karaŋu, karaŋılık, karaŋuŋ, karaŋuluŋ, karaŋuluŋ" şekillerinde geçip hepsinde de "karanlık" anlamına gelmektedir (TaS, 1983, s.127).

"Ser-i kuyunda gönlüm berk-i ahın sanma bihûde

***Karangu** gece azm-i kuyun etsem reh-nümûnumdur"* (s.238)

küydürmek : "yara açmak, yakmak"

küydür- fiili EUTS' de "küydürmek" şeklinde ve "yaktırmak" manasında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 124). ETG' de "küydürmek" şeklinde "yakmak, daŋlamak" anlamlarında yer almaktadır (Gabain, 2007, s. 283). TaS' de "küydürmek" fiili "bekletmek" anlamındadır (TaS, 1983, s.151). EATS'de Beyitteki anlamı taşıyan fiil "yanmak" manasındaki "küyünmek" fiilidir (Kantar, 2011:488).

*"Nola bulsam zevk **küydürdükce** göŋsüm üzre dâŋ*

Ehl-i derde dâŋ olur bî-derde zîver tek leziz" (s.186)

*"Çeraŋ **küydüricek** ateş-i nihanumdan*

Fetilesin kıluram maŋz-ı üstühanumdan" (s.522)

ötmek: "geçmek"

"ötmek" fiili ile ilgili olarak DLT'de "bir şeyi geçmek, delmek; boşalmak, karın sürmek" anlamları belirtilmiştir (Atalay,

2006:467). EUTS 'de "geçmek" anlamının dışında farklı anlamlarda da kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011:154). ETG'de "geçmek, becermek" anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 291). TsS' de "geçmek, aşmak" anlamlarıyla ele alınmıştır (TaS, 1983, 170).

*"Oku göğsümden **ötüp** kalmış imiş peykânı*

Âh bildüm sebab-i âh-ı demâdem ne imiş" (s.322)

sağınmak: "sanmak, düşünmek"

Söz konusu bu sözcük EUTS' de "sağınmak, sakınmak" şekillerinde ve "düşünmek, plan kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek" manalarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 194). ETG' de "sakın-"olarak geçen fiil "düşün-, plan kur-, kederlen-" anlamlarındadır (Gabain, 2007, s. 292). DLT'de "sakınmak" şeklinde geçen fiil, "sanmak, düşünmek" anlamlarına gelmektedir (Atalay, 2006, s. 264). TaS' de ise bu fiilin anlamı "1. İyi düşünmek, mülâhaza etmek. 2. Sanmak, zannetmek" şeklinde farklı anlamlara gelmektedir (TaS, 1983, s. 177).

"Safâ-yı cevher-i tîğinden umma kâm ey dil

***Sağınma** su vere ey teşne ol serâb sana" (s.50)*

"Peykânları ile doludur çeşm-i pür-âbum

*Ey bahr **sağınma** senün ancak güherün var" (s.232)*

sayru: "hasta"

Eski Türkçe "sayra-" fiilinden "saçmala-"tan sayra-ğ>sayru şeklinde geliştiği söylenen sözcüğün bazı araştırmacılara göre de kökü belli değildir. (Küçük, 2013, s. 125) TaS' de "sayrı, sayru" şekillerinde geçmektedir (TaS, 1983, s. 182).

"Gam yolunda men kalup gitdiyse Mecnûn yoh acep

***Sayruya** düşvârdur hem-rehlik etmek sağ ilen" (s.547)*

"Olur meyl-i dil efzûn âsitânun daşına her dem

Egerçi resmdür yasdukdan ikrâh eylemek sayru” (s. 565)

segirtmek: “koşmak”

Söz konusu sözcük DLT’de “seğirtmek” şeklinde geçmektedir. Anlamı ise “koşturmak” tır (Atalay, 2006, s. 510). TaS’ de “1. Koşmak. 2. Yürümek. 3. Koşturmak. 4. Saldırmak, akın etmek, çapul için hücum etmek” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1983, s. 183).

*“Semendün katlüme **segritdün** ammâ korhum andandur
Ki sebkat ede nâgeh tevsen-i ömrüm semendünden” (s.544)*

sınmak : “kırmak”

“sınmak” fiili DLT’ de “kırılmak, bozulmak, incimek” anlamlarıyla yer almaktadır (Atalay, 2006, s. 515). EUTS ‘de sınmak fiili “kırılmak, parçalanmak” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 204). ETG ‘de de aynı şekil ve anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 293). TaS’ de daha fazla anlamı ihtiva etmektedir: “1. Kırılmak, parçalanmak. 2. Zayıf düşmek, âciz kalmak. 3. Yenilmek, mağlup olmak, bozguna uğramak. 4. Kaybolmak, yitmek. 5. Bozulmak. 6. Azalmak, şiddetini yitirmek” (TaS, 1983, s.186). Buradan hareketle söz konusu sözcüğün şeklinde herhangi bir değişiklik yaşamadan Fuzûlî’nin şiirlerinde kendisine yer bulduğu söylenebilir.

*“Tılsım-ı genc için min ism-i a’zam yâd dutdun dut
Tılsımı **sındırup** genci töküp ismi unutdun dut” (s.129)*

*“Dâm-ı gâh-ı ışkdan dut bi kenâr ey murg-ı dil
Sınmadan seng-i melâmetden per ü bâlün senün” (s.379)*

*“Mana mânend bir dîvâne suret bağlamaz gûyâ
Kalem **sındurdu** tasvîrüm kılandan sonra nakkâşum” (s. 444)*

*“**Sınmış** müje tek halk gözünden ahıdur yaş*

Nezzâre za'f-ı beden-i mûy-misâlüm" (s.462)

*"Bükülmüş kaddümi kurtara gör kullâb-ı zülfünden
Hatâdur çekmesün çoh bağı çökmüş bir **sinuk** yayı" (s.624)*

tapmak: "bulmak"

Söz konusu sözcük EUTS 'de "tapmak" şeklinde ve "bulmak, elde etmek" anlamlarında yer almaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 225). ETG 'de de aynı şekilde ve "bulmak, kazanmak" anlamlarındadır (Gabain, 2007, s. 297). DLT' de "bulmak, sezmek" anlamlarındadır (Atalay, 2006, s. 292). TaS' de bu fiil "1. İtaat etmek, tabi olmak, boyun eğmek, bağlanmak. 2. Takdim etmek, sunmak. 3. Bulmak, haiz olmak " anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla "tapmak" fiili Eski Türkçedeki biçimi ve anlamıyla Fuzûlî'nin şiirlerinde yer almıştır.

*"Hansı yerde **tapılır** nisbet sana bir genc-i hüsn
Hansı gencün ejderi zülf-i perîşânunca var" (s.225)*

*"Şem '-i şâm-ı fürkatem subh-ı visâli neylerem
Tapmışam yanmakda bir hâl özge hâli neylerem" (s.482)*

*"Ravza-i kûyunda **tapmışdur** Fuzûlî bir makâm
Kim ana cennet kuşu yetmez min ıl uçmağ ilen" (s.548)*

*"Cem'dür gönlün senün kim var men tek çohlarun
Men perîşânem ki **tapılmaz** mana bir sen kimi" (s.674)*

tapşirmek: "bırakmak"

"tapşirmek" fiili EUTS 'de "tenbih ve teslim etmek" anlamında kullanılmaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 225). ETG 'de sözcüğe rastlanılmamıştır. DLT' de yine "tapşirmek, ulaştırmak, teslim etmek" anlamlarındadır (Atalay, 2006, s. 326). TaS' de "tapşirmek" şekliyle geçen fiil, "1. Teslim etmek, tevdi etmek,

emanet etmek. 2. Yetiştirmek, ulaştırmak” anlamları ile yer almaktadır (TaS, 1983, s.203).

“Sensen ol hâtim ki ref’ etmiş cemî’-i hâkimi
Hâtem-i hükm-i nübüvvet **tapşurup** devrân sana” (s.33)

“Dün Fuzûlî ârızun görgeç revân **tapşurdu** cân
Lâfedüþ derdi ki cânım var emânet-dâr imiş” (s.331)

“Işk devrânı mana **tapşurdu** Mecnun nevbetin
Hâlî olmaz nakş-ı erbâb-ı vefâdan bu bisât” (s.34)

“İstegün cân idi hâk-i rehüne **tapşurdum**
Yetdi ol hod yerine şimdi nedür fermânun” (s.393)

“Gamundan başa dün hasret eliyle ol kadar urdum
Ki subh olunca mürde cismümi toprağa **tapşurdum**” (s.448)

“Fuzûlî cânâ **tapşurdun** hayâlin şimdi rusvâsan
Sana kim der ki her nâ-mahreme ifşâ-yi râz eyle” (s.576)

“Hatîbin sanma sâdık mescidün kavliyle fi’l etme
İmâmın sayma âkil ihtiyârün ana **tapşurma**” (s.612)

yaşurmak: “örtmek, gizlemek”

“yaşurmak” fiili EUTS ‘de “saklamak, gizlemek” anlamlarında kullanılmaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 290). ETG ‘de “gizlemek” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 309). DLT’ de yine “örtmek, gizlemek” anlamlarındadır (Atalay, 2006, s. 351). TaS’ de aynı şekliyle geçen fiil, “1. Saklamak, gizlemek, örtmek, kapatmak. 2. Örtülmek, kapanmak” anlamlarına gelmektedir.

“Fuzûlîni **yaşur** ey za’f meh-veşler cafâsından
Ki meh-veşler kılurlar min cefâ bir mübtelâ görgeç” (s.163)

“Za'fum ilden **yaşurup** ahvalümi salılar velî
Nâle-i bî ihtiyârumdur kılan rusvâ menî” (s.621)

yeg: “iyi”

Söz konusu sözcük EUTS ‘de “yäg” şeklinde ve “yeg, iyi, pek iyi” anlamlarında yer almaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 292). ETG ‘de “yig, yeg” şekillerinde “daha iyi, mükemmel” anlamlarındadır (Gabain, 2007, s. 311). DLT’ de “yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı” anlamlarıyla geçmektedir (Atalay, 2006:239). TaS’ de “yig” madde başı ile “1. Daha iyi, üstün 2. Kuvvetli, baskın” anlamlarıyla yer almaktadır (TaS, 1983, s.245).

“Ey fuzûlî odlara yansun bisât-ı saltanat
Yegdür andan Hak bilür bir gûşe-i külhan mana” (s.37)

“Bâğ-bân ger meyi kılmam servüne ma'zur tut
Serveden **yegrek** gelir ol kâmet-i mevzun mana” (s.56)

“Geh nâz ü geh kirişme vü geh işvedür işün
Cânın sevenler olmasa **yeg** âşinâ sana” (s.76)

“Mukîm-i kûy-i derd eyler meni âh-ı ciger-sûzum
Bu aheng-i melâl-efzâyâ bundan **yeg** makâm olmaz” (s.284)

“Menden âhir çün kılur bîzârlıĝ esbâb-ı dehr
Dehr esbâbmdan ol **yeg** kim kılanı bîzârlıĝ” (s.356)

“Dağ-ı hicrân ile yanmakdan ciger kan olsa **yeg**
Mülk-i dil gam menzili olunca virân olsa **yeg**” (s.390)

yelmek: “koşmak”

Aşağıdaki beyitte “koşmak” anlamıyla geçen “yelmek” fiili EUTS ‘de yer almamaktadır (Caferoğlu, 2011). ETG ‘de ise “atla koşmak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 310). TS’ de “yilmek” şeklinde “1. Koşmak, acele etmek, esmek. 2. (Hayvan) Tırıs gitmek, eşkin yürümek, hızlıca yürümek” anlamlarında yer almaktadır (TaS, 1983, s.246).

“Işk etvârın müsellemler eyledi gerdûn mana

*Munca kim **yeldi** yügürdü yetmedi Mecnun mana” (s.55)*

yügürmek “koşmak”

Söz konusu kelime EUTS ‘de “yügürmek” şeklinde olup “koşmak, yürümek” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 306). ETG ‘de aynı şekildeki fiil “çabuk koşmak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 313). DLT’ de “yüg(ü)rmek” şekliyle geçen fiil “(at) koşmak, yügrükçe koşmak, geçmek, seğırtmek” anlamlarında geçmektedir (Atalay, 2006, s. 375). TAS’ de “koşmak, hızlı gitmek” anlamlarıyla yer almaktadır (TaS, 1983, s. 254).

“Işk etvârın müsellemler eyledi gerdûn mana

*Munca kim yeldi **yügürdü** yetmedi Mecnun mana” (s.55)*

*“Füzûn oldukça işkun germ olur eşküm **yügürmekde**
gerçi su bürûdet kesbini eyler hevâ görgeç” (s.162)*

*“Durğurma yolların **yügürüp** dutma ey sirişk*

Ol serv edende nâz ile bizden yana hırâm” (s.456)

*“Kanı göz yaşı kimi ehl-i nazar kim **yügürüp***

Bir içim su vere deşt-i gamun âvâresine” (s.597)

“Kapunda ham kadümi gezdürüp yürür gönlüm

*İtündürür **yügürür** her taraf kılâde ile” (s.606)*

yüküş: “çok”

“Çok” anlamına gelen bu sözcük EUTS 'de (Caferoğlu, 2011, s. 271), ETG 'de (Gabain, 2007, s. 306), EATS' de (Kantar, 2011, s. 708) “üküş” şeklinde geçip hepsinde de sadece “çok” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Fuzûlî'nin şiirlerinde tespit edilen “yüküş” kelimesi, biçim olarak söz başı “y-” türemesine uğradığı, buna karşın eski anlamını muhafaza ettiğini belirtmek mümkündür.

*“Töküp mey câm-ı mey dutmak temennâsın çıkar başdan
Yüküş kanlar töküp âlemde çoh hûn-âbe yutdun dut” (s.130)*

Sonuç

Divan şiiri metinleri arkaik söz ve unsurları barındırması bakımından önemli birer kaynaktır. Divanlarda şairler bilgi ve maharetlerini şiir vasıtasıyla okuyucuya sunma gayreti taşırken dildeki kalıplaşmış sözlerden, arkaik söz ve unsurlardan yararlanabilir. Devrinin Türkçesine hâkim olan Fuzuli de *Dîvân*'ında arkaik unsurlara yer vermiştir. Divandaki bu unsurlar eklerde görülenler ve sözcüklerde görülenler olmak üzere iki başlık altında incelenmiş ve sözcüklerde görülenlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Eklerdeki arkaikliğe –Aylın ve durur eklerinde rastlanılmıştır. *Dîvân*' da geçen yirmi beş sözcük arkaik özellik göstermektedir. Bu sözcükler EUTS'de, DLT' de ya da her iki sözlükte yer almaktadır ve kullanıldığı döneme göre eskidir.

Kısaltmalar

DLT: Atalay Besim (Çev.) (2006), *Dîvân-ı Lügâti't-Türk*.IV, TÜRK Dil Kurumu Yayınları, Ankara

EATS: Kantar Mehmet (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul

ETG: Gabain A.Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

EUTS: Caferoğlu Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TaS: (1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaynakça

- Atalay, B. (Çev.) (2006). *Dîvân-ı Lügâti't-Türk*.IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdem U., Filiz M. (2011). "Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), p. 1827-1834.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- Güneş, B. (2013). "Valeh Hacılar'ın Dilinde Arkaik Sözcükler" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(4) s.116-130.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.
- Küçük, S. (2013). "Zâtî Dîvânı'nda Arkaik Unsurlar" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, s.117-130.
- Ölmez, M. (2003). "Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine" *Mustafa Capolat Armağanı*, hz. A. Ata, M. Ölmez, Ankara, s.135-142.
- Özdemir, H. (2012). "Günümüze Göre Klasik Türk Edebiyatındaki Eskicil Unsurlar: İbn-i Kemâl Örneği" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), p. 2501-2509.
- Özdemir, H. (2012). "Günümüze Göre *Sehî Bey Dîvânı*'ndaki Arkaik Unsurlar" *Karadeniz*, 15, s.90-100.
- Tarlan, A. N. (2001). *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kılınc, Y.C.- Kuşdemir, O.F. (2024). İBB Atatürk kitaplığı kaynaklı BEL_YZ_K0059 numaralı cönk üzerine bir inceleme. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 193-225.

İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI KAYNAKLI BEL_YZ_K0059 NUMARALI CÖNK ÜZERİNE BİR İNCELEME A STUDY ON CONK NUMBERED BEL_YZ_K0059 SOURCED FROM IBB ATATURK LIBRARY

Yüksek Lisans Mezunu Yusuf Can
KILINÇ¹
Amasya Üniversitesi
kilinyusufcan@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Orhan Fatih
KUŞDEMİR²
Amasya Üniversitesi
orhanfatihk@amasya.edu.tr

Öz

Cönkler halk edebiyatının en önemli kaynaklarından. Bu çalışma kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Atatürk Kitaplığı'nda yer alan Bel_Yz_K0059 numaralı cönkün transkripsiyonlu metni okunmuş. Cönk içerisinde 8 şaire ait 22 şiir tespit edilmiştir. Bunun dışında, şairi belli olmayan 22 şiir daha bulunmaktadır. Transkribe edilen şiirler tasnif edilmiş, tür ve şekil açısından incelenmiştir. Cönkte; türkü, ilahi, tekerleme, elifnâme, müfred, na'at-ı şerif, sure, ayet, dua gibi türler hakkında şiirler vardır. Hurufilik inancını yansıtan bir şiir de yer almaktadır. Eserin, 1 sure, 3 ayet, 3 dua bölümü ve 1 nesir kısmı bulunmaktadır. Cönkte hem hece ölçüsü hem de aruz ölçüsü ile yazılmış olan şiirler bulunmaktadır. Eserde; Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Kerem, Gevherî, Âşık Musa, Üftâde, Hoca

¹ ORCID: orcid.org/0009-0009-0208-0204

² ORCID: orcid.org/0000-0002-9119-0916

Bâki ve Âşık Ömer'in şiirleri yer almaktadır. 51 sayfadan oluşan cöngün 21 sayfası boştur.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Edebî Türler, XIX. Yüzyıl, Âşık Edebiyatı, Atatürk Kitaplığı

Abstract

Conks is one of the most important sources of folk literature. This scope of work transcribed text of the Bel_Yz_K0059 numbered conk in the Atatürk Library of the Istanbul Metropolitan Municipality Culture and Social Affairs Department was read. 22 poems belonging to 8 poets were identified in cönk. Apart from this, there are 22 other poems whose poet is unknown. Transcribed poems were classified and examined in terms of genre and form. In conks are poems about genres such as folk song, hymns poem, nursery rhymes, elifname, mufred, na'at-ı serif, suras, verses, prayers. There is also a poem reflecting the Hurufism belief. It has 1 sura, 3 verses, 3 prayer sections and 1 prose section. In conk, there are poems written in both syllabic meter and aruz meter. The poems of Yunus Emre, Esrefoglu Rumi, Kerem, Gevheri, Asık Musa, Uftade, Hoca Baki and Asık Ömer are included in conk. The conk's consists of 51 page, 21 of which are blank.

Keywords: Conk, Literary Genres, XIX. Century, Minstrel Literature, Atatürk Library.

Giriş

Cönk, başta halk şairlerinin şiirleri olmak üzere çeşitli folklorik bilgilerin kaydedildiği ve uzunlamasına açılan(tulanî), sırtı dar, ensiz, deri kaplı defter. Benzerliğinden ve şeklinden dolayı bu defterlere sığirdili, danadili bazen de dil mecmua denildiği de olmuştur. XVII. yüzyıl divan şairlerinden Nev'i-zâde Ata'nin hamsesinde cönklerle ilgili şöyle bir beyit geçmektedir:

“Çıkarup cöngünü bir ehl-i sühan
Şah-ı gül gibi heman koynundan”

Bu ifadeye bakılırsa cönk sadece halk şairleri tarafından değil klasik şairlerce de kullanılmıştır. Milli kütüphanedeki mevcut cönklerin en eskisi hicrî tarihle 1200'lü yıllara aittir. Cönkler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır (Kaya, 2010, s. 192, 193).

Cönk, mecmua gibi âşıklar hakkında az çok bilgi bulunan veya şiirlerine yer veren yazılı kaynaklarla cönklerin görülmeye başlandığı yüzyıldan günümüze daha doğrusu âşık araştırmalarının önem kazandığı XX. yüzyıl başlarına ulaşan sözlü kaynaklardan hareketle bu alandaki boşluk doldurulmaya çalışılmaktadır (Oğuz, 2006, s. 154).

İslam Ansiklopedisi'nde cönk, "Genellikle âşık edebiyatı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerinin toplandığı anonim mahiyette bir mecmua türüdür." (Gökyay, 1993, s. 73) şeklinde tarif edilmektedir.

Edebiyat Sözlüğü'nde cönk, "Eskiden, saz ozanlarının şiirlerini topladığı, kimi zaman başka saz ozanlarının şiirlerine de yer verdiği, eni boyuna göre uzun olan ve uzunlamasına açılan, deri kaplı şiir defteri." şeklinde tarif edilmektedir (Püsküllüoğlu, 1996, s. 34).

Sakaoğlu çalışmasında cönklerin önemini etkileyici şu sözlerle vurgulamıştır: "Cönkler, Türk kültürünün tapusudur; bize ait olan kültürün atalarımız tarafından adımıza tescil edilmiş belgeleridir. Pek çok bilinmeyi oradan öğreniriz, yanlış bilineni onun yardımıyla düzeltiriz, eksik bilineni onunla tamamlarız." (Sakaoğlu, 1986: s. 220).

Makaleye konu olan metin türlerinin aktarılmasında transkripsiyonlu aktarımında "Prof. Dr. Atabey Kılıç"ın yazı tipi kullanılmıştır.

Cönklerin Genel Özellikleri

1. Genellikle "Besmele" ile başlanılır.
2. Belli bir ebadı yoktur. Sözgelisi; 5 X 10, 15 X 23 cm. boyutlarında olabilirler.
3. Birden fazla kişi tarafından yazılmış olabilir.
4. Yaprak sayıları 10 ilâ 300 arasında değişir.
5. Çoğunda sayfa rakamı yoktur.
6. Aralarında koparılmış sayfalara yahut cönkü okuyanlarca boş kısımlarına yazılmış özel notlara rastlanılır.
7. Cönklerde, halk şiirinin dışında divan şairlerinin şiirleri, ilaç tarifleri, gelecek ve nazarla ilgili bilgiler, bilmeceler ve çözümleri,

yemek tarifleri, kişilerin doğum ölüm tarihleri, alacak-verecek hesapları, halk hikâyeleri, Karagöz metinleri, rüya tabirleri, hutbeler, mev'izeler, dualar ve salâvatlar, seyirname, fal, büyü, tılsım ve muskalar, ay tutulması, büyük yangınlar ve sel felaketleri, vefkler, mektuplar, tarihi olayları açıklayan kayıt ve tarihler, tekerlemeler görülür. Bu bakımdan cönkler, içinde her türlü mal bulunan gemilere benzetilmiştir.

8. Şiirler, yazan kişinin bilgi eksikliğinden, unutkanlığından yahut özel tavrından dolayı kimi zaman ölçsüz olabilmektedir.

9. Şiirlerin çoğunun sonunda temmet yazılıdır. Başlarına da çoğu zaman türkü, ilâhî, koşma, şarkı, gazel gibi şiirin türünü belirten başlık yazılır. Ancak bilgisizlikten kaynaklanan yanlış isimlendirmeler de görülür.

10. Genellikle şairin adının geçtiği kelimenin üstü çizilidir.

11. Bazılarında parçanın altında henüz ne anlama geldi bilinmeyen (kâf ve yâ) ibaresi vardır.

12. Çoğunlukla siyah, kahverengi çeşitli tonlarda ve nadiren kırmızı deriyle kaplıdır. Hatta cilt kapağı deri olmayanları dahi vardır ki bunlar genellikle köylerde tutulmuştur.

13. Genellikle tezhipsizdir ancak bazılarında eğri büğrü cetvel ve satır çizgileri, kaba nakışlar, görülmektedir. Az da olsa bazı cönklerde halk tarzı resim, şekil ve motifler görülür.

14. Büyük şehirlerde yazılmış olan cönklerdeki yazıların çoğu okunaklı ve güzel hat ile yazılmıştır. Anadolu köylerde tutulan cönklerin yazı ve imlâsı bozuktur. Cönklerin imlâsı hususu başlı başına incelenmesi gereken konudur ve imlâ özellikleri onlarca madde altında toplanabilir. Ancak dikkat çekici olanlar şöyle sıralanabilir:

-Ağız özellikleri etkisiyle ünsüzlerin yer değiştirilerek yazıldığı görülür. Örnek: kalbimiz yerine kablimiz gibi.

-Asıl harf yerine başka harfler kullanılmıştır. Örnek: gurur yerine kurur, gurbet yerine kurbet, sorgu yerine sorku, gürbüz yerine gülbüz, nefis yerine nevs gibi.

-Asıl imlâda (dal, re) ve (zel) vs gibi harfler kendisinden sonra gelen harflerle bitiştirilmezken, cönklerde bitiştirildiği görülür.

-Tamlamalarda ilk kelimededen sonra fazladan (ye) harfi yazılmıştır.

-Kimi zaman kelimenin bünyesindeki harfler yazılmamıştır. Örnek: doğruluk yerine toruluk gibi.

-Bazı kelimeler konuşulduğu gibi yazılmıştır. Örnek: ark yerine hark, rahat yerine ırahat, rağbet yerine ırağbet gibi (Kaya, 2012: s. 9-11).

Cönkler Üzerine Bibliyografya

Cönklerle ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilen ilk çalışma şimdilik İzzet Ulvi Aykurt'un "Eski Bir Manzume" başlığı ile Türk Yurdu dergisinin birinci cildinde yayımladığı yazıdır.

Kitaplar

Konusunu cönklerin oluşturduğu kitapların sayısı oldukça azdır. Cönkleri ele alan ilk kitap;

Özdemir, Ahmet (1993), yılında hazırlamış olduğu "Cönklerden Günümüze Halk Şairlerimiz" adlı eseridir.

Alparslan, Yaşar-Yakar, Serdar (1983), Muhtelif Cönklerde Maraş Halk Şairlerine Ait Şiirler, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı.

Altınok, Baki Yaşa (2008), Pehlivanlı Türkmen Aşireti Cönkleri. Ankara: Ahi Kitap Yayınları.

Balaban, Tuğrul (2020), Kerem ile Aslı Hikâyesi Cönkler ve Yazmalar. Hiper Yayınevi.

Demircan, Ahmet (2020), Bir Cönkün Dilinden Âşık Ömer Şiirleri. Kurgan Edebiyat Yayınevi.

Cunbur, Müjgân-Kaya, Dursun (2002), Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu (Cönkler)- VII. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Efe, Sadık (2006), Battal Gazi Destanı (Cönk). Çorum: Özkale Matbaacılık.

Hakverdioğlu, Metin (2020), Halk ve Divan Şiiri Kardeşliği-Merzifon Cöngü. Gece Kitaplığı.

Köktürk, Şahin (2007), Cönklerden Bir Cönk-Amasya Cönkü. E Yazı Yayınları.

Kul Cebrail (2015), Cönk-Koşulsuz Sonsuz Sevgilere. İkinci Adam Yayınları.

Yıldırım, Dursun (2013), Elyazması Bir Kitap Türü: Cönk / Cöng: Kayıp Saraybosna Cöngü Bağlamında. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tez Çalışmaları

Yükseköğretim Kurulu'nun ulusal tez merkezinde kayıtlı konusu cönk olan 44 adet cönklerle ilgili tez çalışması bulunmaktadır.

Akça, Yaşar (2010). Ziya Bey Kütüphanesi Kaynaklı Cönkler Üzerine Bir İnceleme (6732, 6733, 6734 ve 6735 Numaralı Cönkler), Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aldemir, Hüseyin (2019). Hâfız Halil İbrahim Efendi Cöngü Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altınışık, Muhammet Emin (2019). Türk Halk Bilimi Araştırmalarında Cönkler (biçim ve içerik), Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Argin, Şeyma (2021). Ankara Milli Kütüphane'de Bulunan 06 Mil Yz Cönk 16 16 Numaralı Cönk İnceleme - Metin, Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydoğmuş, Salim (2021). Atatürk Kitaplığı BEL_YZ_K_0048 Numaralı Cönk Üzerine İnceleme, Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Bircan, Mehmet (2017). Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal'ın Şahsi Kütüphanesinde Bulunan 25 Numaralı Cönk Üzerinde Bir İnceleme: Ahi Evran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bolat, Zekeriya (2006). Niğde-Bor Kaynaklı Cönkler Üzerinde Tetkik (176 - 177 No'lu Cönk), Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dokuz, Fedayi (2006). Niğde-Bor Kaynaklı Cönkler Üzerinde Tetkik (178 - 179 No'lu Cönk), Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güzel, Cavit (2010). Ziyabey Kütüphanesi Kaynaklı Cönkler Üzerine Bir İnceleme (6771,6774,6776,6777 Numaralı Cönkler), Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koca, Salih (2021). Ankara Milli Kütüphanede Bulunan 06 Mil Yz Cönk 31 Numaralı Cönk (İnceleme-metin), Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salbaş, Ahmet Hamdi (2019). Millî Kütüphane Cönklerindeki Gedâî Mahlaslı Şiirler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makaleler/ Bildiriler

A. Büyükokutan Töret, (2019) "Balıkesir'de Bulunan Bir Cönkte Âşık Ömer'in İzleri", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi , C. 12, S. 27, 516-538 .

Yasemin Çelik, (2020) "1818 ve 1830 Tarihli İki Cönk Metni Üzerine", SBARD, S. 36, s. 97-112.

Murat Demir, (2021) "Milli Kütüphane'de "06 Mil Yz 4573-1" Numarası ile Kayıtlı Mecmua ve Muhtevası", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S. 98, 151- 170.

Metin Hakverdioğlu, (2019) "Gümüşhacıköy Cöngü Ve Şairi Bilinmeyen Bir Elif-Nâme", Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, C. 5, S. 4, s. 657-672.

Ahmet Kara, (2020) "Âşık Ömer'e Ait Olduğu Düşünülen Yeni Şiirler", Mecmua, S. 9, s. 45-83.

Şevket Enes Samancıoğlu, (2021) "Derleyeni Bilinmeyen Bir Şiir Mecmûası: Mecma'-ı Gevher-i Esrâr", Mutalaa, C. 1, S. 1, s. 56-72.

Çetin Yıldız ve Mustafa Said Kıymaz, (2020), "Tokat'ta Bulunan Bir Cönkte Geçen Âşık Ömer'in Şiirleri Üzerine", Milli Folklor Dergisi, C. 16, S.128, s. 260-271.

Recep Tek, Adnan Oktay, (2024) “Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki 125 Numaralı Cönk Hakkında Bir İnceleme”, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, S. 20, s. 248-272.

Cönkte Adı Geçen Şairlerin Tanıtımı

1. Yûnus Emre

Yûnus Emre ve ailesinin Anadolu’ya ne zaman ve nereden gelip yerleştiği hususunda bugün için yeterli bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte XII. ve XIV. asırların siyasî ve sosyal durumu, Anadolu’ya yapılan göçlerin istikameti dikkate alınarak Yûnus’un Orta Asya’dan Anadolu’ya geldiği, çiftçilikle uğraştığı görüşü kabul edilmektedir (Köprülü, 1976, s. 226) (Tekindağ, 1971, s. 59) (Banarlı, 1971, s. 328).

Şairimiz, bazı beyitlerinde kendi adının “Yûnus” olduğunu söyler. Yûnus Emre, şiirlerinde mahlas olarak; “Yûnus, Yûnus Emre, Âşık Yûnus, Bî-çare Yûnus, Miskin Yûnus, Derviş Yûnus, Koca Yûnus, Tapduk Yûnus Dedem...” gibi adlar kullanmaktadır.

“Dinî umdeleri, milli duyguları, ahlakî düşünceleri, Türk’ün en kolay anlayabileceği sehl-i mümtenî metoduyla anlatırken Türk’ün dilini de en güzel ve yumuşak bir şekilde dağdaki çobandan saraydaki devlet adamına kadar herkese sevdirmesiydi. Eserleri: Yunus Emre’nin Risâletü’n-Nushiyye ve Divânı olmak üzere iki eseri vardır. Yunus Emre’nin şöhretli bir mutasavvıf olarak tanınmasında en mühim ve müessir sebep Divanı’dır. Divanında Yunus, ilâhi aşk ve sevgiyi, varlık ve varlığa gelişle ilgili problemleri, ölüm ve ölümsüzlük fikirlerini, bilgilenmeyle ilgili meseleleri, hülâsa insanı insan yapan bütün özellikleri dile getirir. Yunus tabii olarak eserinde en fazla “aşk” ve “ahlak” üzerinde durur. Divan’da hem heceli hem de aruz vezniyle yazılmış şiirler vardır (Güzel, 1992, s. 36-41).

2. Eşrefoğlu Rûmî

Eşrefoğlu Rûmî’nin asıl adı Abdullah’tır. Babasının adına istinaden Eşrefoğlu veya Eşrefzâde de denilmektedir. Eşrefiyye tarikatını kuran Eşrefoğlu, zâhirî ve batınî ilimleri öğrendikten

sonra intisap ettiği Emir Sultan tarafından, Bayramiyye Tarikati'nin kurucusu Ankara'da bulunan Hacı Bayram Velî'ye gönderilir. Eşrefoğlu Rûmî, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türklerin İslamiyet'i hayat tarzı haline getirmelerinde rol alan ve Anadolu'da Mevlevilikten sonra Ehl-i Sünnet tarikatlarının yayılmasında emeği geçen önemli mutasavvıflarımızdan biridir. Eşrefoğlu'nun şiirlerinde Yûnus Emre tesiri kuvvetle hissedilir. Hece ve aruz vezni başarıyla kullanmış, lirik şiirler yanında didaktik manzumeler de yazmıştır. Bu ilâhîlerinden birçoğu bestelenerek, bugün dahi pek çok yerde okunmaktadır. Onun didaktik mahiyetteki mensur eserlerinde ise devrinin halk dilini en iyi bir şekilde kullanmış olması ve bu sayede tasavvufî ahlakın halk arasında yayılmasında büyük rol oynamıştır (Güzel, 2009, s. 632-633).

3. Gevherî

Doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgimiz yoktur. Pek çok kaynakta adının Mustafa veya Mehmed, memleketinin ise Kırım veya İstanbul olduğu kayıtlıdır. Görevi gereği İstanbul'un dışında Bağdat, Şam ve Rumeli'yi gezdiği de belirtilmektedir. Ordu şairi olmasının yanı sıra, divan kâtipliği de (İstanbul, Bursa ve Rumeli) yapmıştır. Cahit Öztelli onun Avusturya seferine katıldığından söz ediyorsa da Şükrü Elçin bu seyahatin gerçekleştiği görüşüne katılmamaktadır. Gevherî'nin Bektaşî olduğu ileri sürülürse de, biz "Bektâşiden ziyâde bektâşî muhibbi saymak bize daha uygun görünüyor." (Elçin, 1984, s. 16) şeklindeki görüşe katılıyoruz. Şiirlerinden hareketle medrese öğrenimi gördüğünü söyleyebiliriz. Hem aruz hem de hece vezniyle şiirler yazmıştır. Dili Âşık Ömer'in dili kadar olmasa da ağırdır. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin fazlalığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Hece ile yazdığı şiirleri semaî ve koşma; aruzla yazdığı şiirleri ise divan, kalenderî, gazel, semaî ve müstezat tarzındadır. Gevherî'nin şiirleri, divanının dışında cönklerde de yer almaktadır. Türkiye ve Avrupa kütüphanelerindeki cönklerde çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Şiirlerinde aşk, tabiat, sevgili ve ayrılık gibi konuları işlemiştir. Musikî makamlarından olan Gevherî makamı, onun musikîyle ilgilenen bir âşık olduğunu düşüncesini doğurmuştur (Elçin, 1984, s. 85).

4. Âşık Musa

Âşık Musa XIX. yüzyıl Azerbaycan âşıklarındandır. Göyçe'nin Akkilise köyünde dünyaya geldiği tahmin ediliyor. Şiirlerinden anlaşılmaktadır ki, Âşık Musa iyi eğitim görmüş, özellikle de divan şiiriyle yakından ilgilenmiştir. XIX. yüzyılın diğer âşıkları gibi Âşık Musa da kendi şiirlerinde özellikle sosyal konulara, halkın sorunlarına, insanların karşılaştıkları zorluklara, saz ve sözün önemi gibi konulara değinmiştir. Şiirlerinden belli oluyor ki, o, sazlı-sözlü meclislerde yer almıştır. Onun Dağıstan, Rusya, Gürcistan, Orta Asya ve Türkiye'ye seferlere çıktığı da tahmin edilmektedir. Şiirlerinde Dertli'nin etkileri görülmektedir (Vikipedi, Özgür Ansiklopedi). Cönkte yer alan Elifnâme ona aittir. Âşıklar ve Âşık Musa'nın yaşadığı dönem esas alınarak cönkteki şiirin ona ait olacağı düşünülmektedir.

5. Üftâde

Bursa'nın Araplar mahallesinde doğdu. Doğum tarihi kaynaklarda 895 (1490) olarak verilmekteyse de müridi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Vâkı'ât'ında geçen bir ibareden 900 (1495) yılı civarında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Adı Mehmed, lakabı Muhyiddin'dir. Şiirlerinde kullandığı "Üftâde" mahlasıyla tanınır. Üftâde'nin tarikat silsilesi Hızır Dede ve Akbıyık Sultan vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşır. Celvetiyye tarikatı Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilmekteyse de seyr ü sülûk usulü bakımından Celveti esas alan Üftâde'dir. Bu sebeple onun Celvetiyye'nin pîri olduğu da söylenebilir. Yûnus Emre tarzında sade bir dille ârifane şiirler yazan Üftâde'nin şiirleri tekke çevrelerinde büyük ilgi görmüş, bunlardan bazıları ilâhî şeklinde bestelenerek okunagelmıştır (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012, s. 282-283).

6. Hoca Bâki

İmâm-ı Rabbânî'nin mürşidi, Nakşibendî tarikatını Hindistan'da yayan mutasavvıf. 971 (1563-64) veya 972 (1564-65) yılında Kâbil'de doğdu. Semerkantlı Kadı Abdüsselâm Halacî'nin oğludur. Ubeydullah Ahrâr'ın neslinden olan annesinin, Bâkî-Billâh Delhi'de hankahını kurduktan sonra dervişlerin yemeklerini pişirme görevini büyük bir zevkle üzerine aldığı rivayet edilir. Bir yıl Lahor'da kaldıktan sonra Delhi'nin Fîrûzâbâd mahallesine

yerleşip orada bir hankah kurdu. Delhi'den yalnız bir defa hacca gitmek için ayrıldı ve hayatının geri kalan kısmını hankahta geçirdi (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991, s. 542-543). Şiirde yol ve yolculuk gibi kavramlardan söz edilmesi ve tasavvufun etkisinin görülmesi, söz konusu şiirin Hoca Bâki yani Bâkî-Billâh'a ait olduğunu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

7. Âşık Ömer

Doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bilgiler sağlıklı değildir. Ömer'e Konya ilinin Hadim ilçesinin Gözleve (Korualan) köyü, Aydın ili ve Kırım'da Gözleve (Eupatoria) adıyla bilinen yerleşim birimi sahiplenmektedir. Çünkü üç yerde de Gözleve adlı yerleşim birimleri vardır. Kırım'da Gezleve adıyla bilinen Karadeniz sahilindeki köyde Âşık Ömer'le ilgili rivayetlere rastlanmamaktadır. Bununla beraber Kırım Türkleri, Âşık Ömer'e daima sahip çıkmışlardır. Kırım Türkleri arasında onun şiirleri bestelenmiş, geçmişte meclislerde okunmuş, günümüzde ise okunmaya devam etmektedir. Hatta 1944 Sibiryâ sürgününde yanlarında götürdükleri birkaç eserden birisi de Âşık Ömer Divanı'dır. Bu yüzden Âşık Ömer'in Divanı, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te kiril harfleriyle yayımlanma şansını bulmuştur. Konya ilinin Hadim ilçesinin Gözleve köyünde yapılan şenliklerde Âşık Ömer de anılmaktadır. Bununla beraber Âşık Ömer ve şiirlerinin Türkiye'de Kırım'daki kadar geniş bir çevrede kabul gördüğünü söylememiz mümkün değildir. Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan 366 varaklık divanında 1242 şiirinin bulunması, yine bölgede tespit edilen cönklerdeki Âşık Ömer şiirlerinin fazlalığı onun Konyalılığını kuvvetlendiriyorsa da buna temkinli yaklaşmak gerekir. Âşık Ömer, Karaca Oğlan'dan sonra ünü bütün Türk dünyasına yayılmış ve Türk dünyasının ortak âşığı sıfatını kazanmış birkaç şahsiyetten birisidir. Üsküdarlı Hasib'in Risale-i Vefayât adlı eserinde Âşık Ömer'in ölüm tarihi 1707 olarak verilmektedir; mezarı İstanbul'dadır. Elde bulunan şiirlerinden hareketle Âşık Ömer'in bir ordu şairi olduğunu da söyleyebiliriz. Divanı'ndaki şiirleri arasında savaşları konu edinenlerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir. Yine bu şiirlerden öğrendiğimize göre Ömer, Osmanlı-Rus savaşlarına katılmıştır. Şiirlerinden hareketle Bursa, Varna, Sakız, Tunca, İstanbul, Bağdat ve Sinop gibi yerleşim

merkezlerini gezdiğini tahmin edebiliriz. Âşık Ömer medrese öğrenimi görmüş bir âşıktır. Sarf, nahiv, mantık, meâni, Arapça, Farsça, tefsir ve dürer okumuştur. Âşık Ömer'in yine şiiirlerinden hareketle Hafız Divanı'nı, Sadî'nin Bostan'ını, Mevlâna'nın Mesnevisi'ni okuduğunu söyleyebiliriz. Hem medrese öğrenimi görmesine hem de Hafız Divanı'nı, Bostan'ı ve Mesnevi'yi incelediğini söylemesine bakılırsa iyi derecede Farsça bildiği sonucunu da çıkarabiliriz. Ömer'in şiiirlerinin bazıları klasik formda bestelenmiş olup günümüzde bile musiki meclislerinde okunmaktadır. Âşığımızın Divan'ı incelendiğinde hem hece hem de aruz vezniyle şiiirler yazdığı görülmektedir. Divanının hem matbu hem de yazma nüshaları vardır. Ayrıca, pek çok cönkte yine onun şiiirlerine rastlanılmaktadır (Ergun, 1936, s. 433).

8. Kerem

Türkiye, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kırım ve Bulgaristan'da bilinen, anlatılan, cönk ve yazmalara geçen ve kitap hâlinde yayımlanan meşhur Kerem ile Aslı hikâyesinin kahramanı olarak tanınan Âşık Kerem'in XVI. veya XVII. yüzyıl âşıklarından olduğu tahmin edilmektedir. Hayatıyla ilgili elimizde kesin ve somut bilgiler olmadığı için araştırmacılar ilki Kerem'in hayat hikâyesi olduğu ve Kerem'in şiiirlerinden oluştuğu kabul edilen veya Kerem'in tasnif ettiği düşünölen Kerem ile Aslı hikâyesi, diğeri ise özellikle âşıkların aktardığı ve gene büyük oranda hikâye eksenli bilgilerden oluşan "halk ananesi" olmak üzere iki türlü kaynağa başvurmuşlardır. Kerem ile Aslı hikâyesine göre Kerem, İsfahan, Ahlat, Gence veya Tebriz şahının oğlu olarak olağanüstü bir biçimde dünyaya gelmiştir. Doğumu esnasında ailesinin koyduğu adı Ahmet Mirza, Mirza Bey veya Mahmut'tur. Aslı'yla ilk görüşmesi sırasında mahlas olarak Kerem'i alır. Beşik kertme adaklısı olan Aslı'yı, ancak yetişkin olduktan sonra bir av peşinde koşarken görür ve âşık olur. Müslöman gencine kızını vermek istemeyen Keşiş, kızını alıp kaçınca Kerem, saltanatını terk ederek arkadaşı Sofu'yla peşlerine düşer. Nihayetinde bütün engelleri aşar ve Aslı ile evlenir. Ancak evlendikleri gece, Keşiş'in kızı Aslı için yaptırdığı sihirli gömleğin düğmelerini çözemeyerek aşk ateşiyle tutuşup yanar, kül olur. Onunla birlikte Aslı da yanar.

Türkmen varyantında bu trajik sona yeniden dirilme motifi eklenmiştir. Sözlü ve yazma bazı rivayetlerde ise Kerem ile Aslı, evlenip mutlu sona ulaşırlar. İkinci kaynak ise Pertev Naili Boratav'ın, "bir hakikat esasının daima mevcut olabileceğini düşünerek" notuyla kaydettiği bilgilerdir. Boratav'ın Âşık Müdâmi'den derlediği rivayete göre Köroğlu'nun babası, Kerem'in babası İsfahan şahının yanında baytardır, Şah onun gözlerini çıkarınca Baytar, "İnşallah bir oğlun olur, gurbete düşer, onun hasretiyle senin de gözlerin kör olur" diye kargış etmiştir. Kerem, bugün kitabında olmayan "1017'de içtim aşkın bâdesin/ Revan oldum Aslı diye diye ben" türküsünde kendi gurbete çıkış tarihini söylemektedir. Kerem'in 17 yaşında gurbete çıktığı düşünülürse Köroğlu'nun babasının kör edilmesi ile Kerem'in doğum tarihi H. 1000(M. 1591) olarak kabul edilebilir (Boratav, 1946, s. 39-40).

Cönkün İçinde Yer Alan Edebiyat İçi-Edebiyat Dışı Metin Türleri

1. Türkü: Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dört dizeli ana bölümlerle çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere verilen ad (Kaya, 2010, s. 733).

2. İlahi: Tekke edebiyatı nazım türüdür. Kelime anlamı Allah'a aittir. İlahilerde Allah sevgisi ve onun çevresindeki her türlü dini konu işlenir. İlahiler belli bir makamla söylenir. İlahiler 7, 8, 11, 14 ve 16 hece ölçüsüyle yazılır. Dörtlük biçiminde olanlar koşma kafiye düzeni, beyit biçiminde olanlar gazel kafiye düzeni gibidir. Aruz ölçüsüyle de ilahiler kaleme alınmıştır (Uçman, 1985, s. 14).

3. Müfred: İki mısraı arasında kafiye bulunmayan beyit (Devellioğlu, 2012, s. 832).

4. Dua: İyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış söz. Duaların en belirgin vasfı, teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ihtiva etmeleridir (Kaya, 2010, s. 258).

5. Tekerleme: Vezin, kafiye, seci veya aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhafılık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar

yoluyla ortaya konulduğu bir kısmı ezgili olan basmakalıp sözlere verilen ad (Kaya, 2010, s. 702).

6. Elifnâme: Arap alfabesindeki harf sırasına uygun düşecek tarzda genellikle dize başlarına ilgili harfleri ve bu harflerle başlayan kelimeleri getirmek suretiyle değişik biçimlerde oluşturulan şiirlere verilen ad (Kaya, 2010, s. 300).

7. Na'at-ı Şerif: Hz. Muhammed'i öven, onun vasıflarını anlatan ve ona sevgi saygı ifade eden manzum ve mensur eserlere verilen ad (Kaya, 2010, s. 564).

8. Hûrûfilik: Allah'ın ilk tezahür ve tecellisi sözle, harfle olmuştur. Varlığın bir şekli vardır ve sesle kendisini belli eder. Ses canlı cansız bütün mahlukatta vardır. Sözün kaynağı sestir. Harfin kaynağı da ses ve söze dayanır. Ses gayb âlemine harf olarak ulaşır. Ses vahdeti, harfler ise çokluğu, varlığın çeşitlenmesini yani kesreti bildirir. Yani sesler/ sözler Allah'a, harfler de insanlara işarettir. Harfler birbiriyle sonsuz sayıda birleşebilirler ve bunlardan çeşitli anlamlar çıkar. Kur'an-ı Kerim'deki sure ve ayetleri, birtakım rakamları ve bu rakamlar da bazı sırları ihtiva ederler (Kaya, 2010, s. 378).

9. Sûre: Kur'an'ın ayrıldığı 114 bölümden her biri (Devellioğlu, 2012, s. 1125).

10. Ayet: Kur'ân'ın herhangi bir cümlesi (Devellioğlu, 2012, s. 61).

11. Divan: Aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün cüz'üne tevâfuk eden gazel şeklindeki şiirlere halk şairleri divan derlerse de hakikatte divan, on beş heceli, imale ve zihaf sayesinde sayesinde aruza tetâbuk eden şiirlerdir. Saz şairlerince hususi bir ahenkle okunur. Eski cönklerde, halk şairlerinin matbu divanlarında divan unvanına çok tesadüf olunur (Onay, 2012, 191).

12. Koşma: Âşıkların ayak kullanmak suretiyle dörtlüklerle vücuda getirdikleri, genellikle 11 hece ile ve hemen her konuda söyledikleri şiire verilen ad (Kaya, 2010, s.445). Koşma; Çok kere birinci bendin birinci ve üçüncü mısraları birbirleriyle ve sonra gelen bendlerin ilk mısraı birbirleriyle kafiyeli olan şeklidir (Onay,

2012, s.113). Birinci dörtlüğü a-b-c-b, a-b-ab ve a-a-a-b şeklinde, diğer dörtlükleri ilk dörtlüğe göre şekil alan genellikle on birli hece ölçüsüyle söylenen şiirleri kastediyoruz (Bekki, 2022, s.966).

3. Şiirler ve Metinler Üzerine İnceleme

Yûnus Emre'ye ait bir ilahi örneği;

“**Hazā İlähî**

Her kıanda bir tevhid olsa
Melekler gelür tevhidullâh
Kanat kanata çalarlar
Melekler gelür tevhidullâh

Tevhid ider sâkin sâkin
Olasın Allâha yakın
Sırrı ‘ayân itme şaşkın
Erenler gelür tevhidullâh

Varup tevhid vurmali
İçinde cânlar virmeli
Nürdan gözleri sürmeli
Melekler gelür tevhidullâh

Varup tevhid varagör
Tevhid a‘lâdan a‘lâdur
Yediler kırklar bile
Erenler gelür tevhidullâh

Aydan arıdur yüzleri
Abū hayâtdur süsleri
Cennetde hūrî kızları
Ġilmānlar gelür tevhidullāh

Yūnus dedem aydur yāren
Haqqūñ habībīdür gelen
‘Āmmīlere şefī’ olan
Sulţānlar gelür tevhidullāh”

Şiirde “Yūnus dedem” mahlasının kullanılması, hece ölçüsü ve dörtlüklerle yazılması, dinî- tasavvufî konulara değinilmesi ve Allah’ın varlığı ve birliğini esas alan “tevhid” inancı ele alınmıştır.

Eşrefoğlu Rûmî’ye ait olan O Şahlar Şahı başlı şiiri;

“O Şahlar Şahı

Mücellāyı cemalini şahlar kim gördiler anı
Allāh için ‘aşkıla dā’im eylediler der[d] ile āhı
Hem dilerüm cānımı kırbān senüñ yoliña ey Aḥmed
N’ola bu kez yüzüñ görsem yüzi şemsi kamer māhı

Cemī’ enbiyālardan Muḥammed cümle şāhı
Bu[l]dı nūrından almışlar melekler şemslen māhı
Muḥammed gülün kânī hem oldur cānlaruñ cānı
Anuñ çün eyler efğānı seher vaḫti sehergāhı

Yedi kat gökleri geçdi kadem ‘arş üstüne başdı
Erişdi kâbe-yi kavseyne tavāf eyle hem hay hem daḫı

Anuñ seyr ü sülukuñdañ melekler ‘aciz oldılar
Ki biñ yılda varmazlar o bir demde varup rāhı

Bu Eşref Ođlı Rūmīnūñ günāhı çokdürür ğāyet
Şefā‘at kıl yā Muḥammed ki şemsūñ ‘ālemlere şāhı”

Şiir cönkte yer aldığı sayfada karışık bir şekilde yer almaktadır. Fakat son kısımdan şairin isiminin geçtiği yerden yazarı belli olmaktadır. Hz. Muhammed’e duyulan sevgiyi ve övgü şiirde açıkça belirtilmektedir. Cönkte yer alan Eşrefoğlu Rūmī’ye ait olan tek şiirdir.

Gevherī’ye ait olan şiir ise;
“Kaşı keman beni Mecnun eylediñ
Bülbül gibi söyler diliñ var seniñ
Yaşıp vücudumu büryan eylediñ
Turna gibi siyah teliñ var seniñ

Kaşñ çatıb kirpikleriñ atarsñ
Şeftalini biñ altına şatarsñ
Ğarib düşdüm derdime derman şatarsñ
Yanağında gonca gülüñ var seniñ

Pervanece uçar şem’a yanınca
‘Âşk hayat bulur lebiñ emince
‘Âşıkñ şarabını içdüm şanınca
Biñ emcek mestan lebiñ var seniñ

Şöyle canım muradını bileyin
Hicranınla kara bağrım deleyin
Sulţanım sana şurban olayın

Kovacalık ince belin var senin

Çün ettiñ ‘aqlımı eylediñ üryan

Aradım derdime buldum derman

Kul Gevheri eydür âfet-i devran

Nice bencileyin kuluñ var senin”

Mahlas bölümünde Gevheri’ye ait olduğu anlaşılan şiirde son dörtlük ve ondan bir önceki dörtlüğün yerleri karışık olarak verilmiştir. Fakat mahlasın son dörtlükte yer alması gerektiği için makalemizde gereken düzenleme yapılarak şiire yer verilmiştir. Şiir, dinî-tasavvufî bağlamda yazılmıştır. Şiir 11’li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Cönkte yer alan Elifnâme örneği, şiir Âşık Musa’ya aittir. Şiir;

“**‘Âşık Mūsā**

Bilmez misün ey elif dünyâda râhat kalmadı

Be belâ irişmektedir ma‘mūr vilâyet kalmadı

Te temâşâ eylesem her zamân halini

Se şenâ itmekde aşlâ içâ‘at kalmadı

Cim cemâl-i kalbine ahlâm itmeyenler buldılar

Ha şanma İmâm Hüseyin kerbelâya kaldılar

Hı hıyânet lût kavminden ‘ibâret buldılar

Delâlet-i dâne bilmegi yezd selâmet kalmadı

Ze zelili fehm idenler cism-ı bünadem gösterir

Re rivayet şırtından beyt-i mükerrerem gösterir

Ze zebaniler yarın narı ceñennem gösterir

Se seladır kimseden kimseye hacet kalmadı

Şin şefaaf eylediğın ıalbinin seşarana
Şe şadakülyevm canımı koymasın yarına
Ze şamah eylesen elim irmez cişanın varına
Te tabir soru külâh başımda şalet kalmadı

Ze ziyaret eyledikçe gulam ‘alâ saşabemiz
Aydın aynımdan ayırmazam olan ulu saşabemiz
Gayın kıayyûm kıadir isterem uķbaya men
Fe fenadır dünya eşyalarında lezzet kıalmadı

Ke ğaffur Allah kııldı dini İslam leşkeri
Kef ki ümmet saçı olayım erlere çekdiler mesarı”
Üftâde’ye ait olan şiir;

“İlahi

İlahi yar kııl bana ğunaşımdan ğayrı karım yok
Ne yüzüle varam sana ğunaşımdan karım ğayrı yok

Ne dervişem řariķatde ne tacı taht-ı devletinde
Kalmışam dar-ı mişnetde ğarib oldum avarem yok

Ĝönül yâd itdi sübşanı ğözüm ciğer kıanı
Koymuşam baş ile canı bu yolda iştiyarım yok

Gene bir menzile erdim nedamet bahrine vardım
Ĝayali terk-i diyâr etdim benim hiçbir kıararım yok

Benim ‘aşı yüzü kıara ğarip Üftâde biçare
Düş oldum böyle bir nara yanımca bir yanarım yok”

Mahlas bölümünde şairin adının geçmesi şiirin ona ait olduğunu belirtmektedir. “Ne dervişem ʃarikatde” sözüyle bir tasavvuf ve tarikat ehli ve bilgisi olduğunu belirtir.

Hoca Bâkî'ye ait olan şiir;
“Sana malum olsun ki gördüğüm düşler
Akıttığım gözümünden kanıla yaşlar
Tuz ekmek ھاkın ھاlet ideler ھاdeşler
Ben sizi bir daha göremem gayrı

Hoca Bağı eydür bu ھاal ne ھاaldür
Ya Rab sırlaruñ ھاuluna bildur
Benüm gideceğim bir ırak yoldur
Gittiğim yollardan gelemem ھاayrı”

Şiir eksik olmasına rağmen tasavvufi düşünceyi yansıtmaktadır. Mahlas bölümünden anlaşıldığı kadarıyla şiir Hoca Bâkî'ye aittir.

Âşık Ömer'in yazmış olduğu türkü türüne örnek bir şiiri;

“Hazā Türkü

‘Âşık ‘Ömer

Ƙadir Mevlâm seni sevmiş yaradmış
Serdâr itmiş dilberlerüñ üstine
Siyâh zülfün tel tel olmuş uzatmış
Şalıvermiş ince belüñ üstine

Gelür imiş başa yazılan yazı
Gel gönül idelüm Hađđ'a niyazı
Âyet el-kürsi ile söze ihlâşı
Oğuyup gidersüñ yoluñ üstine

Siyāh aşuñ mürekkebdē yazılır
Gerdānuñ altına altun dizilür
Dudağıñ üstine tebbet yazılır
Eliflām ounur dilüñ üstine

İnnāfeteħnāya benzer gözleri
Söyle dilber mest olmasın sözleri
Süre-i yāsine dönsin sözleri
Velfecr ounur anuñ üstine

‘Āşık ‘Ömer ider eşmüm cevresi
Yağıñ bismillah elamd süresi
Erraħman ounur aşuñ arası
Ve’d-uħā ounur anuñ üstine”

Arapa sözcüklerin kullanılması, şairin mahlasına son dörtlükte yer verilmesi ve dinî tasavvufî unsurların ağırlıkta olması önemlidir. Şiir 11’li hece ölçüsüyle ve dörtlük şeklinde yazılmıştır.

“‘Āşık ‘Ömer Tekerleme

Diñle bu esrarı bir ikmetullāh
Tadīr-i Ĥudā ne güzel uymuş

urrāya ırā’at mü’mine tāt
Sultāna ferman ula itāt
azılara hüküm şaha ‘adalet
Müftīye fetvā ne güzel uymuş

Şanma kim bu yolda beyhüde gezdüm
Ehl-i taşavvüfdan aıat sezdüm

‘Aşkıñ kitabını okuyup yazdım
Te’vile sîn lâm ne güzel uymuş

Hünkârüm bizdedür cürm-i seyyi’ât
Hîç hesâba gelmez yazılan berat
Mü’ezzin çağırır âtehya’ü şalavat
Cemâ‘at imama ne güzel uymuş

Dervîşe imaret kâtibe elkab
Müneccime usturlâb şeyhe de kitâb
Cemâ‘ate imâm imâma mihrâb
Minbere hutbe ne güzel uymuş

214

Cufâcıya arşun bakkala mîzân
‘Ârife şi‘ir câhile ozan
Cum‘aya cumhur beş vaqt namaz
Mü’mine şalât ne güzel uymuş

Çuşçuya kafes mestçiye çalıb
Dilbere güzellik ‘âşıka tâlib
Monlâya fermân çarşuya nâ’ib
Muğzıra falaķa ne güzel uymuş

Yaycılara boynuz oķçuya yelek
Arayıcıya kalbur uncuya elek
Deryâ[ya] kalyon şulara kelek
Hâkimlere hoķķa ne güzel uymuş

Yigide dilrübā kocaya qarı
Mecnün'a Leylā Manşūr'a dârı
Tütüye kafes bülbüle zârı
Gülistāna havrā ne güzel uymuş

Çiftçiye öküz beglere kaştır
Külhāna tomruk hammāma nātır
Hırsıza cellād cellāda sātır
Çengiye çalgı ne güzel uymuş

Oldur cihānñ bil ki sulţānı
Resül-i ekrem'dir şefā'at kânı
Ümmeti olanlar zıkr ider anı
İzzetle ikrām ne güzel uymuş

Cāhillere zāhir olan ihsāndır
Bu remzi fehmi iden çeşm-i bīnādır
Hāzret-i Mūsā'ya luţf-ı Hamdī'dir
Tūra biñ bir kelām ne güzel uymuş

Hācī Bekdaş dirler serdârımıza
Hudā'dır destgır her kârımıza
Adālet tahtında hünkārımız
Bu salţanāt bu nām ne güzel uymuş

Şerī'at ilminde vākıf ol ey cān

Haķıķı ma‘rifet dercola hemān
Tarīkat budur bilki armağan
Dört kapuda selām ne güzel uymuş

Dilersen tıtmaya mir‘āt-i dil zeng
Pāk eyle qalbiñi ey merd-i canañ
Dervişleriñ miyānında padişahnuñ
Arqasında iħrām ne güzel uymuş

Her kese bir ni‘met vermişdir Ĥudā
Böyle naķş olmışdır aşlında ĥālā
Lūtf u kereminden naħn qasemnā
Qullarına in‘ām ne güzel uymuş

216

Nūr ile tıldu dü ‘ālem şafaqdan
Gel mektebe ders al bu sebebden
Cümleniñ qalbine elťāf-ı Haķq’dan
Baħş olan in‘ām ne güzel uymuş

Münkir olanlar nāra yanarmış heb
Mü’mınler cennetde qalır bīta‘b
Bize iħsān itti ol Bārī Çalab
Kevserle tılu cām ne güzel uymuş

Yeñiçeriye pōst sipāhīye bayraq
Ĥünkār bekler iki qat şolak
Muşālīħa mektüb menzile ulaq

Öñünde rehnümā ne güzel uymuş

Zarīfe beste şoşbete şanbūr

Zügürde şasāvet zengīne huzūr

Balabana neķir ķānūna senşur

Neķķāreye şurnā ne güzel uymuş

Gemiye yelken re'ise eyyām

Şaptana kürek ne güzel uymuş

Tiryākiye afyon beglere cām

Tatara boza Gürcüye iķdām

Mücellide şofra şallaca şokmak

Debbāğlara manda ve aşçıya ķuzu [debba°: deri terbiye eden kimse]

Selāmete ķarakol ķal'eye ayak

Bekleye dā'imā ne güzel uymuş

Yolcıya 'azīmet sālīke hem pīr

Ma'nāya tefekkür rü'yāya ta'bir

Her birini itmek yerine bir bir

Muştafa'ya icrā ne güzel uymuş”

Cöunkte yer alan tek “Tekerleme” şiiri Âşık Ömer'e aittir. 11'li hece ölçüsüyle ve dörtlüklerle yazılmıştır.

Cöunkte yer alan müfred şu şekildedir;

“Müfred

Ğitsin gömleğim alsın yokdur kararım sensiz

Şoynuna suyun aķsın bugün yatasın bensiz “

Cönkte **hûrufilik** inancıyla ilgili olan şiir;
“Lâm iline şâl oldı sene biñ iki yüz kırk bir/dört?
Mîm Muhammed ümmeti şaşdı maħub qalmadı

Nûn nümâyendan çeşm-i burnâm gösterür
Vav varılmaz yüz qarasıyla olan Haxk Muhammed revân

Ey nâtı He her işde aşlıya şor baña gün fikir
Lâm elif ile söyleyenler oldılar hep kâf u mim
Ye yedi kat yer qabûl itmez işbât qalmadı”
Cönkte yer alan Na’t-ı Şerif örneği;

“Na’t-ı Şerif

Vücudum hoş ‘imaretdede harab olmaq ne müşküldür
Çürüyüp ben yeraltında türab olmaq ne müşküldür

Qururur menzil terazi Huda kendi ola qadı
Sürerler mahşere bizi zebaniler ne müşküldür

Ŧutmaz olur Ŧutan eller qurur qalır duğu diller
Cem’i köşler saraylar harab olmaq ne müşküldür

Huriler cennet içinde ‘amberler qoqar saçında
Mahşer halkıñ içinde rüsva olmak ne müşküldür”
Kerem’e ait şiir;

“Ne gezersün qara gözlü bu yerde
Gel bizüm ellere gez kerem eyle
Nice qullaruñ var ismi qalmadı

Bizi de deftere yaz kerem eyle

Kerem biçāre idüp dile inandum
‘Âşkuñ āteşiyle yandım kül oldum
Derdüñe düşeli Mecnūn’a döndüm
Bizi Mecnūn itdi kız kerem eyle

Şems ü kamer gibi toğdıñ yüzüme
‘Âşkuñ āteşini şalduñ özime
Ne baqarsıñ kinli kinli yüzüme
Engeller olmasun söz kerem eyle

Dertli kerem aydür qara ber giyme
Gel Aşlı’m sırrını illere dime
Bir iyilik eylerseñ vaqtiñde eyle
Beni dertli etme kız kerem eyle”
Cönkte yer alan 3 dua, 3 ayet, 1 sure bölümleri şu şekildedir;

“Haza Dua Meyyit

Allahümme ıgfur lihayyina ve meyyitina ve şahidina ve gayibuna ve sağıruna ve kabiruna ve zekrina ve untaana. Allahümme men ahyaitühüm minna fe ahyi Ala el İslam ve men tevfeytühü Ala el-iman ve hass haza el meyyit bil ruh ve rahha ve el rahme ve el mağfira ve errızvan. Allah’ım in kan muhsinen fe zit fi tabihi ve in kane seyyien fe tecavez anhum ve lakkihi el emin ve el büşra ve el kerema ve el zülfa. Allahım içal kabrahü rauda min riyad el cenna vela tecal kabrehü hüfran min hüfer el nirran rabbi ıgfir li ve livaylideyn ve lil müminin ve el müminat vel müslimin ve el müslimat el ahya minhüm ve el amvaat bi rahmetike ya erhammer-rahimin.”

Cenaze Duası Anlamı:

“Allah’ım! Hayatta kalanlarımızı, ölenlerimizi, burada olanlarımızı ve olmayanlarımızı, küçüklerimizi, büyüklerimizi, erkeklerimizi ve kadınlarımızı bağışla.

Allah’ım! Bizlerden kimi yaşatırsan onu İslam üzere yaşat ve kimin de ruhunu teslim alırsan onun ruhunu iman üzere teslim al. Özellikle vefat eden bu kişiyi kolaylığa, rahata, mağfirete ve rızana ulaştır.

Allah’ım! Eğer bu vefat eden kişi, iyi kimse ise sevabını artır, günahkâr ise onu affet. Ey merhameti bol olan Allah’ım! Bu kişiye rahmetinle emniyet, sevinç, ikram ve katından bir yakınlık nasip et.”

“Ahit Naat (Dua)

Allahümme fatır essemavat ve el ard alim el gayb ve el şahade inni ahid ileyk bi en eşşed ennu la illaha illa end. Vahiduk la şeriklek ve enna Muhammeden abdüke ve resulek fela tekkilni illa ahade gayrük ve enneke in tekilni illa nefsi tukkarribni min el şer ve tübaidini minel hayr ve inni la esiküm İlla bî rahmetik ve cealli indeke fi ahiden tufihi yevmel kıyame inneke la tuhlif el miyaad.”

Anlamı: “Ey gökleri, yerleri yoktan yaratan, gizli ve âşikâr her şeyi bilen, Rahman ve Râhim olan Allah! Şüphesiz ki ben, şu dünya hayatında kesinlikle, Senin, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan, tek olup hiçbir ortağı olmayan Allah olduğuna, Muhammed(Sallâllahu Aleyhi ve Sellem)in de hiç şüphesiz senin kulun ve rasûlün olduğuna dair(sebat edeceğim diye) sana söz veririm.

Artık sen beni nefsimе bırakma! Çünkü sen, beni nefsimе terkedersen o beni şerlere yaklaştırır, hayırlardan uzaklaştırır. Muhakkak ki ben ancak senin rahmetine güveniyorum, o halde sen rahmetini, kıyâmet günü ödeyeceğin bir ahid(yerine getirilecek söz) yap. Şüphesiz ki sen sözü bozmazsın.(Hakîm Tirmizî, Nevâdiru’l- Usûl, bab: 174, s. 2/272).”

“Haza Nikah D’uası

Allahümme ac'al hazal mukademel ve muktaran ve rızkan fi hî el fi karar ve ce'al beyne hûma ulfeten ve muhabbeten ve kararın vel lâ tec'al beyne hûma nüfreten ve 'adaveten ve kararın."

Anlamı: "Allah'ım! Bu evlilik akdini mübarek eyle. Bu çift arasında güzel geçim, sevgi ve evliliklerinde sebat nasip eyle, aralarında nefret, geçimsizlik ve ayrılığa fırsat verme."

"Bismillahirrahmanirrahim

İnna ateyna kel kevser fesal li rabbike venhar inna şani ekke hüvel ebter. (**Kevser Suresi**)"

Anlamı: "Gerçekten, sana Kevser'i verdik. O halde, sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Doğrusu nesli kesik olan, sana kin tutandır (Yazır, 2002, s. 602)."

"Sağ eline koyalar

Bismillahirrahmanirrahim

Idkulu elcenna bi ma küntüm tegmelün.(**Nahil Suresi 32. Ayet**)"

Anlamı: "Selam size çalıştığınız için girin cennet(Yazır, 2002, s. 269)."

"Sol eline

Bismillahirrahmanirrahim

İnna Allah la yudiyag acur el muhsinin.(**Hûd Suresi, 115. Ayet**)"

Anlamı: "Allah iyilik yapanların mükafatını zayi etmez(Yazır, 2002, s. 233)."

"Göğsüne

Bismillahirrahmanirrahim

Yu beşirruhum rabbihum bi rahme ve min hu ve fazıl ve rıdvan min Allahu Ekber.(**Tevbe Suresi, 21. Ayet**)"

Anlamı:"Onların Rabbi kendilerini, katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve içinde sürekli nimetler bulunan cennetle müjdeliyor! (Yazır, 2002, s. 189) (Ayette eksik kısımlar var)."

Nesir kısmı ise şu şekildedir;

"**Haza İlahi Sabi**

Yâ ilâhî kıl mübarek sen bu maşumu bize ‘ömrünü eyle ziyade yâ mucibülsailin.(sorması icabeden=mucibülsailin)

Çünkü ahsen-i takvim içre ruzi etdin ey kerim ‘ilmini eyle ziyade yâ mucibülsailin aynı s’aat içinde tulu‘at etdi bu sabi izdiya-dı devlet eyle yâ mucibülsailin eşref-i evkat içinde annesinden toğdu ol ‘aqlını eyle ziyade yâ mucibülsailin üç hüsn üzre cisim buldu ferîşde ihşidi fehmîni eyle ziyade yâ mucibülsailin etme muhtaç anı merde yâ Allahülalemin ‘arş-ı ‘azam hürmetine yâ mucibülsailin şer-i şeytandan necat kıl bu ma‘şumu Hüda hüsn-i ahlak eyle ânı yâ mucibülsailin hafızı ol nâ-mir-i ol yâ emanülhaifin mekr-i insandan halas et yâ mucibülsailin anı hıfz et yâ ilâhî cümle düşmandan emin. Ol Muhammed hürmetiçün yâ mucibülsailin atasına anasına ruzi et âli maqam şu haqın ‘afv et yâ mucibülsailin. Hıfzı Kuran itmekiçün sen meded kıl yâ ‘Gani lutf-ı fezalikden ‘ata et sen meded kıl yâ ‘Gani kâri’-i Kuran olan aklı kamil vir hindi rüşd-i kamilden ayırmasın sen meded kıl yâ ‘Gani yâ ilâhî eyle Kuran qarın sen bizlere kabrümüze musin eyle sen meded kıl yâ ‘Gani berç-i hatıf gibi geçersin şırat cümleye nur-ı Kuran hürmetine sen meded kıl yâ ‘Gani yâ ilâhî cennete girmeğe sen eyle naşib fahr-i ‘alem hürmetine sen meded kıl yâ ‘Gani yâ ilâhî etme Kuranı şikayetçi bize ani bizden hoşnud eyle sen meded kıl yâ ‘Gani kur-ı Kuran olan etme muhtaç kimseye rızkını eyle ziyade sen meded kıl yâ ‘Gani her ki Kuran yolına canın iderse çün feda kamil imanla hatm itdir sen meded kıl yâ ‘Gani Şalîh ‘amel it müyesser cümle kullara Hüda ‘arş-ı azam hürmetiçün sen meded kıl yâ ‘Gani ya ilâhî her ‘amelde eyle ihlaş sen naşib ver huluşi sen riyadan sen meded kıl yâ ‘Gani.”

Sonuç

Sözel metinlerin yazıya aktarılmış hâllerini ihtiva eden ve bu çerçevede Türk kültürünün, Türk halk biliminin ve özeldede Âşık Edebiyatının en temel kaynakları arasında yer alan cönkler üzerine yapılacak bu tür çalışmalar, birçok edebi keşfin kapılarını aralamaktadır. Bu tür çalışmalar kaynaklarda adına tesadüf edilmeyen pek çok âşığın ve eserlerinin gün ışığına çıkarılmasına,

şairlerin ve şiirlerinin şöhretinin tespitine, sözlü kültür ortamında şiirlerde meydana gelen değişim ve dönüşümün gözler önüne serilmesine yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın konusu İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Atatürk Kitaplığı kaynaklı Bel_Yz_K0059 numaralı cönkün okunması, incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Cönk toplam 53 sayfadan oluşmaktadır. Cönte 21 sayfa boş bulunmaktadır. Hece ve aruzla yazılmış şiirler bulunmaktadır. Cönte 8 şair ve âşık tespit edilmiştir. 9 türkü, 10 ilahi, 3 na't-ı şerif, 1 elifnâme, 1 divan, 1 sure, 3 ayet, 3 dua, 1 ilahi sabi başlıklı nesir bölümü, 1 tekerleme, 1 müfred, 1 o şahlar şahı başlıklı şiir, 1 hûrûfilikle ilgili şiir, 1 eyzan(tekrar) başlıklı şiiri olmak üzere 35 adet türü belli olan şiir ve 15 adet türü belli olmayan şiir tespit edilmiştir. Dualar, ayetler ve sure bölümleri Arapça olarak metnin içinde yer almaktadır. Çalışmamızda duaların, ayetlerin ve surenin hem Latin harflerine çevirisi yapılmış hem de Türkçe anlamlarına yer verilmiştir. Elifnâme ve O Şahlar Şahı adlı şiirlerin yazımı sayfada karışık olarak yazıldığı belirlenmiştir. Ayrıca Eşrefoğlu Rûmî'nin O Şahlar Şahı şiirini, Âşık Musa'nın Elifnâme'yi yazdığı tespit edilmiştir. Cönte tek bir Hicrî tarih geçmiştir(H. 1266= M. 1850).

Tarih: 1266 Hicrî= 1850 Miladî

[1266/33=38,36

Ortalama: 38

1266-38=1228

1228+622=1850 Miladi]

Hicri yıl ile Miladi yıl arasında 11 günlük fark vardır. 11 günlük farklar 33 yılda 1 yıllık fark oluşturur.

Âşık Ömer'e ait 11, Yûnus Emre'ye 5, Eşrefoğlu Rûmî'ye 1, Âşık Musa'ya 1, Kul Gevheri'ye 1, Üftâde'ye 1, Hoca Bâki'ye 1, Kerem'e 1 olmak üzere toplam şairi belli olan 22 şiir tespit edilmiştir. Şiir yazarlarının birçoğu şiirlerin mahlas bölümünden anlaşılmaktadır. Yazarı belli olmayan 22 şiir tespit edilmiştir. Cönte yer alan şiirlerde 1 Divan ve 25 Koşma nazım şekli vardır. Şiirler içerik olarak dinî-tasavvufî ağırlıklıdır. Hece ölçüsü ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Cönte yer alan şiirlerin büyük bölümünün Alevi-Bektaşî şiir geleneğinin temsilcilerine ait olduğu

görülmektedir. Bu makale, 02/04/2024 tarihinde tez savunma sınavı yapılan yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Kaynakça

- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (1.-2. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bekki, S. (2022). Kaşgarlı Mahmud'dan Günümüze Manzum Sözlü Ürünlerin Yazıya Aktarılmasında Nazım Birimi ve Nazım Şeklinin Önemi. *Çankırı: I. Uluslararası Türkiyat Kongresi*(8-10 Haziran 2022), s.961-989.
- Boratav, P. N. (1946). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Elçin, Ş. (1984). *Gevherî Divanı/İnceleme- Metin- Dizin- Bibliyografya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, S. N. (1936). *Âşık Ömer/Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Semih Lûtfi Matbaa ve Kitabevi.
- Gökyay, O. Ş. (1993). *Cönk TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güzel, A. (1992). *Mutasavvıf Yunus Emre*. Ankara: Kılıç Yayınları.
- Güzel, A. (2009). *Dîni Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Kaya, D. (2012). *Âşık Edebiyatının Önemli Yazı Kaynaklarından Cönkler* (16.Baskı). Kültür Çağlayanı

- Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (1996). *Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2006). *Âşık Şiiri, Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Onay, A. T. (2012). *Türk Halk Şiirinde Şekil ve Türler*. Ankara: Kurgan Edebiyat Berikan Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1986). Cönklerin Kültür Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu*, (s. 220). Elazığ.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. (1991). Hoca Baki, 4, 542-543. İstanbul.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. (2012). Üftâde, 42., 282-283. İstanbul.
- Tek, R.- Oktay, A. (2024). Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki 125 Numaralı Cönk Hakkında Bir İnceleme. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (20), s. 248-272.
- Tekindağ, Ş. (1971). Büyük Türk Mutasavvıfı Yûnus Emre Hakkında Araştırmalar. *Türk Yurdu*, 59.
- Uçman, A. (1985). *Tekke Şiiri*. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- Yazır, E. H. (2002). *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*. İstanbul: Merve Yayınları.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. (tarih yok).
- <http://www.arastirmalar.com/index.php/component/tags/tag/232-hicritakvimden-miladi-çevirme>.

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 2548-0480 (Print)

Sayı/Issue 15 • Haziran/June 2024

Sayfa/Page: 226-229

Geliş Tarihi / Received: 19.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 12.05.2024

YAYIN TANITIM/BOOK REVIEW

Armağan, B. (2023), Türk Romanında İşçiler. Fenomen
Yayıncılık, Erzurum. 215 s., ISBN:978-625-7351-84-3.

Yüksek Lisans Öğrencisi Şengül KURT*

Amasya Üniversitesi

sengulkurt588@gmail.com

Toplumsal statülerin ekonomik güç bağlamında dönüşüm geçirdiği yirminci yüzyılda belirginlik kazanan işçi kitlelerinin roman sahasındaki görünümünün ele alındığı Türk Romanında İşçiler adlı eser, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı öğretim üyesi [Doç. Dr.] Burak ARMAĞAN'ın doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Genelden özele giden düzlemde ilerleyen çalışma üç bölüm şeklinde kurgulanır.

Literatürde yer alan çeşitli kavramların izahı ile başlayan birinci bölümde, sosyal konumların tarihsel süreç içindeki değişimi, merkezdeki konunun edebî alana dâhil oluşu gibi bilgilerin aktarımı yer alır. Başta TDK olmak üzere A. Gündüz Ökçün, Sungur Savran, Yıldırım Koç, Oya Sencer, Arif Geniş, Ali Gevgilili, Leo Huberman, Raymond Aron, Ha Joon Chang ve diğer pek çok yerli/yabancı araştırmacının işçi tanımına, yer yer karşılaştırmalar yapılarak, değinilir. Örneğin Yıldırım Koç'un işçi üzerine yaptığı tanım eserinde şu şekliyle yer bulur: "İşçi, geçimini sağlayabilmek için iş gücünü satmaktan başka yolu olmayan ve ayrıca işgücünü satabilme özgürlüğüne sahip bulunan ve üretimi

* ORCID: orcid.org/0009-0006-3104-7495.

kendi başına sürdürebilecek başka olanaklara sahip bulunmayan(mülksüzleşmiş) ücretlidir.” (Koç, 2003: 8’den akt. Armağan, 2023: 8). İlerleyen kısımlarda işçi kavramının ortaya çıkış sebepleri ve tarihsel olayların kavrama olan etkisine değinilir. Tüm dünyayı derinden etkileyen Sanayi Devrimleri, Fransız İhtilali, akabinde gelişen kapitalistleşme süreci gibi olaylar ve bu olayların önce Osmanlı Devleti’nde, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’ndeki izdüşümleri, işçi ve işçiye bakış odaklı değerlendirilir; yaşanan değişim ve dönüşüm gözler önüne serilir. Eşsüremliler olarak Türk siyasi tarihinin de anlatımının yapıldığı bölümde, TÜİK verilerinden hareketle 1984-2019 yılları arasında işçilerin işkollarına göre dağılımı ve sendikalara üye işçilerin dağılım tabloları ilgili başlıkların altında verilerek yıl ve çalışma sahası bazlı olarak işçi sayılarındaki artış/azalış somut delillerle ortaya konulur. Arka planda yaşananların ve genel bilgilerin aktarımını takiben, işçilerin konu olarak edebî eserlerin dünyasına girişleri, tarihsel seyir bağlamında aktarılır.

İkinci bölümde seçilen on bir romanın içerik ve yapı özelliklerine değinilmek suretiyle eserlerin kimliği ortaya konulur. 1927-1984 yılları arasında yayımlanan söz konusu romanları seçme sebebini Armağan (2023: 3), “... Bu seçimde işçinin yapı ve tema olarak merkezde bulması (1927-1984), değişik sektörlerle ait işleyişlerin yer alması ve edebî nitelik taşınması gibi faktörler göz önünde bulunduruldu.” cümleleriyle açıklar. 80’ler sonrasının dâhil edilmeyişi ise sosyal yapıdaki değişim ve postmodernizm eğilimi ile izah edilebilir.

Ayrıca bölüm alt başlıklarında romanlar isimlerinden önce, kurguda dikkat çeken yönlerine vurgu niteliğindeki kelime ve kelime gruplarıyla birlikte kullanılır: Görüntüsel değişim: Çulluk, Tükenen Geleneksel Sistem: Çıkrıklar Durunca, Çözülen Toplumda Kadın Olmak: Afrodit Buhurdanında Bir Kadın, Eylemsizlik: Aganta Burina Burinata. Sentetik İlişkiler: Bereketli Topraklar Üzerinde, Sığılan Duyarlılık: Sağırdere, Çözumsuzlüğe Dönüşen Çıkış: Sarı İt, Hak Uyanışından Cezaya: Grevden Sonra, Uyanış Sürecinin Sancısı: Gözbağı, Zorbalığa Dönüşen Sorumluluk: Ölümün Ağzı, Kaygının Sürerliliği: Berci Kristin Çöp Masalları. Değerlendirmeye tabi tutulan romanlar, toplumcu gerçekçi

yazarlarca kaleme alınmışlardır. Eserlerin en temel ortak noktası ise toplumun göz ardı edilen kategorisini teşkil eden 'işçiyi' seçmeleridir. Endüstrileşme faaliyetlerinin mülksüzleşmeye başlayan kitleyi meydana getirmesi, göç olgusu, yozlaşma aşamaları paralelinde ilerleyen anlatılarda olan ve olması gereken işçi modelleri gösterilir.

Üçüncü ve son bölümde romanlardan hareketle işçiler; fabrika işçileri, yapı/inşaat işçileri, tarım işçileri, maden işçileri, basım ve basımevi işçileri, deniz işçileri, dokuma işçileri ve diğer işçiler olarak sınıflandırılır. Eserlere göre dağılım ise şu şekilde gösterilebilir: Bereketli Topraklar Üzerinde romanında yapı/inşaat, tarım; Sağirdere ve Gözbağı romanlarında yapı/inşaat; Aganta Burina Burinata romanında tarım; Ölümün Ağzı, Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanlarında maden; Sarı İt, Grevden Sonra romanlarında basım ve basımevi; Aganta Burina Burinata romanında deniz; Çıkrıklar Durunca romanında dokuma işçiliği. Diğer işçiler olarak aktarılanlar arasında; Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanındaki büro işçiliği; Aganta Burina Burinata romanında dolap beygiri yerine çalışan bir kişi; Sağirdere romanında taş ocağı işçiliği; Sarı İt romanında ise çocuk işçiler bulunur. Bunun yanında ilgili bölümde sadece işçi olan başkişiler değil onlarla temas hâlindeki diğer karakterler fonksiyonları bağlamında destekleyicilik veya karşıtlık özellikleriyle irdelenir; hak arama eylemlerine, yaşam alanlarına, yozlaştırılma unsurlarına değinilir.

Sonuç kısmında genel değerlendirmelerin, çıkarımların bulunduğu eser Kaynakça bölümü ile tamamlanır.

Türk Romanında İşçiler eseri, 20. yüzyılda küresel ölçeği sarmalayan gelişmelerin oluşum zeminini, tarihsel süreçteki ilerleyişini, Avrupa ve Türkiye cephelerindeki yansımalarıyla sosyal, siyasi, ekonomik, düşünsel çerçevede ele alan, bunun yanında romanlardaki karşılığını tüm birimleriyle tahlil eden, böylelikle izdüşümü kurguda görüntülenen dönüşümü aktaran bir çalışmadır. Yakın döneme ışık tutması haricinde yeni araştırmalara kaynaklık etme yetkinliği bulunan, titiz bir emek karşılığı olan eser, akıcı dili, tasnifleri, birimler arası bağlantıları ile de dikkat çeker.

Kaynakça

Armağan, B. (2023). *Türk romanında işçiler*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.